

การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความไม่ประมาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท
AN ANALYTICAL STUDY OF APPAMĀDA (CAREFULNESS)
IN THERAVADA BUDDHISM

พระครูประสิทธิ์สรคุณ (นุรินทร์ จิตธมฺโม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๕

ISBN ๙๗๔-๕๗๕-๗๒๒-๕

การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความไม่ประมาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระครูประสิทธิ์สรคุณ (บุรินทร์ จิตธมฺโม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๕

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**AN ANALYTICAL STUDY OF APPAMĀDA (CAREFULNESS)
IN THERAVADA BUDDHISM**

PHRAKRU PRASITDHISARAKUNNA (BURIN THITADHAMMO)

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)**

**Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมจินต์ สมมาบุญโล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระมหาไพเราะ จิตสีโล)

กรรมการ

(พระมหาเทียบ สิริวาณ)

กรรมการ

(ผศ. บุญมี แทนแก้ว)

กรรมการ

(ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร)

กรรมการ

(นายสนธิ ศรีตำแดง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาเทียบ สิริวาณ ประธานกรรมการ

ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร กรรมการ

นายสนธิ ศรีตำแดง กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความไม่ประมาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท
 ผู้วิจัย : พระครูประสิทธิ์สรคุณ (บุรินทร์ จิตรมโม)
 ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ :

: พระมหาเทียบ สิริธนาโณ ป.ธ. ๙, M.A, Ph.D.
 : ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร ป.ธ. ๙, พ.ม., พธ.บ., พธ.ม., Ph.D.
 : นายสนิท ศรีสำแดง ป.ธ. ๙, พธ.บ., น.บ. (ม.ธ.), M.Ed.

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๔๕

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อจะศึกษาหลักธรรมคือความไม่ประมาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท ความสัมพันธ์ระหว่างความไม่ประมาทกับหลักธรรมข้ออื่นๆ และบทบาทตลอดทั้งประโยชน์ของความไม่ประมาทในชีวิตประจำวัน

การวิจัยนี้ เป็นวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) ซึ่งเน้นวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาออกเป็น ๕ บท ในแต่ละบทนั้น มีเนื้อหาหลักดังนี้

บทที่ ๑ บทนำ

บทที่ ๒ ศึกษาความไม่ประมาทที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และความสำคัญของความไม่ประมาท

บทที่ ๓ ศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวกับความไม่ประมาท เช่น สติ การระ อปรีหานิยธรรม และอริยมรรคมีองค์ ๘

บทที่ ๔ ศึกษาบทบาท ประโยชน์ของความไม่ประมาทในวิถีชีวิตประจำวัน และหลักการพัฒนาให้เกิดความไม่ประมาท

บทที่ ๕ สรุปผลของการวิจัย บทวิจารณ์ และข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยพบว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานอยู่เสมอ ในทุกเหตุการณ์ ทุกสถานการณ์ ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย คือ การเป็นอยู่ด้วยความตื่นตัว มีสติสัมปชัญญะ ระลึกรู้ก่อนคิด พุคและทำตลอดเวลา ระมัดระวังภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นทุกขณะ ตรงข้ามกับความประมาท กล่าวคือ คือ การเป็นอยู่อย่างขาดสติ ขาดความระมัดระวัง เล่นเลอ ทำอะไรโดยไม่รอบคอบ เป็นเหตุให้เกิดความผิดพลาดในกิจการงานต่างๆ บุคคลผู้มีความประมาท ย่อมพลาดจากประโยชน์ที่ตนจะพึงมีพึงได้

หลักธรรมที่ส่งเสริมความไม่ประมาท ได้แก่ โยนิโสมนสิการ คือ การพิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญาอย่างรอบคอบ ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายใน ปรัตติโมหะ คือ เสี่ยงจากผู้อื่น หรือการได้สดับจากคนอื่นหรือจากฝ่ายอื่น อันเป็นส่วนที่ดั่งาม และกัลยาณมิตร ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายนอกเป็นต้น สาเหตุแห่งความประมาท คืออบายมุข ได้แก่ ช่องทางแห่งความหายนะทั้งหลาย เช่น การเป็นนักเลงการพนัน นักเลงสุรา

อุปมาพารมม ถือได้ว่า เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการปฏิบัติธรรมทุกระดับ และในหน้าที่การงานทุกอย่าง เพราะถ้ามีความประมาทเสียแล้ว ชีวิตย่อมไร้ค่า กิจกรรมทั้งหลาย ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์ตามความมุ่งหมาย ด้วยเหตุนี้ ความไม่ประมาท จึงมีประโยชน์อย่างยิ่งทั้งต่อตนเองและสังคมทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

Thesis Title	: An Analytical Study of Appamāda (Carefulness) In Theravada Buddhism
Researcher	: Phrakru Prasitdhisarakunna (Burin Thitadhammo)
Degree	: Master of Arts (Buddhist Studies)
Thesis Supervisory Committee :	
	: Phramaha Thiab Siriñāṇo Pali IX, M.A., Ph.D.
	: Dr. Samitthiphon Netnimit Pali IX, B.A., M.A., Ph.D.
	: Mr. Sanit Srisamdaeng Pali IX, B.A., LL.B., M.Ed.
Date of Graduation	: May 19, 2002

ABSTRACT

The objectives of this thesis are to study the Appamāda Dhamma (the doctrinal principle of carefulness) found in Theravada Buddhist Scriptures, the relationship between heedfulness and other principles of the Buddha's teachings, and the roles and benefit of heedfulness in daily life.

This research is a qualitative one emphasizing the documentary research. The contents of the research are divided into 5 chapters:

Chapter I : An introduction.

Chapter II : The study of Appamāda (Carefulness) as found in Theravada Buddhist Scriptures and the importance of Carefulness.

Chapter III : The study of the doctrinal principles connected with carefulness such as mindfulness, Gāraṇa (reverence), Aparihāniyadhamma (the doctrine causing no loss), the Noble Eightfold Path and so on.

Chapter IV : The study of the roles, the usefulness arising from Carefulness to be found in daily life, and the principles causing carefulness to arise.

Chapter V : The conclusion of research, criticism and suggestion.

From the research, it is found that Buddhism is the religion founded by the Buddha who is wise, awakening, and always joyful in every event and situation. The carefulness in all Dhamma is the state of being awakening, rememberingly mindful and comprehensive, and of knowing before thinking, speaking and doing all the time, and being careful for any danger to arise every moment. The above mentioned doctrines are in opposition to Pamāda (negligence) which is the life without mindfulness and carefulness, that is to say the life which is so careless that there arise some mistakes in doing different kinds of work. It is true that the person who is possessed of negligence will miss the chance to get any benefit that should be obtained.

The doctrinal principles supporting carefulness is Yonisomanasikāra, proper consideration which is the inner composition and Paratoghosa, the sound from other people; that is what is heard from other people or other group of people is a good or friendly thing. The main cause of being heedless is "Apāyamukha" which is the cause of ruins such as the state of being a habitual gambler and a habitual alcohol drinker and so on.

Appamāda Dhamma, the doctrine of carefulness can be regarded as the doctrinal principles of great importance in practising every level of doctrines and in carrying out every kinds of duties, because if a person is possessed of negligence, his life is worthless and all of his activities will not be successful as he wishes. For this reason, the carefulness is every useful both to very one of us and to the society in general, both in this world and in the worlds to come.

(๕)

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาสมจินต์ สมญาปญโญ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ให้การสนับสนุนในการเปิดสอนสาขาวิชาพระพุทธศาสนา ทำให้ผู้วิจัยมีโอกาสดำเนินการศึกษาในสถาบันแห่งนี้

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะอาศัยความช่วยเหลือจากอาจารย์ที่ปรึกษา ๓ ท่าน คือ พระมหาเทียบ สิริธาโม รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ดร. สมทิพพล เนตรนิมิตร และอาจารย์สนธิ ศรีสำแดง ผู้ได้กรุณาเสียสละเวลาให้คำแนะนำ และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ เพื่อให้วิทยานิพนธ์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เพื่อนพระนิสิตทุกรูปที่ได้เอื้อเฟื้อ ช่วยเหลือค้นคว้าในด้านข้อมูล ให้คำแนะนำ ตลอดจนดำเนินการพิมพ์ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้ง ในความเมตตากรุณาของท่านที่กล่าวนามมาแล้วนั้น จึงขอขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบคุณพระครูใบฎีกาสันน ทยรฤโข เจ้าหน้าที่ห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าข้อมูล

เจริญพรขอบคุณ พ.ต.อ. บุญนาค เป้าเปี่ยมทรัพย์ ผู้ให้การสนับสนุนจัดปัจจัยในการศึกษาและเป็นผู้ให้กำลังใจด้วยดีเสมอมา

คุณประโยชน์ที่เกิดจากวิทยานิพนธ์นี้ ขอน้อมนุชาพระรัตนตรัย พระคุณของมารดา บิดาผู้ให้กำเนิด และครูบาอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ตลอดจนผู้มีอุปการคุณทุกๆ ท่าน

พระครูประสิทธิ์สรคุณ

๒๔ มกราคม ๒๕๔๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้ ข้อยกเว้นพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕ อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปกรณ์วิเศษและฎีกา ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.ม.	(บาลี) = วินัยปิฎก	มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค (ภาษาไทย)
วิ.จุ.	(บาลี) = วินัยปิฎก	จุฬาวคคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.จุ.	(ไทย) = วินัยปิฎก	จุฬวรรค (ภาษาไทย)
วิ.ป.	(บาลี) = วินัยปิฎก	ปริวารวคคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.ป.	(ไทย) = วินัยปิฎก	ปริวารวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย สีลขณฺฐวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มุลปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มุลปิณณาสก (ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก (ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	มัชฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย อุปริปิณณาสก (ภาษาไทย)

- ข.ธ. (บาลี) = สุตตฺตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมปทบาลี (ภาษาบาลี)
 ข.ธ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
 ข.อิติ. (บาลี) = สุตตฺตปิฎก อังคุตตรนิกาย อิตฺวุตตกะ (ภาษาบาลี)
 ข.อิติ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
 ข.สุ. (บาลี) = สุตตฺตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิปาตบาลี (ภาษาบาลี)
 ข.สุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
 ข.ชา. (บาลี) = สุตตฺตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตกบาลี (ภาษาบาลี)
 ข.ชา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตก (ภาษาไทย)
 ข.ม. (บาลี) = สุตตฺตปิฎก อังคุตตรนิกาย มหานิเทศบาลี (ภาษาบาลี)
 ข.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ (ภาษาไทย)
 ข.จู. (บาลี) = สุตตฺตปิฎก อังคุตตรนิกาย จูฬนิเทศบาลี (ภาษาบาลี)
 ข.จู. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จูฬนิเทศ (ภาษาไทย)
 ข.ป. (บาลี) = สุตตฺตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสุมภิตามคฺคบาลี (ภาษาบาลี)
 ข.ป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสุมภิตามรรค (ภาษาไทย)
 ข.อป. (บาลี) = สุตตฺตปิฎก ขุททกนิกาย อปทานบาลี (ภาษาบาลี)
 ข.อป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน (ภาษาไทย)
 ข.พุทธ. (บาลี) = สุตตฺตปิฎก ขุททกนิกาย พุทฺธวสฺสบาลี (ภาษาบาลี)
 ข.พุทธ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

- อภิ.วิ. (บาลี) = อภิธมฺปิฎก วิภังคบาลี (ภาษาบาลี)
 อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)
 อภิ.ป. (บาลี) = อภิธมฺปิฎก ปุคฺคตปณฺณตฺติบาลี (ภาษาบาลี)
 อภิ.ป. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปุคคตปณณัตติ (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

- วิ.อ. (บาลี) = วินยปิฎก สมฺมุตฺตปาสาทิกา ปาราชิกกณฺหา-สงฺฆาติเสสชาติ-
 มหาวกฺคาทียญฺจกถา (ภาษาบาลี)

วิ.อ. (ไทย) = วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ปาราชิกกัมมท-สังฆาทิเสสชาติ
มหาวรรคชาติอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

- ที.สี.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขุขณฐคคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 ที.สี.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
 ที.ม.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวคคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 ที.ม.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
 ที.ปา.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฎิกวคคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 ที.ปา.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฎิกวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
 ม.ม.อ. (บาลี) = มัชฌิมนิกาย ปปญฺจสุทฺถนํ มูลปณฺณาสกคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 ม.ม.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปญฺจสุทฺถนํ มูลปณฺณาสกคอรรถกถา (ภาษาไทย)
 ม.ม.อ. (บาลี) = มัชฌิมนิกาย ปปญฺจสุทฺถนํ มัชฌิมปณฺณาสกคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 ม.ม.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปญฺจสุทฺถนํ มัชฌิมปณฺณาสกคอรรถกถา (ภาษาไทย)
 ส.ส.อ. (บาลี) = สํยุตตนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี สคคาวคคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 ส.ส.อ. (ไทย) = สํยุตตนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี สคคาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
 ส.ข.อ. (บาลี) = สํยุตตนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี ขนฺธวาวคคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 ส.ข.อ. (ไทย) = สํยุตตนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี ขันธวาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
 ส.ม.อ. (บาลี) = สํยุตตนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี มหาวคคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 ส.ม.อ. (ไทย) = สํยุตตนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
 อญ.เอกก.อ. (บาลี) = อญฺจุตฺตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ เอกนิปาตคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 อญ.เอกก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ เอกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
 อญ.ทุก.อ. (บาลี) = อญฺจุตฺตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ ทุกาทินิปาตคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 อญ.ทุก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ ทุกาทินิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
 อญ.ติก.อ. (บาลี) = อญฺจุตฺตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ ทุกาทินิปาตคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 อญ.ติก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ ทุกาทินิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
 อญ.จตุกก.อ. (บาลี) = อญฺจุตฺตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ ทุกาทิกนิปาตคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 อญ.จตุกก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ ทุกาทินิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
 อญ.ปญฺจก.อ. (บาลี) = อญฺจุตฺตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ ปญฺจกาทินิปาตคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)

- อง.ปญจก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรตปุรณี ปัญจกาทีนินาตอรรคกถา (ภาษาไทย)
 อง.สตุตค.อ. (บาลี) = องคุตตรนิกาย มโนรตปุรณี ปญจกาทีนินาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 อง.สตุตค.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรตปุรณี ปัญจกาทีนินาตอรรคกถา (ภาษาไทย)
 อง.ทสก.อ. (บาลี) = องคุตตรนิกาย มโนรตปุรณี ปญจกาทีนินาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 อง.ทสก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรตปุรณี ปัญจกาทีนินาตอรรคกถา (ภาษาไทย)
 ขุ.ธ.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย ธรรมปทอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 ขุ.ธ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ธรรมปทอรรคกถา (ภาษาไทย)
 ขุ.จู.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย สทุทมนุปุชฺโชติกา อุพินิเทศอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 ขุ.จู.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย สทุทมนุปุชฺโชติกา อุพินิเทศอรรคกถา (ภาษาไทย)
 ขุ.ป.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย สทุทมนุปุสกาทีนินิ ปฏิสัมภิตามคคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 ขุ.ป.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย สทุทมนุปุสกาทีนินิ ปฏิสัมภิตามรรคอรรคกถา (ภาษาไทย)

อรรคกถาพระอภิธรรมปิฎก

- อภิ.สง.อ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ธรรมสงคณิ อฏฺฐสาลินีอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 อภิ.สง.อ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณิ อฏฺฐสาลินีอรรคกถา (ภาษาไทย)
 อภิ.วิ.อ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก วิภังค สมุโหวิโนทนีอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 อภิ.วิ.อ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค สมุโหวิโนทนีอรรคกถา (ภาษาไทย)
 อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ปญจปกรณอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 อภิ.ปญจ.อ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปญจปกรณอรรคกถา (ภาษาไทย)

ปกรณวิเสสและฎีกา

- วิสุทฺธิ. (บาลี) = วิสุทฺธิมคฺคปกรณ (ภาษาบาลี)
 วิสุทฺธิ. (ไทย) = วิสุทฺธิมรรคปกรณ (ภาษาไทย)
 มงฺคล. (บาลี) = มงฺคลคฺคทีปนี (ภาษาบาลี)
 มงฺคล. (ไทย) = มังคลคฺคทีปนี (ภาษาไทย)
 สารคฺค.ฎีกา (บาลี) = สารคฺคทีปนีฎีกา (ภาษาบาลี)
 สารคฺค.ฎีกา (ไทย) = สารคฺคทีปนีฎีกา (ภาษาไทย)
 สํ.ฎีกา (บาลี) = สํขุดนิกาย ลินคฺคปุสกาทีนินิฎีกา สํขุดนิกาย (ภาษาบาลี)

ส.ฎีกา (ไทย) = สังขัตตนิคาย ลีนตลปกาสิณีฎีกา สังขัตตฎีกา (ภาษาไทย)

ม.ม.ฎีกา (บาลี) = มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกฎีกา (ภาษาบาลี)

ม.ม.ฎีกา (ไทย) = มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกฎีกา (ภาษาไทย)

คำชี้แจงการใช้สัญลักษณ์ย่อ

การใช้สัญลักษณ์ย่อในพระไตรปิฎกจะแจ้ง เล่มที่ / ข้อที่ / หน้า ดังตัวอย่าง
 อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑๓/๒๕๘ หมายถึง พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต
 (ภาษาไทย) พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๔ ข้อที่ ๑๑๓ หน้า ๒๕๘

การใช้สัญลักษณ์ย่อในอรรถกถาจะแจ้ง เล่มที่ / หน้า ดังตัวอย่าง อ.ต.อ. (บาลี)
 ๒/๑๓๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายถึง อ.อ.อ.อ.นิกาย มโนรธปุรณิ ทุกาทินิปาต
 อรรถกถา (ภาษาบาลี) เล่มที่ ๒ หน้า ๑๓๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การใช้สัญลักษณ์ย่อในปกรณ์วิเสสและฎีกาจะแจ้ง เล่มที่ / หน้า ดังตัวอย่าง วิสุทธ.
 (บาลี) ๑/๑๕๔ หมายถึง วิสุทฺธิมคฺคปกรณ (ภาษาบาลี) ภาคที่ ๑ หน้า ๑๕๕, ม.ม.ฎีกา. (บาลี)
 ๒/๒๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายถึง มัชฌิมนิกาย ลีนตลปกาสิณี
 มูลปณณาสกฎีกา (ภาษาบาลี) เล่มที่ ๒ หน้า ๒๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๕)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๖)

บทที่ ๑	บทนำ	๑
๑.๑	ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒	วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓	ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔	วิธีดำเนินการวิจัย	๓
๑.๕	คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖	บททวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการจากการวิจัย	๘
บทที่ ๒	ความไม่ประมาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๕
๒.๑	ความหมายของความไม่ประมาทในพระไตรปิฎก	๕
๒.๑.๑	ความไม่ประมาทในพระวินัยปิฎก	๕
๒.๑.๒	ความไม่ประมาทในพระสุตตันตปิฎก	๑๐
๒.๑.๓	ความไม่ประมาทในพระอภิธรรมปิฎก	๑๒
๒.๒	ความหมายของความไม่ประมาทในคัมภีร์รุ่นหลัง (พระไตรปิฎก)	๑๔
๒.๒.๑	ความหมายของความไม่ประมาทในอรรถกถาและปกรณ์วิเสส	๑๔
๒.๒.๒	ความหมายของความไม่ประมาท	
	ตามความเห็นของนักเขียนร่วมสมัย	๑๖
๒.๓	ความสำคัญของความไม่ประมาท	๑๘
๒.๓.๑	ลักษณะของคนประมาท	๒๑
๒.๓.๒	ลักษณะของคนที่ไม่ประมาท	๒๓
๒.๔	โทษของความประมาท	๒๖

บทที่ ๓	หลักธรรมที่สัมพันธ์กับความไม่ประมาท	๓๘
๓.๑	โยนิโสมนสิการกับความไม่ประมาท	๓๘
๓.๒	กัลยาณมิตรกับความไม่ประมาท	๔๐
๓.๓	ความไม่ประมาทกับหลักธรรมอื่นๆ	๔๒
๓.๓.๑	สติในอัปมาทธรรม	๔๒
๓.๓.๒	ความไม่ประมาทในการระ	๔๕
๓.๓.๓	ความไม่ประมาทในอธิปไตยธรรม	๔๘
๓.๓.๔	ความไม่ประมาทในมงคลสูตร	๕๐
๓.๓.๕	ความไม่ประมาทในไตรลักษณ์	๕๑
๓.๓.๖	ความไม่ประมาทในอริยมรรคมีองค์ ๘	๕๒
บทที่ ๔	ประโยชน์ของความไม่ประมาทในชีวิตประจำวัน	๕๔
๔.๑	บทบาทของความไม่ประมาทในชีวิตประจำวัน	๕๔
๔.๒	ประโยชน์ของความไม่ประมาท	๖๕
๔.๒.๑	ประโยชน์ในชาตินี้	๖๘
๔.๒.๒	ประโยชน์ในชาติหน้า	๗๐
๔.๒.๓	ประโยชน์ระดับสูงสุด	๗๑
๔.๓	หลักการพัฒนาให้เกิดความไม่ประมาท	๗๒
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัย บทวิจารณ์ และข้อเสนอแนะ	๗๘
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๗๘
๕.๒	บทวิจารณ์	๘๐
๕.๓	ข้อเสนอแนะ	๘๒
บรรณานุกรม		๘๓
ภาคผนวก		๘๕
ประวัติผู้วิจัย		๑๐๘

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คนไทยในปัจจุบันนี้ หลงใหลวัฒนธรรมตะวันตกและยึดติดวัตถุนิยมมาก ทำให้ศีลธรรมตกต่ำ เกิดปัญหาต่างๆ มากมาย เช่น ปัญหาคอร์รัปชัน ปัญหายาเสพติด และปัญหาอาชญากรรม เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ คนมีปัญหาทางจิต เกิดความทุกข์ ความเครียด และความกระวนกระวายมาก จนถึงขั้นเป็นโรคประสาท เป็นโรคจิตมากขึ้น* ทั้งนี้ เพราะมีความประมาทในชีวิต ไม่มีสติควบคุมตน หลงมัวเมาในกิน กาม^๑ เกียรติ ขาดความรอบคอบในการทำกิจต่างๆ ทำให้เกิดความผิดพลาด ความเสียหาย เสียประโยชน์ อันจะพึงมีพึงได้โดยชอบธรรม

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยความเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่เสมอ มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา มีหลักธรรมคำสอนประกอบด้วยเหตุและผลต่อการพิสูจน์ แม้การบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า ก็สำเร็จได้ด้วยอาศัยความไม่ประมาท ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “จะเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็น และกระดูกก็ตามที่ เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไปเกิด ยังไม่บรรลุผลที่พึงบรรลุ ด้วยเรี่ยวแรงของนุรุษ ด้วยความเพียรของนุรุษ ด้วยความบากบั่นของนุรุษแล้ว จักไม่หยุดความเพียร สัมโพธิญาณนั้น เราบรรลุด้วยความไม่ประมาท ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะที่ยอดเยี่ยม”^๒ เราก็บรรลุด้วยความไม่ประมาท”^๓ และหลักคำสอนของพระพุทธองค์ทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรีที่ทรงประกาศ

* พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมะกับการพัฒนาชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๔๔.

^๑ ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๑ หน้า ๘๕.

^๒ ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะที่ยอดเยี่ยม หมายถึง อรหัตผล หรือนิพพาน, อ.จ.พุทธ.อ. (บาลี) ๒/๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^๓ อ.จ.พุทธ. (ไทย) ๒๐/๕/๖๑.

ตลอด ๔๕ พรรษา ย่อมประมวลลงในคำสอนเรื่องอปปมาทธรรม คือ ความไม่ประมาท^๔ เพราะฉะนั้น หลักอปปมาทธรรมนี้ กล่าวได้ว่า เป็นหลักคำสอนที่เป็นรากฐานของความดีงามทั้งมวล จึงเชื่อว่าเป็นอุดมมงคลของชีวิต^๕

อีกประการหนึ่ง ความไม่ประมาทนี้ ยังมีความสัมพันธ์กับหลักธรรมข้ออื่นๆ เช่น สติ โยนิโสมนสิการ ปรโตโฆสะ กัลยาณมิตร ไตรลักษณ์^๖ ไตรสิกขา^๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘^๘ ความไม่ประมาท ย่อมเป็นเหตุปัจจัยในการอบรมบ่มเพาะ ให้คุณธรรมเหล่านั้น เจริญออกมาเป็นบุญ อีกทั้งจะเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุข และความสำเร็จในหน้าที่การงานของตน อุปสรรคและอันตรายทั้งหลาย ย่อมไม่แผ้วพานผู้มี ความไม่ประมาท อาศัยการปฏิบัติธรรมคือความไม่ประมาท ย่อมสามารถป้องกันอันตรายที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบันและอนาคตได้ ปิณณวาจา หรือ พระพุทธพจน์ครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้า เมื่อก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงเตือนว่า “อปปมาเทน สมปาเทถ แปลว่า ท่านทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จลุกลงไปด้วยความไม่ประมาทเถิด”^๙

แต่ความไม่ประมาท เป็นเรื่องที่คนทั่วไปเข้าใจได้ยาก โดยมากมักเข้าใจว่า ความประมาท คือ การกระทำโดยปราศจากความระมัดระวัง เป็นการกระทำ ที่ปราศจากเหตุสำคัญ คือ เจตนาอันประสงค์ต่อผล หรือเล็งผลอันเป็นเรื่องของความผิดทางกฎหมาย มิใช่ความหมายของคำว่าประมาทในทางธรรม และเข้าใจความไม่ประมาท เป็นสิ่งตรงข้ามกับความประมาท ซึ่งไม่ถูกต้องตรงตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะความไม่ประมาทและความประมาท เป็นธรรมะ มิใช่วินัย จึงนำไปใช้ในความหมายเชิงนิติศาสตร์ไม่ได้

ดังนั้น ผู้วิจัย จะศึกษาหลักธรรมคือความไม่ประมาท ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในด้านความหมาย ความสำคัญ ความสัมพันธ์ระหว่างความไม่ประมาทกับหลักธรรมข้ออื่นๆ

^๔ ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕๒๔/๑๓๕, อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๒๘.

^๕ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘/๗.

^๖ คุราลละเขียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๔ หน้า ๕๐.

^๗ คุราลละเขียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๖ หน้า ๕๐.

^๘ คุราลละเขียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๒๖ หน้า ๑๐๒.

^๙ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๖, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๔/๑๖๑.

บทบาทและประโยชน์ของความไม่ประมาทในชีวิตประจำวัน ตลอดจนหลักการพัฒนาให้เกิดความไม่ประมาท เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง สามารถมองเห็นโทษของความประมาทและประโยชน์ของความไม่ประมาทตามความเป็นจริง นำไปประยุกต์ใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักธรรมคือความไม่ประมาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความไม่ประมาทกับหลักธรรมข้ออื่นๆ
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาบทบาทและประโยชน์ของความไม่ประมาทในชีวิตประจำวัน

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้ จะศึกษาในเชิงวิเคราะห์เรื่องความไม่ประมาท ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ด้านความหมาย ความสำคัญ และความสัมพันธ์ระหว่างความไม่ประมาทกับหลักธรรมข้ออื่นๆ ตลอดจนบทบาทและประโยชน์ของความไม่ประมาทในชีวิตประจำวัน โดยจะค้นคว้าจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นหลัก

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ จะศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) เน้นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอน ดังนี้

- ๑.๔.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิและชั้นทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย
- ๑.๔.๒ ศึกษา วิเคราะห์ ตีความข้อมูลที่รวบรวมได้
- ๑.๔.๓ เรียบเรียงและนำเสนอผลการวิจัย

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ธรรม หมายถึง สภาพที่ทรงไว้, ธรรมชาติ, สภาวะธรรม, สังขธรรม, ความจริง, เหตุ, ต้นเหตุ, คุณธรรม, ความดี, ความถูกต้อง, ความประพฤติดชอบ, หลักการ, แบบแผน, ธรรมเนียม, หน้าที่, ความชอบ, ความยุติธรรม และคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงธรรม ให้เปิดเผยปรากฏขึ้น^{๖๖}

ปมาทะ หมายถึง ความประมาท, ความเลินเล่อ, ความเหลว, ความขาดสติ, ความปล่อยปละละเลย^{๖๗} และการขาดความระมัดระวัง

อัปมาทธรรม หมายถึง ธรรมคือความไม่ประมาท^{๖๘} อันเป็นการไม่อยู่ปราศจากสติ ไม่เลินเล่อ

สติ หมายถึง ความระลึกได้, นึกได้, ความไม่เหลว, การคุมใจไว้กับกิจ หรือคุมจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง, จาการที่ทำและคำที่พูดแล้ว แม้นานได้^{๖๙}

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความไม่ประมาท ดังนี้

สมเด็จพระสังฆราชจวนอุฎฐายี มหาเถระ^{๗๐} ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องความไม่ประมาทไว้ว่า สติ คือ ความระลึกได้ ก่อนที่จะทำ จะพูด จะคิด ความยังคิดรอบคอบในกิจการ ความจำการที่ทำและคำที่พูดแม้นานได้ไม่หลงลืม ชื่อว่าความไม่ประมาท อันเป็นความไม่ประมาทในธรรม คือ ความชั่วและความดีทั้งปวง ในด้านความชั่ว คือ ไม่ดูหมิ่นความชั่ว ความชั่วเพียงเล็กน้อยก็ละเสียไม่ทำ ไม่ปล่อยให้ความชั่วสะสมเพิ่มขึ้น เทียบละความชั่วให้หมดสิ้น

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๕.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๒.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๖.

^{๗๐} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถระ), มงคลในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๘).

ไป ในด้านความดี คือ เพียรพยายามกระทำความดี ไม่ดูหมิ่นความดีว่าเล็กน้อยแล้วทอดธุระ ขันสะสมความดี เมื่อความชั่วหมดไป ความดีเต็มเปี่ยม ย่อมบริบูรณ์ด้วยสันติสุข อันเกิดจากการมีสติสัมปชัญญะกำกับตัวอยู่เสมอ ไม่เผลอตัวหลงลืม มีความตั้งใจที่จะเว้นชั่ว หยุดทำชั่ว ขันสร้างความดี ความไม่ประมาทจึงเป็นข้อแห่งธรรมทั้งปวง

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๖๖} ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องความไม่ประมาทไว้ว่า ความไม่ประมาท ก็คือ การอยู่ด้วยสติและปัญญา ตัวแกนของความไม่ประมาท ก็คือ “สติ” อันหมายถึง การไม่อยู่ปราศจากสติ คือ อยู่อย่างไม่ปราศจากสติเลย เพราะสติเป็นตัวคอยสร้างความตื่นตัวและคอยตรวจสอบ โดยเฉพาะเมื่อเกิดสิ่งที่จะทำให้เกิดความเสียหายไม่ดีไม่งาม ทำให้เกิดความเสื่อม ก็รีบจับเอามาแก้ไขป้องกัน อะไรที่จะเป็นโอกาส ทำให้เกิดความดีงาม ความเจริญก็รีบเอามาปฏิบัติ

พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช)^{๖๗} ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องความไม่ประมาทไว้ว่า ความไม่ประมาท คือ การไม่ปล่อยสติสัมปชัญญะ จะทำกิจใดหน้าที่ใด มีสติสัมปชัญญะกำกับ ไม่เผลอหลงลืม เตือนใจตนเอง ได้ตลอดเวลา ปลูกใจให้ตื่นตัวอยู่ทุกเมื่อ

ปิ่น มุทุกันต์^{๖๘} ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องความไม่ประมาทไว้ว่า ความไม่ประมาท คือ ความไม่ประมาทในธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นหลักสัจธรรม เป็นหลักความจริง อีกนัยหนึ่ง ความไม่ประมาท คือ อาการที่จิตไม่อยู่ปราศจากสติ ได้แก่ ไม่ประมาทในการทำ การพูด การคิด และการปรับปรุงความเห็นของตนให้ถูกต้องดีงาม

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), อาริยบุญ-อาริยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕).

^{๖๗} พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช), หลักการพัฒนาตน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเขียน, ๒๕๒๘).

^{๖๘} ปิ่น มุทุกันต์, มงคลชีวิต ภาค ๓, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๒๖, ๓๒.

สวัสติ ทองมีเพชร^{๙๙} กล่าวถึงความไม่ประมาทไว้ว่า ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย หมายถึง การมีสติกำกับตัวอยู่เสมอ จะคิดจะทำจะพูดสิ่งใด ไม่ยอมมถาลงไปในความเสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาสในการทำความคิด ตระหนักถึงสิ่งที่ต้องทำ ถึงกิจกรรมที่ต้องเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลย กระทำด้วยความจริงจังและดำเนินรุดหน้าตลอดเวลา

ตากัง ดูนฤ^{๑๐๐} ได้กล่าวถึงสติซึ่งเป็นหัวข้อธรรมที่เกี่ยวข้องกับความไม่ประมาทไว้ในหนังสือ “แห่งการงานอันเบิกบาน” แปลโดย โสริช โพธิ์แก้ว สรุปความได้ว่า เมื่อขณะที่พัฒนาความมีสติ จะเห็นว่าการขาดความใส่ใจนั้น มีผลต่อกระแสการงาน หากทำงานด้วยสติ กระแสความเคลื่อนไหวจะราบรื่นและงดงาม ความคิดจะชัดเจนและเป็นระบบ และการทำงานก็มีประสิทธิภาพ เมื่อกลมกลืนอย่างสมบูรณ์กับแต่ละขั้นของงาน และผลต่อเนื่องของแต่ละการกระทำ ก็จะสามารถพยากรณ์ผลได้ จะพบแรงจูงใจที่ซ่อนเร้นอยู่ภายใต้การกระทำ และจะไวต่อกระแสแห่งการล้มและการกระทำที่ผิดพลาดไม่ถูกต้อง หากมีความชำนาญในความมีสติ ก็จะสามารถแทรกไปสู่ความเข้าใจอันดีถื่นในตัวเอง และในการกระทำของตนเองได้ ความมีสติจะทำให้ความมั่นใจได้ว่า ทุกสิ่งที่ทำ จะทำด้วยความสามารถและพลังอย่างเต็มที่ที่สุด จะสามารถพัฒนาความมีสติโดยการทุ่มเทความคิดพิจารณาอันชัดเจนให้แก่งานได้

ท่านดิช นัท อันห์^{๑๐๑} ได้กล่าวถึงสติซึ่งเป็นหัวข้อธรรมที่เกี่ยวข้องกับความไม่ประมาทไว้ในหนังสือ “ปาฏิหาริย์แห่งการตื่นอยู่เสมอ” แปลโดย พระประชา ปสนุนธโม สรุปความได้ว่า การฝึกสติหรือบำเพ็ญสมาธิ เป็นวิถีทางแห่งพุทธธรรมคือวิถีแห่งชีวิตสามารถฝึกสติได้ทุกเวลา ต้องเป็นตัวของตัวเองอย่างสมบูรณ์ ตามลมหายใจตลอดเวลา รู้ตัวทั่วพร้อมถึงปัจจุบันกาลของตนเอง รู้พร้อมทั้งมนกรรมและวจีกรรม หากใครต้องการจะให้ความรู้สีกตัวทั่วพร้อมตลอดเวลา ผู้นั้นต้องเริ่มฝึกในช่วงที่จัดไว้สำหรับฝึกสมาธิ ไม่ว่าเวลา

^{๙๙} สวัสติ ทองมีเพชร, สวรรค์ธรรมเพื่อการพัฒนา (คู่มือสอนจริยธรรมและคุณธรรมสำหรับผู้บริหาร, (นครปฐม : สถาบันพัฒนาผู้บริหารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๖).

^{๑๐๐} ตากัง ดูนฤ, แห่งการงานอันเบิกบาน, แปลโดย โสริช โพธิ์แก้ว, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๑).

^{๑๐๑} ดิช นัท อันห์, ปาฏิหาริย์แห่งการตื่นอยู่เสมอ, แปลโดย พระประชา ปสนุนธโม, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๑).

ไหน ทำอะไรอยู่ เราก็สามารถฝึกสติได้ ไม่ว่าจะอะไรจะเกิดก็นี้อยู่ออย่างนั้น แต่ไม่คิดแบบเครื่องจักรซ้ำๆ ซากๆ การคิดแบบเครื่องจักรนั้น ตรงกันข้ามกับการมีสติ คนบางคนท่องบ่นชื่อของพระพุทธเจ้าดูเครื่องจักร แต่จิตใจฟุ้งซ่านไปหลายทิศทาง หากมีสติ จิตจะเบิกบานเหมือนดอกไม้ ก้าวสู่โลกความเป็นจริง ผู้ปฏิบัติงานควรพุ่งความสนใจทั้งหมดไปที่งาน การตื่นตัวและพร้อมเสมอที่จะเผชิญกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างสามารถและมีไหวพริบ นี่แหละคือความมีสติโดยแท้ ไม่มีเหตุผลใดที่การมีสติจะต่างไปจากมุ่งความสนใจทั้งหมดไปที่การทำงานของตน ตื่นตัวอยู่เสมอและพร้อมที่จะตัดสินใจอย่างดีที่สุด การมีสติเป็นอสังขรย์ตรงที่ช่วยให้เป็นนายของตนเองได้ และรักษาใจตนเองได้ในทุกๆ สถานการณ์ สติเป็นทั้งมรรคและผลในเวลาเดียวกัน เมื่อเวลาฝึกสติเพื่อให้ได้สมาธิ สติก็เป็นมรรค แต่ตัวสติเองเป็นหัวใจของความตื่น ความเบิกบาน สติจึงเป็นผลด้วย การมีสติก็คือการมีชีวิต สติช่วยให้ปลอดจากความหลงลืมและความคิดฟุ้งซ่านต่างๆ สติช่วยให้การมีชีวิตทุกขณะจิตเป็นไปได้ สติทำให้มีชีวิต

บุญน้อม มุ่งงาม^{๒๒} ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับลักษณะของบุคคลผู้ไม่ประมาทไว้ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ค่านิยมแบบพุทธและแนวการดำเนินชีวิตของชาวพุทธในปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี” สรุปความได้ ดังนี้

๑. เห็นคุณค่าและความสำคัญของเวลาที่ล่วงเลยไปทุกๆ ขณะว่ามีค่ามาก ไม่ยอมปล่อยเวลาและโอกาสให้ผ่านไปโดยไร้ประโยชน์ ใช้เวลาอย่างมีคุณค่า ให้คุ้มค่าและเกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า ควรกับเวลาที่เสียไป

๒. ไม่หลงระเริง ไม่มัวเมา ระมัดระวังและควบคุมตนเองอยู่เสมอ ที่จะไม่ให้พลั้งเผลอไปในทางผิด ไม่ปล่อยให้ตัวเองถลำลึกลงไปในทางที่เสื่อมเสีย หรือในทางที่จะทำกรรมชั่ว

๓. เร่งสร้างสรรค์คุณงามความดีและประโยชน์สุข กระตือรือร้น ขวนขวายในการทำหน้าที่ ไม่ละเลยงานที่อยู่ในความรับผิดชอบ จะมักหมั่นในการพัฒนาจิตปัญญา และทำการทุกสิ่งทุกอย่างอย่างรอบคอบ

^{๒๒} บุญน้อม มุ่งงาม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ค่านิยมแบบพุทธและแนวการดำเนินชีวิตของชาวพุทธในปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๓๓.

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

- ๑.๗.๑ ทำให้ทราบหลักธรรมคือความไม่ประมาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๗.๒ ทำให้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างความไม่ประมาทกับหลักธรรมข้ออื่นๆ
- ๑.๗.๓ ทำให้ทราบบทบาทและประโยชน์ของความไม่ประมาทในชีวิตประจำวัน

บทที่ ๒

ความไม่ประมาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาความหมาย ความสำคัญ และโทษ แห่งความไม่ประมาทที่ปรากฏในพระไตรปิฎก กล่าวคือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก รวมทั้งที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ปกรณ์วิเสส และหนังสือร่วมสมัย

๒.๑ ความหมายของความไม่ประมาทในพระไตรปิฎก

๒.๑.๑ ความไม่ประมาทในพระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎก ไม่ได้กล่าวถึงความหมายของความไม่ประมาทไว้โดยตรง แต่กล่าวถึงสำคัญของความไม่ประมาท คือ ความเคารพในอัปมาทธรรม หรือ ความเคารพในความไม่ประมาท^๑ ความเคารพในอัปมาทธรรมในที่นี้ หมายถึง การมีความเอื้อเฟื้อต่อธรรมวินัย เมื่อภิกษุถูกเพื่อนภิกษุด้วยกันดักเตือน ด้วยอ้างว่าจะเมตตาสิกขาบท เธอพึงเอื้อเฟื้อโดยกล่าวว่า จะปฏิบัติอย่างไร เมื่อรู้แล้วก็ยอมรับ และทำคืนเสีย หากไม่ประสงค์จะศึกษาพระบัญญัตินั้น ไม่เอื้อเฟื้อ เป็นเหตุให้ต้องอาบัติ^๒ และเกิดการทะเลาะวิวาท (อริกรณ์)^๓ เพราะเมื่อไม่มีความเคารพในความไม่ประมาทแล้ว ชื่อว่าย่อมไม่มีความเคารพในพระศาสดา ไม่มีความเคารพขำเกรงในธรรม ไม่มีความเคารพขำเกรงในพระสงฆ์ และไม่มีความเคารพขำเกรงในการศึกษา^๔ พระพุทธศาสนาถือว่า การไม่ประมาทในการปฏิบัติตามวินัย เป็นหัวใจของภุคคัลล และบรรพชิตผู้หนักแน่นในพระศาสนา เรียกว่าผู้เห็นความน่าสะพึงกลัวในโทษเพียงเล็กน้อย

^๑ วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๓๑/๓๖๓.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๒/๓๔๒/๔๗๔.

^๓ ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๒๓ หน้า ๕๕.

^๔ วิ.ฐ. (ไทย) ๒๑๖/๓๓๒-๓๓๓.

๒.๑.๒ ความไม่ประมาทในพระสูตรตันตปิฎก

ความสำคัญของความไม่ประมาท ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎกหลายพระสูตร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เหมือนความประมาทนี้ เมื่อประมาทแล้ว อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เหมือนความไม่ประมาทนี้ เมื่อไม่ประมาทแล้ว กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์มากเหมือนความประมาทนี้ ความประมาทย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์มาก^๕

ธรรมอย่างหนึ่ง คือ ความไม่ประมาท ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมยึดถือไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้งสอง คือ ประโยชน์ในภพนี้ และประโยชน์ในภพหน้า ก็ฉะนั้นเหมือนกัน... เปรียบเหมือนแสงสว่างชนิดใดชนิดหนึ่ง แห่งดวงดาว แสงสว่างเหล่านั้นทั้งหมด ไม่ถึงส่วนที่สืบทอดแห่งแสงสว่างของดวงจันทร์ แสงสว่างของดวงจันทร์ ชาวโลกกล่าวว่าเป็นเลิศกว่าแสงสว่างแห่งดวงดาวเหล่านั้น ธรรมอย่างหนึ่งคือความไม่ประมาทที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว... ก็ฉะนั้นเหมือนกัน^๖

ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ^๗

ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย

^๕ อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๘-๕๙, ๘๒/๑๐, ๑๕.

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

^๗ ทางแห่งอมตะ หมายถึง อุบายบรรลุมะ, คำว่าอมตะ (ไม่ตาย) หมายถึงนิพพาน, นิพพานนั้นแล .
ที่ชื่อว่าไม่แก่ ไม่ตาย เพราะ ไม่เกิด, พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๖๐ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย

คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว

บัณฑิตทราบความต่างกัน

ระหว่างความไม่ประมาทกับความประมาทนั้น

แล้วตั้งอยู่ในความไม่ประมาท

ย่อมบันเทิงใจในความไม่ประมาท

ยินดีในทางปฏิบัติของพระอริยะทั้งหลาย

บัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์เหล่านั้น พึงพินิจ

มีความเพียรต่อเนื่อง มีความบากบั่นมั่นคงเป็นนิตย์

ย่อมบรรลุนิพพานอันเป็นสภาวะขอดเยี่ยม ปลอดภัยจากโศกะ

คนมีปัญหาพึงทำที่พึงดูเกาะที่น้ำท่วมไม่ถึง

ด้วยความขยัน ด้วยความไม่ประมาท

ด้วยการสำรวจ และด้วยการฝึกฝน

เมื่อใด บัณฑิตบรรเทาความประมาท ด้วยความไม่ประมาท

ขึ้นสู่ปัญญาจุจปราสาท ไม่เศร้าโศก

พิจารณาเห็นหมู่สัตว์ผู้มีความเศร้าโศก

เมื่อนั้น บัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ ย่อมเห็นคนพลาดได้

เหมือนคนที่ยืนอยู่บนภูเขาเห็นคนที่ภาคพื้นได้ ฉะนั้น

ผู้มีปัญญาคือ เป็นผู้ไม่ประมาท ในเมื่อผู้อื่นประมาท

เป็นผู้ตื่นอยู่โดยมาก ในเมื่อผู้อื่นหลับ

ย่อมละทิ้งคนมีปัญหาทราบไปไกล

เหมือนม้าฝีเท้าจัดวิ่งละทิ้งม้าที่หมดแรงไว้ ฉะนั้น

ท้าวฆาตวานประเสริฐสุดในหมู่เทวดา เพราะความไม่ประมาท

บัณฑิตทั้งหลาย สรรเสริญความไม่ประมาท

และติเตียนความประมาททุกเมื่อ

ภิกษุยินดีในความไม่ประมาท

หรือเห็นภัยในความประมาท

เผาสังโยชน์ น้อยใหญ่ได้หมด

เหมือนไฟเผาเชื้อน้อยใหญ่ให้หมดไป ฉะนั้น

ภิกษุยินดีในความไม่ประมาท
หรือมีปกติเห็นภัยในความประมาท
เป็นผู้ไม่เสื่อม เชื่อว่าอยู่ใกล้นิพพานแน่แท้^๔

นัยแห่งความไม่ประมาทข้างต้น หมายความว่า ความไม่ประมาท เป็นบ่อเกิดหรือเป็นรากฐานแห่งความดีงามทั้งหลายทั้งปวง ถ้าเว้นจากความไม่ประมาทเสียแล้ว การบำเพ็ญบุญกุศลทั้งหลาย ย่อมมีไม่ได้ เพราะฉะนั้น ความไม่ประมาท จึงเป็นวิถีทางแห่งความอมตะ คือ ความไม่ตาย บุคคลเมื่อไม่ประมาทแล้ว ย่อมสามารถส่งสมความดีงามทั้งหลายไว้ได้ ชีวิตของบุคคลผู้ไม่ประมาท ย่อมมีคุณค่า ในทางตรงข้าม บุคคลผู้มีความประมาท แม้มีชีวิตอยู่ ก็เหมือนกับตายแล้ว เพราะปล่อยให้ชีวิตว่างเปล่าจากการทำความดี ดังนั้น บุคคลผู้ฉลาด จึงไม่ควรประมาทในชีวิต

๒.๑.๓ ความไม่ประมาทในพระอภิธรรมปิฎก

คำว่า ปมาทะ หรือ ประมาท แปลว่า ความหลงมัวเมา หมายถึง การปล่อยจิต การส่งเสริมการปล่อยจิตไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในเบญจกามคุณ^๕ การทำโดยไม่เคารพ การทำไม่ให้เกิดต่อ การทำที่ไม่มั่นคง ความประพฤติด้อยห่อ่น ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งธุระ ความไม่เสพ ความไม่เจริญ การไม่ทำให้มาก ความตั้งใจไม่จริง ความไม่หมั่นประกอบความประมาท ในการบำเพ็ญสุภาวธรรม ที่เป็นกุศลธรรมทั้งหลาย ความประมาท กิริยาที่ประมาท ภาวะที่ประมาท^๖

อีกคำที่มีความหมายคล้ายกับปมาทะ คือ คำว่า “มทะ” ซึ่งแปลว่า ความเมา ได้แก่ กิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน

^๔ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑-๒๓, ๒๕, ๒๘-๓๒/๓๑-๓๔.

^๕ คุราละเจียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๑ หน้า ๘๕.

^๖ อภิ.วิ. (ไทย) ๑๕/๘๔๖/๕๕๐.

ความเชิดชุนเป็นดุจขง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชุนเป็นดุจขง^{๙๙} ส่วนความไม่ประมาท มีความหมายตรงข้ามกับความประมาท^{๑๐๐}

ความประมาทและความไม่ประมาทในพระไตรปิฎก ชี้ให้เห็นว่า ความประมาท หมายถึง การหลงมัวเมา ยินดี เพลิดเพลินในกามคุณ ๕ ซึ่งเป็นเหตุให้หลงผิด คิด พุด และทำบาปอกุศลต่างๆ ทั้งทางกาย วาจา และใจ อันเป็นเหตุนำมาซึ่งความเดือดร้อน ความหายนะ นานัปประการ เนื่องจากการขาดสติ กล่าวคือ การหลงลืมสติ ส่วนความไม่ประมาท หมายถึง การไม่อยู่ปราศจากสติ และความไม่ประมาท ย่อมมีนัยตรงข้ามกับความประมาท กล่าวคือ ความตื่นตัวด้วยการมีสติสัมปชัญญะ กำกับระลึกรู้และกำหนดครุฑ์ด้วยอยู่เสมอก่อน และในขณะที่คิด พุด และทำกิจกรรมต่างๆ ไม่ปล่อยใจไปตามอารมณ์ที่ปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ อันนำมาซึ่งความหลงมัวเมา เพลิดเพลิน ยินดีสยบยอมในสิ่งเหล่านั้น มีจิตที่เข้มแข็ง มั่นคง สามารถหักห้ามใจไม่ให้ทำชั่ว ทั้งทางกาย วาจา และใจ มีความประพฤติดีในสุจริต ทั้งทางกาย วาจา และใจ ไม่ทอดทิ้งหน้าที่การงาน และพอใจในการทำมาค้าอยู่เสมอ กล่าวคือไม่ว่าจะคิดจะพุด จะทำสิ่งใดๆ ไม่ยอมถลำลงไปในทางที่เสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาสในการทำมาค้าดี ตระหนักถึงกุศลกรรมที่จะต้องกระทำ อกุศลกรรมที่จะต้องละเว้น มีความใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลย กระทำอย่างจริงจังและดำเนินรุดหน้าตลอดเวลา

ความไม่ประมาทที่กล่าวมานี้ หมายถึง ความไม่ประมาทในธรรม คำว่าธรรม หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ทั้งที่เป็นส่วนปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ^{๑๐๑}

^{๙๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๔๕/๕๕๐.

^{๑๐๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๔๖/๕๕๐.

^{๑๐๑} พ.ม. (ไทย) ๒๖/๒๓๒/๑๓๕.

๒.๒ ความหมายของความไม่ประมาทในคัมภีร์รุ่นหลัง (พระไตรปิฎก)

๒.๒.๑ ความหมายของความไม่ประมาทในอรรถถาและปกรณ์วิเสศ

คัมภีร์รุ่นหลังพระไตรปิฎก เช่น อรรถถา ฎีกา ได้อธิบายความหมายของความประมาทและความไม่ประมาทไว้หลากหลาย ผู้วิจัยจะศึกษาพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

คัมภีร์สูมังคลวิลาสินี อรรถถาติฆนิกาย ได้กล่าวถึงความสำคัญของความไม่ประมาทไว้ว่า ...สิ่งทั้งหลายที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมมีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด^{๙๔} พระพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่าทรงย่อพระโอวาทที่ทรงประกาศตลอดเวลา ๔๕ ปี ลงในบทว่าความไม่ประมาท เพียงบทเดียว

คัมภีร์วิมุตติมรรค ได้กล่าวถึงสติอันเป็นตัวแกนแห่งความไม่ประมาทไว้ว่า สติ มีความระลึกได้เป็นลักษณะ มีการไม่ลืมเป็นรส (หน้าที่) มีการเฝ้ารักษาเป็นปัจจัยปฏิฐาน (เหตุเกิด) มีสติปฏิฐานเป็นปทัฐาน (เหตุใกล้)^{๙๕}

คัมภีร์มิลินทปัญหา ได้กล่าวถึงลักษณะและสาเหตุเกิดขึ้นแห่งสติ กล่าวคือ ความไม่ประมาทไว้ว่า ลักษณะของสติ คือ การระลึกถึงสิ่งที่ผ่านมาแล้วได้ ส่วนสาเหตุที่ทำให้สติเกิดขึ้น มี ๑๗ ประการ ดังนี้

๑. เกิดจากความรู้ เหมือนผู้รู้เหตุการณ์ที่ล่วงมาแล้ว ความรู้นั้น ย่อมเป็นแนวให้ระลึกถึงเหตุการณ์แต่หลังได้

๒. เกิดจากการได้กระทำเรื่องหมายเอาไว้

๓. เกิดจากการได้ขยับฐานะสูงขึ้น ซึ่งเป็นเหตุให้นึกให้จดจำสิ่งที่ตนได้กระทำมาแต่หนหลังได้

^{๙๔} ที.น.อ. (บาลี) ๒๑๘/๒๐๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๙๕} อุปติสฺสเถระ, วิมุตติมรรค, โดย พระราชวรมุนี และคณะ แปลจากภาษาอังกฤษ ของพระอาจารย์, พระโสมเถระ และพระมหินทเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๕๗, ๑๐๓-๑๐๔, ๑๐๘.

๔. เกิดจากการได้รับความสุข ซึ่งชวนให้สาวถึงสิ่งที่ผ่านมาแล้ว มานึกคิด เพื่อไต่สวนหาสาเหตุ

๕. เกิดจากการได้รับความทุกข์ ซึ่งชวนให้หวนไปนึกถึงเหตุการณ์แห่งความทุกข์นั้นๆ

๖. เกิดจากการได้รู้เห็นสิ่งคล้ายกัน ซึ่งเป็นการเตือนให้จำสิ่งหนึ่งได้อีก

๗. เกิดจากการรู้เห็นสิ่งที่ตรงกันข้าม เช่น เห็นสีขาวทำให้นึกถึงสีดำได้

๘. เกิดจากการได้รับคำตักเตือน

๙. เกิดจากการรู้เห็นตำหนิหรือทรวดทรง

๑๐. เกิดจากการนึกขึ้นได้โดยลำพัง

๑๑. เกิดจากการพินิจพิเคราะห์

๑๒. เกิดจากการนับจำนวนไว้

๑๓. เกิดจากการจดจำไว้ได้ตามธรรมดา

๑๔. เกิดจากการฝึกฝน อบรมเอาไว้ เช่น ผู้ที่เคยสนใจใส่ใจอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ เมื่อเวลาผ่านไป แม้หวนระลึกถึงสิ่งนั้นๆ ย่อมสามารถจดจำได้ไม่ลืม

๑๕. เกิดจากการจดบันทึกเอาไว้

๑๖. เกิดจากการเก็บเอาไว้

๑๗. เกิดจากการเคยพบเคยเห็น^{๑๖}

มังคลัตถทีปนี ได้ให้ความหมายของคำว่า ความประมาท และความไม่ประมาทไว้ว่า การปล่อย การส่งเสริมการปล่อยจิตไปในกายทุจริตกัมม ในวจิตทุจริตกัมม ในมโนทุจริตกัมม ในเบญจกามคุณกัมม ชื่อว่าความประมาท อีกนัยหนึ่ง การทำกุศลโดยขาดความต่อเนื่อง ความประพฤติย่อหย่อน ความหมดความพอใจ ความทอดธุระ ความไม่ตั้งมั่น การไม่อบรม การไม่เสปให้มาก การไม่ทำให้เจริญงอกงาม การไม่ทำให้มากในการบำเพ็ญกุศลธรรม ความประมาทเลินเล่อ มัวเมาในสิ่งทั้งหลาย ดังกล่าวแล้วนั้นแล ชื่อว่าความประมาท ส่วนความไม่ประมาท หมายถึง การมีสติกำกับด้วยอยู่เสมอ ไม่ปล่อยจิตไปตามอารมณ์ที่ปรารถนา สามารถหักห้ามจิตใจไม่ให้ถลำลึก ในการประกอบกรรมชั่วทั้ง ๓ ทาง (กาย วาจา ใจ) มีความประพฤติ

^{๑๖} กรมศิลปากร, มลिनทปปัญา, พิมพ์ครั้งที่ ๑ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวิสุทธีวงศาจารย์ (สุภชญาโณ)(กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๑๔๔-๑๔๕.

สุจริตอย่างสม่ำเสมอ ไม่ทอดทิ้งธุระ และพอใจฝึกฝนในการบำเพ็ญกุศลธรรม (พอใจในการทำ
คุณงามความดี) ซึ่งมีลักษณะตรงกันข้ามกับความประมาทนั่นเอง”^{๑๑}

ธัมมปัทฏฐกถา ได้ให้ความหมายของความประมาท และความไม่ประมาทไว้ว่า
ความมัวเมา เชื่อว่าความประมาท เพราะเป็นการปล่อยสติ กล่าวคือ การหลงลืมสติ ส่วนความ
ไม่ประมาท หมายถึง การไม่อยู่ปราศจากสติ เพราะคำว่า ความไม่ประมาทเป็นชื่อของสติอัน
ตั้งมั่นอยู่เสมอ”^{๑๒}

๒.๒.๒ ความหมายของความไม่ประมาทตามความเห็นของนักเขียนร่วมสมัย

ผู้รู้ที่ศึกษาเรื่องความไม่ประมาท ได้แสดงทัศนะไว้หลากหลาย ทัศนะของท่าน
เหล่านั้น ส่วนมากตรงกับความหมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์รุ่นหลัง เนื้อหาเท่าที่
ได้ศึกษา เน้นไปทางด้านขยายความ หรือแปลความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อประโยชน์แก่การ
ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ซึ่งผู้วิจัยจะนำมาประมวลไว้เท่าที่จำเป็น ดังนี้

หนังสือเรื่องมงคลในพระพุทธศาสนา แสดงทัศนะเรื่องความไม่ประมาทไว้ว่า
“การมีสติ คือ ความระลึกได้ ก่อนที่จะทำ จะพูด จะคิด ความยังคิดรอบคอบในกิจการ ความจำ
การที่ทำและคำที่พูดแม่นยำได้ไม่หลงลืม เชื่อว่าความไม่ประมาท อันเป็นความไม่ประมาทใน
ธรรม คือ ความชั่วและความดีทั้งปวง”^{๑๓}

หนังสือเรื่องจริกณู-จริกธรรม พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรมและ
พุทธธรรม ได้กล่าวถึงความไม่ประมาทไว้ว่า “ความไม่ประมาท คือ การอยู่ด้วยสติและปัญญา
ตัวแกนของความไม่ประมาท ก็คือ “สติ” อันหมายถึงการไม่อยู่ปราศจากสติ...หรือความเพียรที่
มีสติเป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความ
ประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง ระวังระวังตัว ไม่ยอมถลำลงไปทางเสื่อม แต่ไม่

^{๑๑} มงคล. (ไทย) ๒/๒๔๘.

^{๑๒} พ.ธ.อ. ๒/๕๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๓} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถระ), มงคลในพระพุทธ
ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๐-๑๕๑.

ยอมพลาดโอกาสสำหรับความดีงามและความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อยปละละเลย กระทำการด้วยความจริงจังรอบคอบและรวดเร็วไป^{๑๐}

หนังสือเรื่องหลักการพัฒนาดน ได้กล่าวถึงความไม่ประมาทไว้ว่า “ความไม่ประมาท คือ การไม่ปล่อยสติสัมปชัญญะ จะทำกิจใดหน้าที่ใด มีสติสัมปชัญญะกำกับ ไม่เผลอหลงลืม เตือนใจตนเอง ได้ตลอดเวลา ปลูกใจให้ตื่นตัวอยู่ทุกเมื่อ”^{๑๑}

หนังสือเรื่องมงคลชีวิต ภาค ๓ ได้กล่าวถึงความไม่ประมาทไว้ว่า “...ความไม่ประมาท คือ อาการที่จิตไม่อยู่ปราศจากสติ ได้แก่ ไม่ประมาทในการทำ การพูด การคิด และการปรับปรุงความเห็นของตนให้ถูกต้องดีงาม”^{๑๒}

หนังสือเรื่องสารัตถะธรรมเพื่อการพัฒนา กล่าวถึงความไม่ประมาทไว้ว่า “ความไม่ประมาท หมายถึง การมีสติกำกับตัวอยู่เสมอ จะคิดจะทำจะพูดสิ่งใด ไม่ยอมถลำลงไปในความเสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาสในการทำความคิด ตระหนักถึงสิ่งที่ต้องทำ ถึงกิจกรรมที่ต้องเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลย กระทำด้วยความจริงจัง และดำเนินรุดหน้าตลอดเวลา”^{๑๓}

หนังสือเรื่องประพูนานานิสงส์ ได้ให้ความหมายของความไม่ประมาทไว้ว่า “ถ้าว่าไม่ประมาท ได้แก่ ความไม่มัวเมา ไม่ปล่อยจิตไปในกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๗, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), จาริกบุญ-จาริกธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๗๘, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๐๔-๘๐๖.

^{๑๑} พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช), หลักการพัฒนาดน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๒๘), หน้า ๒๘.

^{๑๒} ปิ่น มุทุกันต์, มงคลชีวิต ภาค ๓, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๒๖, ๓๒.

^{๑๓} ศาสตร์ ทองมีเพชร, สารัตถะธรรมเพื่อการพัฒนา (คู่มือสอนจริยธรรมและคุณธรรมสำหรับผู้บริหาร, (นครปฐม : สถาบันพัฒนาผู้บริหารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๖), หน้า ๒๘.

หรือไม่หลงใหลมัวเมาในเพศตรงข้าม พยายามระงับใจ รู้จักยับยั้ง มองให้เห็นโทษของความประมาท คือ เสียวทรัพย์ เสียวชื่อเสียง เสียวชีวิต เสียวเอกราชและอธิปไตย เสียวศาสนา หรือไม่ทำการทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือทำโดยเคารพ ทำติดคอกัน ไม่ทอดทิ้งฉันทะความพอใจในการทำสุจริต”^{๒๔}

ทักษะที่เกี่ยวกับเรื่องความไม่ประมาท โดยสาระัตถะสำคัญ ก็คือ การมีชีวิตอยู่ด้วยความตื่นตัว ด้วยการมีสติระลึกรู้และกำหนดรู้ตัวอยู่เสมอ ก่อนและในขณะที่คิด พูด และทำการงานต่างๆ มีความประพฤติดีในสุจริตทั้งทางกาย วาจา และใจ ไม่ทอดทิ้งหน้าที่การงานเป็นต้น

๒.๓ ความสำคัญของความไม่ประมาท

อัปมาทธรรม หรือ ธรรมคือความไม่ประมาท ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการบำเพ็ญกุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงให้สมบูรณ์ คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ย่อมสรุปรวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาท ยังเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรม (คุณธรรมความดี) ทั้งหมด ถ้าเว้นความไม่ประมาทเสีย ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์

ความเจริญรุ่งเรือง และความดีทั้งหลายทั้งปวง จะสำเร็จได้ เพราะอาศัยความไม่ประมาท ความไม่ประมาทนี้ จึงเปรียบเสมือนหัวใจสำคัญ ที่จะทำให้การบำเพ็ญคุณธรรมเหล่านั้นสุกงอม ถึงความบริบูรณ์เต็มที่ แม้ปัจฉิมวาจา คือ พระคำรัสครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้าก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ทรงเน้นเรื่องอัปมาทธรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สิ่งทั้งหลายที่พึงจับปรุงแต่งขึ้น ย่อมมีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๒๕}

^{๒๔} ข.ธรรมศรี, ประชุมนานาอาณิสตส์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชิงจงเจริญ, น.ป.ป.), หน้า ๕๔๒.

^{๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๖, ที.ม.อ. (บาลี) ๒๑๔/๒๐๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ด้วยเหตุนี้ ความไม่ประมาท จึงถือว่ามีค่าสำคัญอย่างยิ่งในการปฏิบัติธรรมทุกระดับ เพราะถ้าหลงมัวเมาประมาทเสียแล้ว ความดีทั้งมวลย่อมสูญเปล่า ความประมาทเป็นหลุมลึกคนดี บุคคลที่ประสบความสำเร็จ และคนมีความสุข เพราะฉะนั้น บุคคล วงศ์ตระกูล สังคม และประเทศชาติที่มีความเจริญรุ่งเรือง ก็จะมาตกหลุมพรางนี้^{๒๖}

ในการปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานขั้นสูงสุด ความไม่ประมาท ถือได้ว่าเป็นค่าสำคัญ และมีความจำเป็นอย่างยิ่ง แม้แต่พระอริยเจ้าผู้ปฏิบัติธรรม ได้บรรลุนิพพานพิเศษเบื้องสูง เช่น พระโศกบัณฑิต พระสกลกามาภิ ก็ไม่ควรพอใจภูมิใจและไม่ควรชะล่าใจในคุณธรรมของตนว่า เราได้พยายามปฏิบัติธรรม จนประสบความสำเร็จแล้ว ได้บรรลุนิพพานพิเศษถึงเพียงนี้แล้ว พระพุทธเจ้าไม่ให้สันโดษในความดี เพราะเมื่อเกิดความพอใจในความดีที่ตนได้บรรลุแล้ว ก็จะทำให้เกิดความเฉื่อย ไม่มีความขมิ้มมัน ไม่กระตือรือร้นชวนชวนในการบรรลุนิพพานขั้นสูง ยิ่งขึ้นไป พระองค์ทรงเรียกพระอริยชนนั้นว่า ปมาทวิหารี แปลว่า ผู้อยู่ด้วยความประมาท เพราะถ้าหยุดไม่บำเพ็ญความดีต่อไปแล้ว ย่อมหมายถึงเสื่อมลง คราบใดที่ยังไม่บรรลุนิพพานสูงสุด กล่าวคือเป็นพระอรหันต์ อย่าได้นอนใจ พระพุทธเจ้าตรัสเตือนไว้ว่า พระอรหันต์เท่านั้นที่จะพ้นจากความประมาท แม้แต่พระอนาคามีก็ยังมี ความประมาทได้ สำหรับพระอริยบุคคลเบื้องต้น เช่น พระโศกบัณฑิตที่บรรลุนิพพานที่เป็นความดีเบื้องต้น เกิดความประมาท พพอใจ หยุด หรือเฉื่อยลง ก็กลายเป็นผู้ประมาท^{๒๗}

ความไม่ประมาท จึงชื่อว่าเป็นธรรมที่มีอุปการะ กล่าวคือ เป็นคุณประโยชน์ในฐานะที่เป็นธรรมอันหาโทษมิได้ เพราะเป็นไปแม้เพื่อขงกุล (คุณธรรมความดีทั้งหลาย) ให้เกิดขึ้น ด้วยเหตุนั้น พระสารีบุตรเมื่อจะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่งมีอุปการะมาก คือ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย^{๒๘} เหตุที่พระสารีบุตรกล่าวว่า ความไม่ประมาทเป็นธรรมที่มีคุณค่ามาก หมายความว่า ในการบำเพ็ญศีล ในการสำรวมอินทรีย์ ในความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ในการประกอบ

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ฐานการณพระพุทธศาสนากระแสไสยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓.

^{๒๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนีแปล ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕๔.

เนื่องๆ ซึ่งความเพียรของบุคคลผู้ตั้งอยู่ในธรรม ๗ ประการ^{๒๕} ในอันยังวิปัสสนาให้ถึ้อเอาซึ่งกรรม (เพื่อคลอคมรรคผล) ในปฏิสัมภิทา ๔ มีอรรถปฏิสัมภิทาเป็นต้น^{๒๖} ในธรรมจันท์ ๕ มีศีลจันท์เป็นต้น^{๒๗} ในฐานะและมีไช้ฐานะ ในสมาบัติเป็นเครื่องอยู่อันใหญ่ ในอริยสัจ ๔^{๒๘} ในโพธิปักขิยธรรม มีสติปัฏฐานเป็นต้น^{๒๙} ในวิชา ๘ มีวิปัสสนาญาณ เป็นต้น^{๓๐} ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น จะสำเร็จได้เพราะอาศัยความไม่ประมาท^{๓๑} ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงเปรียบเทียบอุปมาทธรรม เหมือนร้อยเท้าข้างเป็นต้น ดังพระพุทธพจน์ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเท้าก็ดี สองเท้าก็ดี สี่เท้าก็ดี มีเท้ามากก็ดี มีรูปก็ดี มีสัญญาก็ดี ไม่มีสัญญาก็ดี มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ก็ดี บัณฑิตกล่าวว่า พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเลิศแห่งสัตว์เหล่านั้น ฉันทิ กุศลธรรมทั้งหลายก็ฉันทันเหมือนกัน กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีความไม่ประมาทเป็นมูล สรุปรวมลงในความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่า ความไม่ประมาทเป็นธรรมที่ยิ่งใหญ่แห่งกุศลเหล่านั้น^{๓๒}

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ๆ เหล่านี้ คือ กองา ขมูนา อจิรวดี สรรพมเห แม่น้ำเหล่านั้นทั้งหมด ข้อมเป็นสายน้ำไหลไปหาทะเล ทะเลโลกกล่าวว่า เป็นแม่น้ำที่กว้างใหญ่กว่าแม่น้ำเหล่านั้น แม้ฉันทิ กุศลธรรมเหล่านั้น กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ฉันทันเหมือนกันแล กุศลธรรมเหล่านั้น

^{๒๕} พระอรรถธรรม ๗ ประการ ได้แก่ (๑) ศัทธา ความเชื่อ (๒) วิริ ความละอาย (๓) โอตตปปะ ความเกรงกลัวบาป (๔) พหุสัจจะ ความเป็นผู้มีสุตะมาก (๕) อารัทธวิริยตา ความปรารถนาความเพียร (๖) อุปัฏฐิตัสสติตา ความมีสติมั่นคง (๗) ปัญญา ความรอบรู้, ศ.ช.อ. (บาลี) ๒/๓๐๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๒๖} ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๑๑ หน้า ๕๓.

^{๒๗} ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๑๕ หน้า ๕๗.

^{๒๘} ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๑๐ หน้า ๕๒.

^{๒๙} ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๓๑ หน้า ๑๐๔.

^{๓๐} ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๒๗ หน้า ๑๐๒.

^{๓๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถที่ปิณีแปล ภาค ๑, หน้า ๒๕๔.

^{๓๒} อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๘/๑๐.

ทั้งหมด มีความไม่ประมาทเป็นมูล ประชุมลงในความไม่ประมาท บัณฑิต
กล่าวว่า ความไม่ประมาทเป็นยอดของกุศลธรรมเหล่านั้น^{๓๓}

ดังนั้น บุคคลผู้ไม่ประมาท พึงประกอบกิจการต่างๆ ด้วยความรอบคอบ และมีความมุ่งมั่นในการระแวดระวัง ระวังความคืออยู่เสมอ กล่าวคือ ในด้านความชั่ว ไม่ควรดูหมิ่นความชั่ว แม้เพียงเล็กน้อย ไม่ปล่อยให้ความชั่วสะสมเพิ่มขึ้น เพียรระแวดระวังให้หมดสิ้นไป ส่วนในด้านความดี ต้องเพียรพยายามกระทำกุศลกรรมอยู่เสมอ ไม่ดูหมิ่นความดีว่าเล็กน้อย แล้วทอดธุระ เพียรพยายามสั่งสมความดี เพราะเมื่อความชั่วหมดไป ความดีเต็มเปี่ยม ย่อมนำมาซึ่งสันติสุข อันเกิดจากการมีสติสัมปชัญญะกำกับตัวอยู่เสมอ

๒.๓.๑ ลักษณะของคนประมาท

คนประมาท ได้แก่ คนขาดสติ ขาดความขังคิด ไม่ว่าจะพูด หรือทำอะไร ก็ทำด้วยความผลีผลามรีบร้อนไม่รอบคอบ ชอบทำตามอำเภอใจ ขาดจิตสำนึกในการรับผิดชอบชั่ว-ดี ไม่คิดคำนึงถึงผลร้ายที่ตามมา คนที่มีความประมาทถือได้ว่าเป็นคนที่เปิ่นพิสัย หรือ อันตรายต่อผู้อื่นอย่างยิ่ง เพราะไม่ทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม และคอยแต่หวังผลโดยส่วนเดียว บุคคลผู้ประมาทนั้นแบ่งออกเป็น ๓ จำพวก คือ

๑. พวกกุสัตะ คือ พวกไม่อยากทำเหตุ แต่จะเอาผล หรือไม่ทำเหตุดี แต่จะเอาผลดี เป็นพวกเกียจคร้าน เช่น เวลาเรียนไม่ตั้งใจเรียน แต่อยากสอบได้ การงานไม่ทำ แต่จะเอาผลงาน ไม่ทำประโยชน์แก่ใคร แต่อยากให้คนทั้งหลายนิยมชมชอบ ไม่อยากบำเพ็ญศีล ทาน ภาวนา แต่อยากได้สวรรค์นิพพาน ไม่อยากทำมาหาเลี้ยงชีพ แต่อยากร่ำรวย คนประเภทนี้ ถือว่าคนไม่อยากทำเหตุ แต่จะเอาผล และมักจะก่อความวุ่นวายให้สังคม โดยไม่ทำงาน คิดแต่จะเอาผลประโยชน์อย่างเดียว เมื่อเอาตรงๆ ไม่ได้ ก็หาเรื่องโก่ง ตู่ หรือหลอกลวงเอาความดี ความชอบของคนอื่นมาเป็นของตน

๒. พวกทวาริณะ คือ พวกทำเหตุเสีย (ทำความชั่ว) แต่จะเอาผลดี เป็นพวกชอบทำตามความพอใจ ไม่คำนึงถึงศีลธรรม หรือบุญ-บาป ครั้นทำไปแล้ว จึงมาคิดแก้เอาที่ผล เช่น ทำงานเหลวไหลเสียหาย แต่พอถึงเวลาพิจารณาผลงานอยากได้เงินเดือนเพิ่ม ๒ ขึ้น เทียวคำว่า

^{๓๓} ต.ม. (ไทย) ๑๕/๕๒๔/๓๓๕, อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๔/๑๐, อ.จ.ทสภ. (ไทย) ๒๔/๑๕/๒๘.

ชาวบ้านทั้งเมือง แต่อยากให้ทุกคนรัก อยากดีหัวใคร ก็ดีให้หัวเขาแตกเสียก่อน จะผิดหรือถูก ค่อยไปตัดสินกันที่สถานีตำรวจ อยากฉ้อโกงใคร ก็ฉ้อโกงเอาให้เต็มที่ แล้วค่อยหาทนายมาแก้ต่างให้ที่ศาล อยากลักขโมยของใคร ก็ทำได้ตามสบาย แล้วค่อยหาทางหลบเลี่ยงตำรวจ อยากประพาศิเหลวไหลอย่างไรก็ทำตามใจ เมื่อจนจะถึงเวลาประชุมพิจารณาความดีความชอบประจำปี จึงค่อยกราบไหว้ประจบผู้บังคับบัญชา คนประเภทนี้ ทำเหตุเสีย แต่ต้องการผลดี

๓. พวกสลิละ คือ พวกทำความดีเล็กน้อย แต่จะเอาผลดีมาก ๆ เป็นพวกค้ากำไรเกินควร เช่น จุฑธูปบูชาพระรัตนตรัย ๓ ดอก แต่ปรารถนาจะเอาสวรรค์วิมานที่มีนางฟ้า เทวดา คอยรับใช้นับหมื่นนับแสน อ่านหนังสือแค่ ๑ ชั่วโมง แต่จะเอาที่ ๑ เลี้ยงข้าวเขาจานหนึ่ง แต่จะให้เขาจงรักภักดีต่อตนเองไปจนตาย เป็นต้น^{๑๔}

ลักษณะของบุคคลผู้ประมาทนั้น มีดังนี้

๑. ชอบคบคนพาล ไม่ชอบคบบัณฑิต

๒. ไม่เคารพบิดามารดา ครูอาจารย์

๓. เกียจคร้านทำการงาน ไม่สู้งาน เลือ่งงาน ปล่อยชีวิตให้ล่วงไปวันๆ โดยไม่ใส่ใจการศึกษาเล่าเรียน

๔. ไม่รู้จักการสร้างสิ่งสมความดี มัวสูมอบายมุข เป็นนักเลงการพนัน และนักเลงสุรา

๕. ขาดความรับผิดชอบในตนเอง ครอบครวั และในหน้าที่การงาน

๖. ทำงานไม่เสร็จตามกำหนด ชอบทิ้งงาน

๗. ไม่มีความรอบคอบ เลินเล่อ หลงลืม

๘. ไม่มีแผนการทำงาน งานไม่มีขั้นตอนและเป็นระบบ นึกอะไรได้ก็ทำ ลักแค่ว่าทำ^{๑๕}

ในสังคมพุทธศาสนิกชนไทย ความประมาทมีว่มาอีกอย่างหนึ่ง คือ การมัวหลงยึดติดในพิธีกรรมทางศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่าง ที่อิงแอบอยู่กับศาสนา

^{๑๔} ดู ปิ่น มุกกันต์, มงคลชีวิต เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๒๗), หน้า ๑๘-๒๓.

^{๑๕} สมภพ ชีวรัฐพัฒน์, มงคลกับคุณภาพชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : นานาสังพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๐.

ประชาชนต้องรักษาไว้ด้วยความสิ้นเปลืองทางเศรษฐกิจอย่างมากมาย มีการโฆษณาประโคม ขวักขวนอย่างครึกโครม แต่ประโยชน์ที่ได้มีเพียงเล็กน้อย นอกจากนี้ ชาวพุทธส่วนใหญ่ที่เป็น ชาวบ้านทั่วไป ยังหลงติดและเพ้อฝันอยู่กับสิ่งที่ไม่มียุติต่อการดำเนินชีวิตและความสำเร็จที่ดี งาม เช่น หลงอยู่กับการพนันต่างๆ รวมทั้งสลากกินแบ่งรัฐบาลที่อาจารย์ต่างๆ อวดอ้างตนว่า เป็นผู้รู้คอยบอก แต่ก็เพียงการหลอกลวง เพื่อลาภสักการะและชื่อเสียงส่วนตัวเท่านั้น ทำให้ประชาชนประมาทหมั่นเมาอยู่กับการเชื่อโชคลาง อายากรวยทางลัด โดยไม่เร่งประกอบการ งานเลี้ยงชีพ เป็นการใช้เวลาให้สิ้นเปลืองไปโดยเปล่าประโยชน์อย่างน่าเสียดาย ทั้งนี้ ก็เพราะ ธรรมอันเป็นสาระ หรือแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาไม่เข้าถึงจิตใจของประชาชน คือ ประชาชนมิได้เข้าหาศาสนาในทางปฏิบัติ แต่เข้าหาทางพิธีกรรมและความเชื่ออันงมงาย เรื่องนี้ ถือว่า เป็นส่วนหนึ่งของความล้าหลังที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทย^{๔๐}

ตามความหมายข้างต้น บุคคลเหล่านี้ ถือได้ว่า ยังมีความประมาทอยู่ เพราะพวก แรกไม่ทำเหตุดี แต่จะเอาผลดี พวกที่สองทำเหตุเลวแต่จะเอาผลดี พวกหลังสุดทำเหตุน้อย แต่ จะเอาผลมาก ส่วนผู้ไม่ประมาทในธรรม มีคุณสมบัติตรงข้ามกับคน ๓ จำพวกดังกล่าว คือ เป็นคนไม่ดูเบาในการทำเหตุ ต้องทำแต่เหตุที่ดี ทำให้เต็มที่และทำให้สมผล ลักษณะของคน ประมาทดังกล่าวนี้ คือ บุคคลที่ขาดความรับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่น แสวงหาความสุข สนุก สนานจากอบายมุข ทำให้ชีวิตเป็นหมัน ปล่อยให้งานค้างค้ำอาดูกล

๒.๓.๒ ลักษณะของคนที่ไม่ประมาท

บุญมี แท่นแก้ว ได้กล่าวถึงลักษณะพิเศษของบุคคลผู้ไม่ประมาทในชีวิตไว้ ๒ ประการ คือ

๑. มีความระมัดระวังในสิ่งที่ควรระมัดระวัง เพราะอาจจะเกิดความพลาดพลั้งเสีย หายเกิดขึ้นได้ เช่น คนขับรถจะต้องมีสติกำกับเสมอว่า รถจะเฉี่ยวชนรถหรือคนอื่น รถจะลื่น ถนน เมื่อถนนลื่นเมื่อฝนตก

^{๔๐} พระธรรมญาณมุนี, พระธรรมญาณมุนี ๘๐ ปี, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗),

๒. มีความระวังภัยที่จะมาถึงตัวในเวลาข้างหน้า คือมีความระมัดระวังป้องกันมิให้ภัยอันตรายเกิดขึ้น เช่น ไม่ขับรถเร็วเกินไป ไม่ขับรถแรงในที่คับขัน ไม่ขับรถด้วยอาการกึกคะนอง^{๔๑}

นอกจากนี้ บุคคลผู้ไม่ประมาท จะต้องมีความไม่ประมาทในสิ่งต่อไปนี้

๑. ไม่ประมาทในเวลา รู้คุณค่าของเวลาว่ามีประโยชน์
๒. ไม่ประมาทในวัย รู้ว่าวัยหรืออายุได้ล่วงเลยไปเช่นนี้ ได้สร้างกุศลอะไรไว้บ้างแล้ว
๓. ไม่ประมาทในการทำงาน เพราะการทำงานเป็นเครื่องวัดค่าของคนว่า ดีหรือไม่ดีอย่างไร
๔. ไม่ประมาทในการศึกษา เพราะการศึกษาก็คือการไฝหาคำความรู้ เพื่อเป็นวิถีทางการปฏิบัติ เพื่อดำเนินชีวิตของตนให้ถูกต้องสมบูรณ์ ผู้ใฝ่การศึกษาก็จะไร้ค่า ไม่มีราคาที่เราเรียกว่า “โมฆะบุรุษ”
๕. ไม่ประมาทในการปฏิบัติธรรม เพราะธรรมเป็นวิถีชีวิต เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์ หรือยกจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้น^{๔๒}

วสิน อินทสระ ได้กล่าวถึงลักษณะของบุคคลผู้ไม่ประมาทในชีวิตไว้ ดังนี้

๑. เป็นผู้ไม่ประมาทในอายุด้วยการคิดว่า ยังหนุ่มสาวอยู่ เพราะชีวิตเป็นสิ่งที่ไม่น่าแน่นอน บัณฑิต หรือบุคคลผู้ฉลาดจึงไม่ควรคิดว่า เราคงไม่ตายง่าย การบำเพ็ญกุศล เอาไว้ทำตอนแก่ก็ได้
๒. เป็นผู้ไม่ประมาทในทรัพย์สมบัติด้วยการคิดว่า เรามีโภคสมบัติมาก จะทำบุญกุศลตอนไหนก็ได้ เพราะทุกสิ่งอย่าง ย่อมไม่แน่นอน แม้วันนี้ เราจะมีเงินทอง แต่วันข้างหน้าอาจจะไม่มี
๓. เป็นผู้ไม่ประมาทในปัจจัย ๔ ด้วยการคิดว่า เรามีเสื้อผ้า ยารักษาโรค านพาหนะ และมีบ้านอยู่อาศัยอย่างสะดวกสบาย แล้วไม่ทำบุญกุศล เพราะสิ่งเหล่านี้ เมื่อมีได้ ย่อมหมดไปได้

^{๔๑} บุญมี แท่นแก้ว, จริยธรรมกับชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร : หจก. ธนะการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๓๐.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

๔. เป็นผู้ไม่ประมาทในการยึดมั่นถือมั่นในทรัพย์สมบัติ เพราะเมื่อทรัพย์สมบัตินั้นสูญหายไป ย่อมทำให้เกิดความทุกข์

ความจริงมีอยู่ว่า ชีวิตของคนเรา ไม่มีความแน่นอน มีการขึ้น-ลงอยู่เสมอ คนที่รวย อาจจะกลายเป็นคนจน คนที่เคยยากจน อาจจะกลายเป็นคนรวย คนที่แข็งแรง อาจจะกลายเป็นคนอ่อนแอ คนที่เคยอ่อนแออาจจะกลายเป็นคนแข็งแรง ย่อมเป็นไปได้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ฉลาด จึงไม่ควรดูถูกดูหมิ่นซึ่งกันและกัน^{๔๓}

สมภพ ชีวรัฐพัฒน์ กล่าวถึงลักษณะของบุคคลผู้ไม่ประมาทไว้ ดังนี้

๑. มีความรับผิดชอบหน้าที่การทำงานและรับผิดชอบตนเองครบถ้วนและสังคม
๒. ไม่หลงติดในอบายมุข ไม่ติดการพนัน
๓. ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ขยันเรียน ไม่หนีเรียน
๔. รับผิดชอบการเรียน การค้นคว้ารายงาน
๕. รู้จักบริหารเวลาในการดำรงชีวิต รู้จักบริหารเวลาในการศึกษาเล่าเรียนมีแผน

การเรียน

๖. ไม่มีความรักในวัยเรียน
๗. เว้นบาป ไม่หลงติดน้ำเมา
๘. คบบัณฑิต บูชาผู้ที่ควรบูชา เคารพบิดามารดา ครูอาจารย์
๙. มีสติสัมปชัญญะ ไม่หลงลืม รอบคอบ
๑๐. วางแผนการทำงานอย่างมีระบบเป็นขั้นตอน
๑๑. มีความละเอียดและเกรงต่อบาป
๑๒. ขยันในการสร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นกับตนเอง รักษาศีล ทำทาน เจริญภาวนา
๑๓. รู้จักทำสมุดบันทึกประจำวัน เพื่อจดสาระสำคัญ ข้อควรจำ กิจกรรม หน้าที่การนัดหมาย เพื่อป้องกันการหลงลืม
๑๔. ขยันฝึกสมาธิและเจริญปัญญา^{๔๔}

บุญน้อม มุ่งงาม กล่าวถึงลักษณะของบุคคลผู้ไม่ประมาทไว้ ดังนี้

^{๔๓} วศิน อินทสระ, หลักธรรมอันเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาเมฆราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔๓.

^{๔๔} สมภพ ชีวรัฐพัฒน์, มงคลกับคุณภาพชีวิต, หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

๑. เห็นคุณค่าและความสำคัญของเวลาที่ล่วงเลยไปทุกๆ ขณะว่ามีค่ามาก ไม่ยอมปล่อยเวลาและโอกาสให้ผ่านไปโดยไร้ประโยชน์ ใช้เวลาอย่างมีคุณค่า ให้คุ้มค่า และเกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่าควรกับเวลาที่เสียไป

๒. ไม่หลงระเหิร ไม่มัวเมา ระมัดระวัง และควบคุมตนเองอยู่เสมอที่จะไม่ให้พลั้งเผลอไปในทางผิด ไม่ปล่อยให้ตัวเองถลำลึกกลงไปในทางที่เสื่อมเสีย หรือในทางที่จะทำกรรมชั่ว

๓. เร่งสร้างสรรค์คุณงามความดีและประโยชน์สุข กระตือรือร้น ขวนขวายในการทำหน้าที่ ไม่ละเลยงานที่อยู่ในความรับผิดชอบ จะมักหมั่นในการพัฒนาจิตปัญญา และทำการทุกสิ่งทุกอย่างรอบคอบ^{๔๔}

ลักษณะของคนที่ไม่ประมาทดังกล่าวนี้นี้ มีนัยตรงข้ามกับคนที่มีความประมาท กล่าวคือ เป็นคนมีสติและสัมปชัญญะในการทำงาน เช่น ก่อนทำก็รู้ว่าเราจะทำอะไร เป็นคุณหรือเป็นโทษ ขณะทำก็รู้ยู่่ว่าเราทำผิดหรือทำถูก แม้การพูด การคิดก็เช่นเดียวกัน และเป็นบุคคลที่มีความตื่นตัวอยู่เสมอ มีความรับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่น ไม่แสวงหาความสุข สนุกสนานจากอบายมุขต่างๆ ขวนขวายในการฝึกฝนตนเอง มีความขยันหมั่นเพียรในการสั่งสมความคิดอยู่เป็นนิตย์ ทำให้ชีวิตให้มีคุณค่าต่อสังคม

๒.๔ โทษของความประมาท

บุคคลที่ประมาท ก็คือ คนขาดสติ ไม่มีความรอบคอบระแวดระวังป้องกันภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับตน ไม่มีจิตสำนึกในการรับผิดชอบชั่วดีในสิ่งที่ตนเองได้กระทำลงไป ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดผลร้าย ความเสียหายต่างๆ ตามมา ด้วยเหตุนี้ ความประมาท จึงชื่อว่ามีโทษอันตรายอย่างมาก และเป็นบ่อเกิดหรือเป็นที่มาแห่งความหายนะทั้งหลายทั้งปวง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

^{๔๔} บุญน้อม มุ่งงาม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ค่านิยมแบบพุทธและแนวการดำเนินชีวิตของชาวพุทธในปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๓๓, หน้า ๒๓๘-๒๓๙.

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เหมือนความประมาทนี้ เมื่อประมาทแล้ว อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เสื่อมไป

เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์มาก เหมือนความประมาทนี้ เมื่อความประมาท ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์มาก

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุถึงองค์ประกอบภายใน เราไม่เห็นองค์ประกอบอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์มาก เหมือนความประมาทความประมาทนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์มาก^{๔๖}

เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ หายไปแห่งสังขาร^{๔๗} เหมือนความประมาทนี้ ความประมาทนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ หายไปแห่งสังขาร^{๔๘}

สาเหตุที่ทำให้เกิดความประมาทนั้น คือ อบายมุข ทางแห่งความเสื่อม^{๔๙}

สำหรับผู้ครองเรือนที่มีหลักฐาน ถ้าหลงมัวเมาอยู่ในอบายมุข ทรัพย์สมบัติที่หามาได้ ย่อมถึงความหายนะไปเพราะความมัวเมาประมาทของตนเอง^{๕๐} ฉะนั้น บุคคลผู้หวังความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน ควรเว้นเสียให้ห่างไกล เพราะเป็นทางแห่งความเสื่อม และเป็นเหตุให้เสียสุขภาพทางกาย ทางจิต ทั้งสมองความคิดก็เฉื่อยชา หรือครุ่นคิดในสิ่งนั้นๆ อยู่เนืองๆ ใช้เวลากับสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นเหตุให้ครอบครวั สักมเคื่อนร้อน และก่อให้เกิดความล่วงละเมิดศีล หรือแม้แต่การทำลายคุณธรรมอื่นๆ อบายมุขจึงเป็นช่องทางที่จะนำไปสู่ความเสียหาย และเป็นการทำลายความเจริญรุ่งเรือง^{๕๑}

^{๔๖} อญ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๘, ๘๒, ๘๘/๑๐, ๑๕, ๑๖.

^{๔๗} สังขาร หมายถึง ธรรมอันดี หรือศาสนา มี ๓ ประการ คือ ปิยัตติสังขาร ปฏิปัตติสังขาร และปฏิเวธสังขาร, วิ.อ. (บาลี) ๒/๒๔๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๔๘} อญ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๑๔/๑๘.

^{๔๙} มจก. (ไทย) ๒/๒๐๑-๒๐๒.

^{๕๐} ที.บ. (ไทย) ๑๑/๑๗๘/๑๕๖, อญ.อุฎก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๕๒.

^{๕๑} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๑๗๘/๑๕๖.

อบายมุข คือ ทางแห่งความเสื่อม อันเป็นเหตุแห่งความหายนะ เป็นช่องทางแห่งความหายนะของผู้ครองเรือนที่มีหลักฐานแล้ว มี ๖ อย่าง ได้แก่

๑. นักเลงการพนันและนักเลงหญิง (นักเที่ยวผู้หญิง)
๒. นักเลงสุรา (นักดื่มสุรา)
๓. นักเลงการพนัน
๔. คบคนชั่วเป็นมิตร^{๕๒}

อบายมุข ในส่วนเกี่ยวกับการแสวงหาความสุขจากการดื่มของมึนเมาและการเที่ยวดูการละเล่นต่างๆ ซึ่งเป็นเหตุให้เสียหน้าที่การงาน แบ่งออกเป็น ๖ ประการ ดังนี้

๑. การหมกมุ่นในการเสพของมึนเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย

๒. การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามครอกชอกชอย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย

๓. การเที่ยวดูมหรสพ เที่ยวดูการละเล่น เป็นอบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย

๔. การหมกมุ่นในการเล่นการพนัน อันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย

๕. การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นอบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย

๖. การหมกมุ่นในความเกียจคร้านทำการงาน เป็นอบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย^{๕๓}

บุคคลผู้หลงเมาในอบายมุขทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมได้รับโทษที่เกิดจากอบายมุขแต่ละข้อๆ ดังนี้

โทษแห่งการดื่มเมรัย ๖ ประการ ได้แก่

๑. เสียทรัพย์ทันตาเห็น
๒. ก่อการทะเลาะวิวาท
๓. เป็นบ่อเกิดแห่งโรค
๔. เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง
๕. เป็นเหตุให้ไม่รู้จักละอาย

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๖, อรุ.อภุรณ. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๕๒๑.

^{๕๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๔๖/๒๐๒.

๖. เป็นเหตุให้ทอนกำลังสติปัญญา^{๔๔}

โทษแห่งการเที่ยวกลางคืน ๖ ประการ ได้แก่

๑. ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาคัว
๒. ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาลูกเมีย
๓. ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
๔. เป็นที่สงสัย^{๔๕} ของคนอื่นด้วยเหตุต่างๆ
๕. มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง
๖. ทำให้เกิดความลำบากมากหลายอย่าง

โทษแห่งการเที่ยวดูมหรสพ ๖ ประการ ได้แก่

๑. มีการรำที่โหน ไปที่นั่น
๒. มีการขับร้องที่โหน ไปที่นั่น
๓. มีการประโคมที่โหน ไปที่นั่น
๔. มีเสภาที่โหน ไปที่นั่น
๕. มีการบรรเลงที่โหน ไปที่นั่น
๖. มีเถิดเทิงที่โหน ไปที่นั่น^{๔๖}

การชอบเที่ยวดูการละเล่น มีโทษดังที่กล่าวมาแล้ว โดยทำให้หน้าที่การงานเสื่อมเสีย เพราะต้องเสียเวลาไปกับการดู การเที่ยวชมสิ่งต่างๆ เหล่านั้น

โทษแห่งการเล่นการพนันเป็นเหตุแห่งความประมาท ๖ ประการ ได้แก่

๑. ผู้ชนะข่มก้อเวอร์
๒. ผู้แพ้ข่มเสียขายทรัพย์ที่เสียไป
๓. เสียทรัพย์ทันตาเห็น
๔. ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้
๕. ถูกมิตรอำมาตย์^{๔๗} ดูหมิ่น

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๘/๒๐๒-๒๐๓.

^{๔๕} เป็นที่สงสัย ในที่นี้ หมายถึง ถูกสงสัยว่าเป็นผู้ทำกรรมชั่ว ทั้งที่ไม่มีส่วนแห่งกรรมชั่วนั้น, ที.ปา.อ. (บาลี) ๒๔๕/๑๓๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๕-๒๕๐/๒๐๓-๒๐๔.

^{๔๗} มิตร ในที่นี้ หมายถึง คนที่สามารถใช้สอยสิ่งของในบ้านเรือนของกันและกันได้, อำมาตย์ ในที่นี้ หมายถึง เพื่อนร่วมงาน, ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๖๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๖. ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย

โทษแห่งการคบคนชั่วเป็นมิตร ๖ ประการ ได้แก่

๑. เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย

๒. เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย

๓. เขามีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย

๔. เขามีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย

๕. เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย

๖. เขามีโจรเป็นมิตรสหาย

โทษแห่งการเกียจคร้านทำงาน ๖ ประการ ได้แก่

๑. มักอ้างว่า หนาวเกินไป แล้วไม่ทำงาน

๒. มักอ้างว่า ร้อนเกินไป แล้วไม่ทำงาน

๓. มักอ้างว่า เวลาเย็นเกินไป แล้วไม่ทำงาน

๔. มักอ้างว่า เวลายังเช้าเกินไป แล้วไม่ทำงาน

๕. มักอ้างว่า หิวเกินไป แล้วไม่ทำงาน

๖. มักอ้างว่า กระหายเกินไป แล้วไม่ทำงาน”^{๔๔}

การเกียจคร้านทำงาน มีโทษดังที่กล่าวมาแล้ว โดยเป็นเหตุให้ยกอ้างเหตุผลต่างๆ เพื่อเข้าข้างตนเองโดยไม่ต้องทำงาน และเมื่อไม่ทำงาน โภคะสมบัติใหม่ก็ไม่เกิด โภคะที่มีอยู่ก็หมดสิ้นไป ด้วยเหตุนี้ อบายมุขทุกประเภท จึงเป็นทางแห่งความเสื่อม เป็นที่มาของความหายนะ

อบายมุข ๔ และอบายมุข ๖ ตามที่กล่าวถึงข้างต้น ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดื่มสุรา และของมึนเมา ซึ่งกล่าวไว้ในอบายมุขข้อที่ ๑ มีโทษ ๖ สถาน มีรายละเอียดเพิ่มเติม ดังนี้

๑. ถิ่นเปลืองทรัพย์โดยเปล่าประโยชน์ ดังคำกล่าวของไตรภพ ลิมปพัทธ์ ว่า “เงินที่หัวหน้าครอบครัวหามาได้ของชาวชนบทหมดไปกับการซื้อเหล้าวันละ ๒๐-๓๐ บาท เงินที่เหลือ ไม่พอเลี้ยงครอบครัว ข้างการทะเลาะวิวาท”^{๔๕}

^{๔๔} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๒๕๑-๒๕๓/๒๐๔-๒๐๕.

^{๔๕} ไตรภพ ลิมปพัทธ์, “โทษของสุราในทัศนะของนักจัดการวิทยุและโทรทัศน์”, วารสารหมอชาวบ้าน, ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑๔๕ (๒๕๓๔) : ๓-๔.

๒. ก่อนการทะเลาะวิวาท ผู้ดื่มเหล้าจนถึงขั้นมึนเมา เป็นสาเหตุประการหนึ่งของการทะเลาะวิวาท จนถึงบันดาลโทสะฆ่าผู้อื่นตาย มิให้พบเห็นอยู่บ่อยๆ เพราะผู้ดื่มจนมึนเมาไม่สามารถประกอบสติไว้ได้ มาลิน จุลศิริ แห่งคณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล กล่าวถึงโทษของสุราไว้ว่า “เครื่องมึนเมาชนิดต่างๆ มีเอทิลแอลกอฮอล์เป็นส่วนประกอบสำคัญซึ่งมีฤทธิ์กดประสาท ในรายที่ร่างกายได้รับสารนี้มาก สมองส่วนที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกรู้จักคิด การควบคุมตัวเอง การตัดสินใจ และการยับยั้งใจจะถูกกด ผลก็คือผู้นั้นมักจะแสดงสัญชาตญาณเดิม หรือสิ่งที่ซ่อนเร้นได้สำนึกออกมา”^{๖๐}

๓. เป็นบ่อเกิดแห่งโรค ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึงโทษของสุราไว้ว่า “สุรา เล่นงานเกือบทุกระบบตั้งแต่ศีรษะไปถึงเท้า เช่น สมองผ่อ หัวใจวาย เป็นโรคปอดอักเสบง่าย ดับแข็ง เม็ดเลือดทั้งสามชนิดเสื่อม คือเม็ดเลือดแดง เม็ดเลือดขาว เกร็ดเลือด”^{๖๑} ชาร์ล (Charles) ผู้เชี่ยวชาญเรื่องมะเร็งและเพื่อนร่วมงาน ศึกษานิสัยการดื่มของผู้หญิงเป็นเวลา ๑๒ ปี และสังเกตว่าพวกที่ดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ สัปดาห์ละหนึ่งถึงสามแก้ว มีสุขภาพดีที่สุด อัตราการตายของพวกเธอน้อยกว่าพวกไม่ดื่มเลยถึงร้อยละ ๑๗.๐ ส่วนผู้หญิงที่ดื่มวันละแก้ว มีอัตราการตายน้อยกว่าผู้ไม่ดื่มร้อยละ ๑๒.๐ ผลดีเหล่านี้เห็นชัดในผู้หญิงอายุเกิน ๕๐ ปี โดยเฉพาะผู้มีอัตราเสี่ยงต่อโรคหัวใจ อย่างไรก็ตามถ้าดื่มมากกว่าวันละสองแก้วกลับเป็นอันตรายมากกว่าผู้ไม่ดื่ม ร้อยละ ๑๕.๐ โรคที่เป็นมากที่สุด คือ มะเร็งเต้านม และโรคตับ”^{๖๒}

๔. เสี่ยงภัยติดเชื้อเสี่ยง ในสังคมไทยสุรามีบทบาทต่อสัมพันธภาพระหว่างบุคคลอยู่ไม่น้อย สุราเป็นส่วนหนึ่งของงานเลี้ยงสังสรรค์มาช้านาน แต่ในอดีตรักดื่มสุราเพื่อความรื่นเริง จะกระทำกันเฉพาะในโอกาสพิเศษ เช่น ในเทศกาลตรุษสงกรานต์ บุญบั้งไฟ หรือเมื่อมีงานพิธี เช่น งานแต่งงาน งานบวช งานศพ ปลุกเรื่อน หรือแม้แต่การเข้ารีต”^{๖๓} เมื่อเวลาผ่านไป แบบแผนการดื่มสุราก็เปลี่ยนไป มีการใช้สุราในโอกาสต่างๆ มากขึ้น เช่น การ

^{๖๐} มาลิน จุลศิริ, “โทษของสุราในทัศนะของนักวิชาการ”, วารสารหมอชาวบ้าน, ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑๔๕ (๒๕๓๔) : ๕-๖.

^{๖๑} ประเวศ วะสี, “โทษของสุราในทัศนะของนักวิชาการ”, วารสารหมอชาวบ้าน, ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑๔๕ (๒๕๓๔) : ๑-๓.

^{๖๒} ชาร์ล พิวส์ และคณะ, “แค่เรอผู้รักสุขภาพ”, วารสารริคเตอร์ส ไคเจสท์, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๘ (๒๕๓๕) : ๕๗-๕๘.

^{๖๓} ลาอุแบร์, จดหมายเหตุลาอุแบร์ ฉบับสมบูรณ์ เล่ม ๑, แปลโดย สันต์ โกมลบุตร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๒๐), หน้า ๘๑๕.

เลี้ยงต้อนรับ การเลี้ยงฉลองความสำเร็จ ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นเกียรติและชื่อเสียง กลายเป็นค่านิยมใหม่ขึ้นมาในปัจจุบัน มักนำไปใช้เป็นส่วนประกอบสำคัญของงานพิธีและพิธีกรรมสำคัญทุกงานไป^{๖๔} เมื่อพูดถึงโทษของสุราในข้อนี้ ผู้ดื่มสุรานั้นเป็นสาเหตุให้ประพฤติกรรมต่าง ๆ ไม่เป็นที่สรรเสริญของนักปราชญ์ เป็นที่นิินทาติเตียนอย่างเดียว จึงเป็นเหตุให้เสื่อมเสียเกียรติและชื่อเสียง ในสมัยของรัชกาลที่ ๑ จะเห็นได้ชัดว่า ถ้าหากเจ้าขุนมูลนายดื่มสุรา เล่นเบี้ยพนันจะถูกถอดให้เป็นไพร่ เชี่ยน ๓ ยก และมีการสักหน้าผากเป็นคั่น^{๖๕}

๕. ทำให้เป็นผู้ไม่รู้จักระอาย เมื่อเสพสุราจนมึนเมาแล้ว สามารถแสดงพฤติกรรมที่ไร้ยางอายต่างๆ ออกมาโดยไม่ตะจิตตะขงใจ^{๖๖} บางคนที่เคยแต่งกายสุภาพ แต่ครั้นเมาสุราแล้ว ความสุภาพต่างๆ ก็หายไปกลับแสดงพฤติกรรมต่างๆ ที่คนทั่วไปไม่กระทำกันในที่สาธารณะ โดยปราศจากความละอาย

๖. บั่นทอนกำลังสติปัญญา สติปัญญานั้น เป็นธรรมที่ขกสัถยภาพของความเป็นมนุษย์ให้มีความสมบูรณ์ เป็นธรรมข้อหนึ่งในเบญจธรรม ๕ ประการ คือ เมื่อล่วงละเมิดศีลข้อที่ ๕ จนถึงขนาดมึนเมาแล้ว ก็เท่ากับว่าได้ทำลาย สติสัมปชัญญะลงไปในขณะที่นั้นด้วย ทำให้วิธีการดำเนินชีวิตตามแบบจริยธรรมบกพร่อง อาจถึงขั้นที่ว่า แม้ความเป็นมนุษย์ของผู้ดื่มสุรากับบกพร่องด้วย^{๖๗}

การดื่มสุราและของมึนเมา มีโทษมากมาย เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นตัวทำลายสุขภาพกายและสุขภาพใจ กล่าวคือ ทำให้เกิดโรคต่างๆ ตามมา เช่น โรคตับแข็ง โรคพิษสุราเรื้อรัง และทำให้ขาดสมาธิ ขาดสติสัมปชัญญะ ขาดจิตสำนึกในการรับผิดชอบชั่วดี ด้วยเหตุนี้ การดื่มสุราและของมึนเมาทุกชนิด จึงผลาญทุกสิ่งทุกอย่าง เช่น เงินทอง มิตรภาพไมตรี เกียรติยศ ชื่อ

^{๖๔} สุริยา รัตนกุล และคณะ, อาหารแสดงโรคและบริโภคนิสัยของกะเหรี่ยงสะกอ, (นครปฐม : สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๑), หน้า ๔๗.

^{๖๕} สันต์ โกมลบุตร, กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕, อ้างใน พระไพศาล วิสาโล, ประวัติศาสตร์การบริโภคสุราในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุรัสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๑๕๕.

^{๖๖} พระมหาจรรยา สุทธิธาโณ, สุราวิทัศน์ : วิถีและขั้นตอนของการเลิกสุรา, (กรุงเทพมหานคร :ธรรมสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑.

^{๖๗} ดู พระมหาไพฑูรย์ แก้วเขียว, “พุทธจริยธรรมกับการดื่มสุราของชาวไทยพุทธ : ศึกษาเฉพาะกรณีชาวไทยพุทธ ในกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๑, หน้า ๑๒๓-๑๕๔.

เสียง คังนั้น บุคคลผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในชีวิตและตำแหน่งหน้าที่การงาน ควรหลีกเลี่ยง ละเว้นอบายมุขทั้งหลาย อันเป็นช่องทางที่นำมาซึ่งความฉิบหายแก่ตนเองและผู้อื่น

สำหรับบรรพชิตผู้เป็นอนาคาริกะ (ไม่มีบ้านเรือน) ซึ่งออกบวชเพื่อหวังบรรลุนิพพาน กล่าวคือ มรรคผลนิพพาน ไม่พึงประมาทในชีวิตและการปฏิบัติธรรมโดยจะต้องปฏิบัติตามหลักอปริหานิยธรรม คือ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อม อันภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อม คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
๒. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุม ก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงกันช่วยทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ
๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่บัญญัติขึ้น ไม่ถอนสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้แล้ว สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบทตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้
๔. มีความเคารพ นับถือ บวชภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตติกัญญ^{๒๔} บวชมานาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก และเชื่อฟังถ้อยคำของท่านเหล่านั้น
๕. ไม่ลู่อำนาจแก่ความอยากที่เกิดขึ้น
๖. ยินดีในเสนาสนะป่า
๗. ตั้งใจอยู่ว่า เพื่อนภิกษุสามเณรซึ่งเป็นผู้มีศีล ซึ่งยังไม่มาสู่อาวาส ขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่เป็นสุข^{๒๕}

หลักอปริหานิยธรรมอีกอย่างหนึ่ง คือ ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย คราบเท่าที่

^{๒๔} พระเถระ ในที่นี้หมายถึง เป็นผู้มีความมั่นคงในพระศาสนา ไม่หวนคืนไปสู่เพศกฤหัสถ์อีก ประกอบด้วยคุณธรรมที่ทำให้เป็นพระเถระ มีศีลเป็นต้น, รัตติกัญญ เป็นเอกทัตตะที่พระอัญญาโกณฑัญญะได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้า มีความหมายว่ารู้ราตรีนาน คือ บวช รู้แจ้งธรรม และเป็นพระชีนาสพก่อนพระสาวกทั้งหลาย, อ.อุ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๒๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อ.อุ.สตฺตค.อ. (บาลี) ๓/๑๙๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๒๕} อ.อุ.สตฺตค. (ไทย) ๒๓/๒๑๑/๓๓-๓๘, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๑๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๑. ไม่ชอบการทำงาน^{๑๐} ไม่ยินดีในการทำงาน ไม่หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการทำงาน
๒. ไม่ชอบการพูดคุย^{๑๑}
๓. ไม่ชอบการนอนหลับ^{๑๒}
๔. ไม่มัวเพลินการคลุกคลีหมู่คณะ
๕. ไม่เป็นผู้มีความปรารถนาลามก, ไม่ตกอยู่ในอำนาจความปรารถนาลามก
๖. ไม่เป็นผู้มีบาปมิตร
๗. ไม่ถึงความพอใจเสียในระหว่าง ด้วยการบรรลุดุณวิเศษเพียงขั้นต้น^{๑๓}

อุปหานิยธรรมอีกอย่างหนึ่ง ที่ภิกษุเมื่อปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้ พึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่

๑. มีศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใส^{๑๔}
๒. หิริ ความละอาย
๓. โอตตัปปะ ความเกรงกลัวบาป

^{๑๐} ไม่ชอบการทำงาน ในที่นี้หมายถึง ไม่มัวเมาเพลินการทำงาน คือไม่หลงเพลินเพลินหมกมุ่นอยู่กับงาน เช่น การเข็บจีวร ประคตเอน ไม้กวาด ผ้าเช็ดเท้า หรืองานก่อสร้างต่างๆ เช่น ก่อสร้างวิหาร เป็นเหตุให้ละเลยต่อการบำเพ็ญคันถธุระ (การศึกษาเล่าเรียน) และวิปัสสนาธุระ (การบำเพ็ญเพียรทางจิต) หันมามุ่งปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อ.สุตตค.อ. (บาลี) ๓/๑๒๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๑๑} ไม่ชอบการพูดคุย ในที่นี้หมายถึง ไม่มุ่งสนทนาเรื่องนอกธรรมวินัย เช่น เรื่องบุรุษ สตรี แต่สนทนาเรื่องธรรมะ ตามปัญหา คอบปัญหาเกี่ยวกับธรรมวินัย พูดน้อย ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า ภิกษุผู้หนึ่งประชุมกันมีหน้าที่ ๒ อย่าง คือ (๑) สนทนาธรรม (๒) เป็นผู้นั่งนิ่งอย่างพระอริยะ, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๓/๒๓๓๕, อ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๒๒/๔๕๒, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๗/๑๒๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อ.สุตตค.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๑๖๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๑๒} ไม่ชอบการนอนหลับ ในที่นี้หมายถึง จะอยู่ในอิริยาบถยืน เดิน หรือนั่งก็ตาม จะมีจิตตกง่วง เพราะร่างกายเจ็บป่วยก็ตาม ก็ไม่ถูกถิ่นมิทธะ (ความหุดหุดและเชื่องซึม) ครอบงำ, อ.สุตตค.อ. (บาลี) ๓/๑๖๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๗/๒๔๕.

^{๑๓} อ.สุตตค. (ไทย) ๒๓/๒๑/๓๘-๓๙.

^{๑๔} ศรัทธา มี ๔ ประการ คือ (๑) อาคมนิยะ ศรัทธาของพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญเพื่อพระสัมมาสัมพุทธญาณ (๒) อธิคมะ ศรัทธาของพระอริยมุคคัล (๓) ปสาทะ ศรัทธาในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ (๔) โอภัปปะ ศรัทธาอย่างมั่นคง, ในที่นี้ หมายถึง ปสาทะและโอภัปปะเท่านั้น, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๔. พาหุสัจจะ ความเป็นผู้มีสุตะมาก^{๑๔}

๕. อารัทธวิธียา ความปรารถนาความเพียร

๖. อุปปัญชิตสสติตา ความมีสติมั่นคง

๗. ปัญญา ความรอบรู้^{๑๖}

หลักอปริหานิยธรรม ๗ ประการนี้ เป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อความไม่ประมาท ความประมาท คือ ทางแห่งความเสื่อม ความไม่ประมาท คือ ทางป้องกันความเสื่อม ภิกษุผู้ปฏิบัติตาม ข้อมไม่มีความเสื่อม มีแต่ความเจริญในพระศาสนาโดยส่วนเดียว

หลักธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ อีกประการหนึ่ง เรียกว่าปัพพชิตอภินห ปัจจเวกขณ์ แบ่งออกเป็น ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. เรามีเพศแตกต่างจากคฤหัสถ์แล้ว อาการกิริยาใดๆ ของสมณะ เราต้องทำอาการ กิริยานั้นๆ

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อลดละความขี้เกียจ และความถือตัวเสียได้

๒. การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้มีอิริยาบถเรียบร้อยเหมาะสม มีอาชีพะบริสุทธฺ์ เคารพ ในบิณฑบาต และบริโภคนิยมน้อยสิ่งด้วยใส่ใจพิจารณา

๓. เรามีอากัปกิริยาอย่างอื่นที่จะพึงทำ

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้มีอิริยาบถเรียบร้อยเหมาะสม บำเพ็ญใคร่ศึกษาให้ บริบูรณ์

๔. ตัวเราเองยังดิเคียนตัวเราเองโดยศีลได้อยู่หรือไม่

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความละอายแก่ใจ ช่วยให้มีสมาธิทางกาย วาจา ใจ

๕. เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้เป็นวิญญูชนพิจารณาแล้ว ยังดิเคียนเราโดยศีลได้อยู่หรือไม่

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อเกิดความเกรงกลัวต่อบาปในภายนอกได้ ช่วยให้มีสมาธิทางกาย วาจา ใจ

^{๑๔} พุทฺธ มี ๒ ประการ คือ (๑) ปริยัติพุทฺธ แดกฉานในพระไตรปิฎก (๒) ปฏิเวธพุทฺธ บรรลุถึง ทั้งกลาง, ในที่นี้หมายถึง ปริยัติพุทฺธ, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๑๖} อ.ส.ศ.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๒๕/๓๕-๔๐, ส.ช.อ. (บาลี) ๒/๓๐๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๖. เราจำเป็นต้องมีความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นผู้ไม่ประมาทและเป็นอันได้ตั้งมรณสติไปด้วย

๗. เรามีกรรมเป็นของตน เราทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักต้องเป็นทายาทของกรรมนั้น

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันไม่ให้ทำความชั่ว

๘. วันคืนล่วงไปๆ เราทำอะไรอยู่

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความไม่ประมาทให้เต็มบริบูรณ์

๙. เรายินดีในสิ่งที่ส่งคอยู่หรือไม่

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อทากายวิเวกให้บริบูรณ์

๑๐. คุณวิเศษยิ่งกว่ามนุษย์สามัญที่เราบรรลุลแล้ว มีอยู่หรือไม่ที่จะให้เราเป็นผู้ไม่เก้อเงิน เมื่อถูกเพื่อนบรรพชิตถามในกาลภายหลัง^{๑๑}

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อมิให้ตายเปล่า

หลักปัพพชิตอภินิหังจเวกขณห์ที่กล่าวแล้วข้างต้น เป็นหลักธรรมที่ภิกษุสงฆ์ จะต้องหมั่นพิจารณา กระทำไว้ในใจอยู่เนืองๆ ว่า วันคืนที่ผ่านล่วงไป บัดนี้ เรากำลังกระทำอะไรอยู่ หลักข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดกาย วาจา และจิตใจ เราทำได้ดียิ่งขึ้นไปมากน้อยเพียงใด กิจที่เราต้องกระทำเพื่อความขัดเกลายิ่งขึ้นกว่านี้ เราทำได้แล้วหรือไม่ ทั้งนี้เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติไม่ให้มัวเมาประมาท หลงลืมจุดมุ่งหมายของตนเองที่ออกจากเรือน มาบวชเป็นบรรพชิต กล่าวคือ การหลุดพ้นจากกองแห่งทุกข์ทั้งปวง หรือ การกระทำให้แจ้งซึ่งมรรคผลนิพพาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

อนาคาริก หรือบรรพชิต เมื่อได้พิจารณาตามหลักปัพพชิตอภินิหังจเวกขณห์เหล่านี้ อยู่เป็นประจำ ย่อมทำให้เกิดความไม่ประมาทในชีวิต ทั้งเป็นเหตุกระตุ้นเตือนไม่ให้หลงเพลินเพลินยินดีในธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ คือ เบญจกามคุณ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ และทำให้เกิดความอุตสาหะเพียรพยายามในการประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้น

^{๑๑} อนุ.ทศก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๕๑.

ดังนั้น ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ จึงไม่เกิดความประมาทเลย คือ เป็นผู้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทตลอดเวลา โดยเฉพาะในกิจของศาสนา เมื่อศาสนามีภัยอันตราย พระอรหันต์ทั้งหลาย จะไม่คิดว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย ท่านเหล่านั้น จะพร้อมใจกันชำระสะสางภัยให้ทุเลาเบาบางหรือหมดไป เช่น กรณีพระมหากัสสปะ เพียงแค่ได้ยินคำพูดจ้วงจาบพระศาสนาของสุภัททพจกตบรพชิตผู้บวชตอนแก่ ซึ่งถือว่าไม่รุนแรงมากนัก แต่ท่านก็ยังถือเป็นเหตุสำคัญต่อการสังคายนาพระธรรมวินัย^{๗๔}

นอกจากนี้ พระอรหันต์ทั้งหลายยังถือกิจของสงฆ์เป็นเรื่องสำคัญ ท่านจะไม่เพิกเฉย แม้พระอรหันต์ก่อนจะเข้านิโรธสมาบัติ ต้องทำความเข้าใจในใจว่า หากสงฆ์มีการจำเป็นต้องการตัว จะต้องออกจากสมาบัติทันที ถึงแม้จะเป็นพระอรหันต์ ก็ยังจะต้องทำอุโบสถ ทำสังฆกรรม^{๗๕} ตามข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า พระอริยบุคคลเหล่านี้ แม้จะสำเร็จพระอรหันต์ ไม่มีกิจอื่นที่จะต้องทำยิ่งไปกว่านี้ แต่ท่านเหล่านั้น ก็อยู่ด้วยความไม่ประมาทอย่างยิ่ง ซึ่งนับว่า เป็นบุคคลที่ควรถือเอาเป็นแบบอย่างสำหรับปวงชนคนทั่วไป หรือแม้กระทั่งพระอริยบุคคลที่ยังอยู่ในขั้นศึกษา (เสขบุคคล) เช่น พระโศคาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี เพราะเมื่อปฏิบัติตามหลักความไม่ประมาทแล้ว ย่อมบรรลุถึงเป้าหมายที่ตั้งไว้โดยไม่ยาก

^{๗๔} เมื่อครั้งที่พระมหากัสสปเถระพร้อมภิกษุสงฆ์ประมาณ ๕๐๐ รูป เดินทางจากกรุงปาวาไปยังกรุงกุสินารา ขณะแหวะพักระหว่างทางได้ยินข่าวการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ท่านได้กล่าวปลอบภิกษุทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลาย อย่าได้เศร้าโศกเสียใจไปเลย พระผู้มีพระภาคตรัสบอกก่อนแล้วมิใช่หรือว่า เราจะต้องพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักที่ชื่นชอบเป็นธรรมดา จะห้ามไม่ให้เป็นอย่างนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้ หลังจากท่านพูดจบ ภิกษุชื่อสุภัททะได้กล่าวกับภิกษุเหล่านั้นว่า พวกท่านอย่าได้เศร้าโศกเสียใจไปเลย เพราะพวกเราโศกเศร้าแล้วที่พระมหาสมณะรูปนั้น (พระพุทธเจ้า) ปรินิพพานแล้ว ต่อไปจะได้ไม่คอยเจ้าจี้จ้ำใจว่า สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเธอ ต่อไปนี้ เราอยากจะทำสิ่งใด หรือไม่อยากจะทำสิ่งใด ก็จักทำได้ตามความปรารถนา, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๕-๓๗๖.

^{๗๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๗/๒๑๔-๒๑๕.

บทที่ ๓

หลักธรรมที่สัมพันธ์กับความไม่ประมาท

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาหลักธรรมที่สัมพันธ์กับความไม่ประมาท ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบภายในและภายนอก

๓.๑ โยนิโสมนสิการกับความไม่ประมาท

อัปมาทธรรม หรือ ธรรมคือความไม่ประมาท จัดเป็นองค์ประกอบภายในและเป็นฝ่ายสมาธิ* สัมพันธ์กับธรรมอื่นๆ ทั้งสิ้น โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแบบคาบ การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ ซึ่งหมายถึงการรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง กล่าวคือการนึกคิด การพิจารณาใคร่ครวญใคร่ตรองในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์ ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอนัตตา** ซึ่งตรงข้ามกับอโยนิโสมนสิการ คือ การไม่รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาเพินหาความจริงโดยนัยนี้ โยนิโสมนสิการจึงเป็นวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้ด้วยคัมหาอุปาทานของคนเข้าจับ*** โยนิโสมนสิการนี้ ถือว่า เป็นองค์ประกอบภายใน ซึ่งมีประโยชน์อย่างมาก เหมือนกับความไม่ประมาท**** ทั้งเป็นการกระตุ้นทำให้ปัญญาทำงานได้อย่างเต็มที่ และเป็นบ่อเกิดของกุศลธรรมทั้งหลาย ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

* พระธรรมปิฎก (ป.อ. ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๗.

** ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๕/๑๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

*** ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๗-๖๘.

**** อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๐๐/๒๑.

เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เหมือนอโยนิโสมนสิการ (การไม่พิจารณาอย่างรอบคอบ) นี้ เมื่ออโยนิโสมนสิการแล้ว อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เสื่อมไป

เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เหมือนอโยนิโสมนสิการ (การพิจารณาอย่างรอบคอบ) นี้ เมื่ออโยนิโสมนสิการแล้ว อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เสื่อมไป^๕

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนสุกนิมิต^๖ นี้ เมื่อมนสิการสุกนิมิตโดยไม่แยกกาย^๗ กามฉันทะที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น^๘

เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กามฉันทะที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็ละได้เหมือนอสุกนิมิต^๙ นี้ เมื่อมนสิการ

^๕ อ.อุ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๖-๖๗/๑๒.

^๖ สุกนิมิต หมายถึง อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความใคร่, อ.อุ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๒๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^๗ มนสิการโดยไม่แยกกาย ในที่นี้หมายถึง การคิดผิตทาง คือ คิดถึงสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง คิดถึงสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข คิดถึงสิ่งที่ไม่มีความดีว่ามีดี คิดถึงสิ่งที่ไม่งามว่างาม หรือการคิดคำนึงตรงกันข้ามกับความเป็นจริง, อ.อุ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๒๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^๘ อ.อุ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๑/๒.

^๙ อสุกนิมิต หมายถึง สภาพอันไม่งาม ซึ่งเป็นอารมณ์ของสมถกรรมฐานในขั้นปฐมฌาน คือ (๑) อุทฺธมตคฺกะ จากศพที่เน่าพองขึ้นอีก (๒) วินีลคฺกะ จากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่างๆ (๓) วิปฺพทคฺกะ จากศพที่มีน้ำเหลืองไหลซึมตามในที่แตกปริออก (๔) วิจฺฉิททคฺกะ จากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน (๕) วิภยิตคฺกะ จากศพที่ถูกสัตว์จิกทั้งกัดกิน (๖) วิกฉิตคฺกะ จากศพที่สัตว์กัดกระจุยกระจาย (๗) หตฺตวิจฺฉิตคฺกะ จากศพที่ถูกสับฟันบั่นเป็นท่อนๆ (๘) โลหิตคฺกะ จากศพที่มีโลหิตไหลอาบเรื้อราอยู่ (๙) ปุพฺพทคฺกะ จากศพที่มีหนอนคลาคล้ำเต็มไปหมด (๑๐) อัฏฐคฺกะ จากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูก หรือกระดูกท่อน, วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๕๔.

อสุภณิมิตโดยแบบคาบ กามฉันทะที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ละได้^{๑๐}

โยนิโสมนสิการ ได้แก่ การพิจารณาไตร่ตรองมองสรรพสิ่งตามความเป็นจริงด้วยความรอบคอบ มองอีกในแง่มุมหนึ่ง ก็คือ ความไม่ประมาทนั่นเอง ในแง่นี้ ความไม่ประมาทจึงเป็นองค์ประกอบภายในที่มีความสัมพันธ์กันกับความไม่ประมาท ที่ได้มาจากการใช้ปัญญาเร่งเร้าให้ตื่นตัวอยู่เสมอ

๓.๒ กัลยาณมิตรกับความไม่ประมาท

ปรโตโมสะ^{๑๑} แปลว่า เสี่ยงจากผู้อื่น หรือการได้สัจจากคนอื่นหรือจากฝ่ายอื่น หมายถึง การกระทำหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน แนะนำการถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น^{๑๒} ในที่นี้หมายถึงเฉพาะส่วนที่พึ่งตามถูกต้องเท่านั้น เฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม ความรู้ หรือคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร เช่น พระสารีบุตรเถระได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิเถระว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระศาสดาได้ทรงทราบถึงเหตุแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น และทรงทราบถึงความดับแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้นด้วย เพราะมหาสมณะทรงมีปกติตรัสเช่นนั้นเสมอ^{๑๓} บุคคลผู้ที่ทำหน้าที่ช่วยเหลือแนะนำสั่งสอนชักนำสัมมาทิฐิให้แก่ผู้อื่น เรียกว่าทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร แต่บุคคลผู้แสวงหาสัมมาทิฐิไม่จำเป็นต้องรอให้สัตบุรุษ^{๑๔} หรือบัณฑิตมาหาตน ตรงข้าม เขาย่อม

^{๑๐} ละได้ หมายถึง ละได้ด้วยปหานะ ๕ อย่าง คือ ตัทธกปหานะ วิกัมภกปหานะ สมุจเจตปหานะ ปิสัทธกปหานะ และนิสสรณปหานะ, อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๖/๓.

^{๑๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓, ม.น.อ. (บาลี) ๒/๒๕๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๒๐.

^{๑๓}

เข ธมฺมา เหตุปฺปภาว	เตสฺส เหตุ ตถาคโต
เตสฺสจ โย นิโรธ จ	เอวํวาทิ มหาสมโณ.

จ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๘๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๑๔} สัตบุรุษ โดยทั่วไป หมายถึง คนกตัญญูคนดี เป็นนักปราชญ์ เป็นกัลยาณมิตร เป็นผู้มี ความรักที่มั่นคง กระทำการช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก ด้วยความเต็มใจ แต่ในที่นี้ หมายถึง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธรูป, จ.พ. (ไทย) ๒๗/๗๘-๗๙/๖๐๘, ม.น.อ. (บาลี) ๑/๒๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กระตือรือร้นที่จะไปหา ไปปรึกษาไปสดับบ้าง ไปขอคำแนะนำชี้แจงสั่งสอน เข้าร่วมหมู่อยู่ใกล้ ตลอดจนศึกษาแบบอย่างแนวทางจากบัณฑิตหรือสัตบุรุษนั่นเอง การกระทำของเขาอย่างนี้ เรียกว่าการเสวนาสัตบุรุษ หรือคบหาคนดี แต่ไม่ว่าสัตบุรุษจะมาทำหน้าที่ให้ หรือบุคคลนั้นจะไปคบหาสัตบุรุษเองก็ตาม ในเมื่อมีการยอมรับ หรือมีอิทธิพลต่อกันเกิดขึ้นแล้ว ก็เรียกว่าเขามีกัลยาณมิตร^{๙๕}

กัลยาณมิตร หมายถึง เพื่อนที่ดี^{๙๖} พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรรเสริญคุณค่าแห่งความมีมิตรดี มีสหชาติ มีเพื่อนดีนั้นไว้หลายประการ และกล่าวได้ว่า เป็นสิ่งที่ประเสริฐสูงสุดในการประพฤติปฏิบัติธรรม เพื่อความหลุดพ้น และความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรที่ดีนั้น จะสำเร็จได้โดยอาศัยความไม่ประมาทเป็นที่ตั้ง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ความมีมิตรดี^{๙๗} มีสหชาติ^{๙๘} มีเพื่อนดี^{๙๙} ถือได้ว่า เป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์^{๑๐๐} เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก เป็นต้น เป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากความเกิด ความแก่ เป็นต้น เพราะอาศัยความมีกัลยาณมิตรที่ดี^{๑๐๑} ...ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือ

^{๙๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๒๒.

^{๙๖} กัลยาณมิตร มิได้หมายถึงเพื่อนที่ดีอย่างในความหมายสามัญเท่านั้น แต่หมายถึงบุคคลผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกร่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง เช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ครู อาจารย์ และท่านผู้เป็นพหูสูตทรงปัญญา สามารถสั่งสอนแนะนำเป็นที่ปรึกษาได้ แม้จะอ่อนวัยกว่า, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๒๒-๖๒๓.

^{๙๗} มิตรดี หมายถึง มิตรที่มีคุณธรรม คือ ศีล เป็นต้น, อจ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒๔/๔๓-๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๙๘} สหชาติ หมายถึง เพื่อนร่วมงานที่ดี, อจ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๓๒๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๙๙} เพื่อนดี หมายถึง เพื่อนที่รักใคร่สนิทสนมคุ้นเคยกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน, อจ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒.

^{๑๐๐} คำว่า พรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึง มรรค ๔ ได้แก่ โสคาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตมรรค, ผล ๔ ได้แก่ โสคาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตผล, ที.สี. (ไทย) ๘/๒๔๔-๒๔๕/๘๑-๘๕.

^{๑๐๑} ศ.ม. (ไทย) ๑๕/๒/๓.

เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความมีกัลยาณมิตร (มิตรดี) นี้ เมื่อมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป” ...มหาบพิตร พระองค์พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พระองค์ผู้ที่มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงอาศัยธรรมอย่างนี้ คือ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่เถิด... เมื่อพระองค์ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาทอยู่ นางสนม... แม้พระบรมวงศานุวงศ์... แม้กองทัพก็จักมีความคิดอย่างนี้ว่า พระราชาเป็นผู้ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาทอยู่เถิด แม้พวกเราจักเป็นผู้ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาทอยู่ ...เป็นอันว่าพระองค์ได้คุ้มครองรักษาพระองค์เอง และได้คุ้มครองรักษาฝ่ายใน (จิต) และบริวารชนทั้งปวง แม้เรือนคลัง ช้าง นาง ก็เป็นอันได้คุ้มครองรักษา”

ตามนัยข้างต้น จะเห็นได้ว่า องค์ประกอบภายนอกที่เป็นตัวสำคัญที่เป็นเครื่องกระตุ้นให้เกิดความไม่ประมาทนั้น คือ ปรโตโมสะที่ดี และความมีกัลยาณมิตร ทั้งสองประการนี้ จะมีได้ ก็ด้วยอาศัยความไม่ประมาท

๓.๓ ความไม่ประมาทกับหลักธรรมอื่นๆ

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าประมวลลงในอัปมาทธรรม ดังนั้น อัปมาทธรรมจึงสัมพันธ์กับธรรมอื่นทุกอย่าง ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาอัปมาทธรรมกับสติ อัปมาทธรรมในการระ อปัมาทธรรมในอธิปหานิยธรรม อัปมาทธรรมในมงคลสูตร อัปมาทธรรมในไตรลักษณ์ และอัปมาทธรรมในอริยมรรคมีองค์ ๘

๓.๓.๑ สติในอัปมาทธรรม

สติ คือ ความระลึกได้ถึงความคิด-ชอบ ชั่ว-ดี เป็นสิ่งกระตุ้นเตือนให้คิด ทำ พุค ในสิ่งที่ถูกต้อง ทำให้ไม่ลืมตัว ไม่เผลอตัว ใช้ปัญญาพิจารณา ใคร่ครวญสิ่งต่างๆ ได้ เพราะธรรม

^{๒๒} อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๓.

^{๒๓} ศ.ธ. (ไทย) ๑๕/๑๒๕/๑๕๔, ศ.ม. (ไทย) ๑๕/๒/๓.

ชาติของจิตนั้น มีการนึกคิดตลอดเวลา การนึกคิดนี้ถ้าไม่มีสติกำกับ ก็จะกลายเป็นความคิดฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่างๆ ใช้งานอะไรไม่ได้ แต่ถ้ามีสติกำกับแล้ว จะทำให้ไม่เผลอ ควบคุมความนึกคิดได้ ไม่ปล่อยใจให้เลื่อนลอยไป ไม่ปล่อยอารมณ์ให้เป็นไปตามสิ่งที่มากระทบ สติในความหมายนี้ ตรงกับคำว่าความไม่ประมาท คือ การอยู่โดยไม่ปราศจากสติ

โดยทั่วไป สติกับความไม่ประมาท จัดเป็นธรรมอันเดียวกัน เพราะสติทำหน้าที่เหมือนนายประตูที่คอยระวังเฝ้าดูคนเข้าออก ควบคุมการปฏิบัติ หน้าที่ และคอยป้องกันยับยั้งตนเองไม่ให้หลงเพลินไปตามความชั่ว และไม่ให้ความชั่วเล็ดลอดเข้าไปในจิตใจได้ สติเป็นเครื่องเตือนตนในการทำมาชั้ว และไม่เปิดโอกาสแก่ความชั่ว ส่วนความไม่ประมาท เป็นการดำรงชีวิตอยู่อย่างไม่ขาดสติ เป็นตัวกระตุ้นเตือนไม่ให้หยุดอยู่กับที่ ในการทำคุณงามความดี หรือการปฏิบัติงานตามหน้าที่เพื่อให้เกิดผลดี โดยตระหนักถึงสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ ทำแล้วและยังไม่ได้ทำ ช่วยให้เราทำสิ่งต่างๆ ด้วยความละเอียดรอบคอบ

อย่างไรก็ดี ความสำคัญของอัปมาทธรรมนั้น เห็นได้ว่าเป็นเรื่องจริยธรรมในวงกว้างเกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติทั่วไปของชีวิต กำหนดตั้งแต่ระดับศีลถึงสมาธิ ในระดับนี้ สติทำหน้าที่แทรกแซงพัวพัน และพ่วงกันไปกับองค์ธรรมอื่นๆ เป็นอันมาก โดยเฉพาะจะมีวามะหรือความเพียรควบอยู่ด้วยเสมอ ครั้นจำกัดจากพิจารณาแคบเข้ามา กล่าวเฉพาะการดำเนินของจิต ในกระบวนการพัฒนาปัญญา หรือการใช้ปัญญาชำระล้างภายในดวงจิต อัปมาทธรรมก็กลายเป็นตัววังเด้งที่คอยเร่งเร้าอยู่ในวงนอก เมื่อถึงขั้นนี้ การพิจารณาจึงจำกัดวงขอบเขตจำเพาะเข้ามา เป็นเรื่องราวกระบวนการทำงานในจิตใจ และแยกแยะรายละเอียดขบถือออก วิเคราะห์เป็นระยะๆ ในระดับนี้เอง ที่สติทำหน้าที่ของมันอย่างเต็มที่ และเด่นชัดกลายเป็นตัวแสดงที่มีบทบาทสำคัญที่สำคัญที่เรียกโดยชื่อของมันเอง^{๒๔}

พุทธธรรมเน้นความสำคัญของสติในการปฏิบัติธรรมทุกระดับ การดำเนินชีวิต หรือ การประพฤติปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอ อัปมาทธรรม หรือ ธรรมคือความไม่ประมาท จึงเป็นหลักธรรมสำคัญเพื่อความก้าวหน้าในการดำเนินชีวิต ทำให้การเป็นอยู่ไม่ขาดสติ มีความระมัดระวังอยู่เสมอ ไม่ยอมถลำลงไปทางเสื่อม^{๒๕} และไม่ยอมพลาดโอกาส

^{๒๔} ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๐๓-๘๐๔.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐๕.

สำหรับความเจริญก้าวหน้า มีความตระหนักดีว่าสิ่งใดจะต้องทำและไม่ต้องทำ ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอ ไม่ปล่อยปละละเลย กระทำการด้วยความจริงจัง พยายามก้าวหน้าอยู่ตลอดเวลา อัปมาทธรรมจึงเป็นหลักธรรมสำคัญ ที่ทำให้มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อหน้าที่การงาน

สติในความไม่ประมาท ก็คือ ความระลึกรู้ได้ ก่อนที่จะทำ จะพูด จะคิด ความยังคิดรอบคอบในกิจการ ความจำการที่ทำและคำที่พูดมานานได้ไม่หลงลืม ชื่อว่าความไม่ประมาท ซึ่งเป็นความไม่ประมาทในธรรม คือ ความชั่วและความดีทั้งปวง ในด้านความชั่ว คือ ไม่ดูหมิ่นความชั่วเพียงเล็กน้อยก็ละเลยไม่ทำ ไม่ปล่อยให้ความชั่วสะสมเพิ่มขึ้น เพียรละความชั่วให้หมดสิ้นไป ในด้านความดี คือ เพียรพยายามกระทำความดี ไม่ดูหมิ่นความดีว่าเล็กน้อยแล้วทอดธุระ ขันสะสมความดี เมื่อความชั่วหมดไป ความดีเต็มเปี่ยม ย่อมบริบูรณ์ด้วยสันติสุข อันเกิดจากการมีสติสัมปชัญญะกำกับตัวอยู่เสมอ ไม่ปล่อยตัวหลงลืม มีความตั้งใจที่จะเว้นชั่วหยุดทำชั่ว ขันสร้างความดี ความไม่ประมาทจึงเป็นยอดแห่งธรรมทั้งปวง^{๒๖}

สติในความไม่ประมาท คือ การอยู่ด้วยสติและปัญญา ตัวแทนของความไม่ประมาทก็คือ “สติ” อันหมายถึงการไม่อยู่ปราศจากสติ เพราะสติเป็นตัวคอยสร้างความตื่นตัวและคอยตรวจสอบ โดยเฉพาะเมื่อเกิดสิ่งที่จะทำให้เกิดความเสียหายไม่ดีไม่งาม ทำให้เกิดความเลื่อม ก็รีบจับเอามาแก้ไขป้องกัน อะไรที่จะเป็นโอกาสทำให้เกิดความดองความเจริญก็รีบเอามาปฏิบัติ^{๒๗} ตามเนื้อความข้างต้น แสดงให้เห็นว่า สติกับความไม่ประมาทเป็นหลักธรรมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดจนแยกไม่ออก เพราะความไม่ประมาท หมายถึงการไม่อยู่ปราศจากสติ

คนเราประมาทก็เพราะขาดสติกำกับ และไม่ประมาทก็เพราะมีสติกำกับ คอยควบคุมการกระทำ สติทำหน้าที่ควบคุมจิตใจไม่ให้ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ที่เกิดจากกิเลสตาม (กามคุณ

^{๒๖} ดู สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถระ), มงคลในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๐-๑๕๑.

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), จาริกบุญ-จาริกธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๒๑๕.

๕) และอารมณ์ที่ถูกครอบงำด้วยนิรวณ ๕^{๒๔} รู้เท่าทันอารมณ์ที่เกิดขึ้น และไม่ยอม ตกเป็นทาสของมัน

๓.๓.๒ ความไม่ประมาทในการะ

การะ หรือ ความเคารพ หมายถึง การถือเป็นสิ่งสำคัญที่จะพึงใส่ใจและปฏิบัติด้วยความเอื้อเฟื้อ หรือด้วยความหนักแน่นจริงจัง, การมองเห็นคุณค่าและความสำคัญแล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้นให้ถูกต้องเหมาะสม ด้วยความจริงใจ แสดงออกด้วยความอ่อนน้อมทั้งกายวาจาใจ ซึ่งตรงข้ามกับอคการะ หรือความไม่เคารพ และความถือตัว

ความเคารพ ต่อบุคคลที่ควรเคารพ มีแต่เจริญฝ่ายเดียว ไม่มีเสื่อม ตัวอย่างเช่น นักเรียน นักศึกษามีความเคารพครู-อาจารย์ ศิษย์เคารพอุปัชฌาย์อาจารย์ ความเสื่อมเสีย ย่อมไม่เกิดขึ้น การะ หรือ ความเคารพ เป็นหลักธรรมที่สำคัญอย่างมากประการหนึ่ง บุคคลจะเจริญก้าวหน้า หรือเสื่อมในการปฏิบัติธรรม ก็ขึ้นอยู่กับการณ์มีความเคารพหรือไม่มีความเคารพ เหตุที่ทำให้พระสังฆธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นาน เพราะขาดความเคารพในบุคคลและสิ่งเหล่านี้ คือ^{๒๕}

๑. ไม่มีความเคารพ-ยำเกรงในศาสนา^{๒๖}

๒. ไม่มีความเคารพ-ยำเกรงในธรรม^{๒๗}

๓. ไม่มีความเคารพ-ยำเกรงในสงฆ์^{๒๘}

^{๒๔} ดูรายละเอียดในวิชานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๒๐ หน้า ๕๗.

^{๒๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๔๕/๖๐๐, อจ.ปญจก.อ. (ไทย) ๒๒/๓๔๓-๓๔๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๒๖} หมายถึง เมื่อขึ้นสู่สถานเจตีย์เป็นต้น ก็ไม่หุบร่ม ไม่ถอดรองเท้า และกล่าวคำหยาบ เป็นต้น ซึ่งแสดงถึงความไม่เคารพ, อจ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๘๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๒๗} หมายถึง นั่งหลับและคุยกันในขณะที่ฟังธรรม, อจ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๘๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๒๘} หมายถึง อยู่ท่ามกลางสงฆ์ก็ไม่สำรวจกายวาจาให้เรียบร้อย และไม่มีความเคารพในพระเถระ ได้แก่ พระผู้มีระดับอายุ คุณธรรม ความรู้ที่นับว่าเป็นพระผู้ใหญ่ คือ มีพรรษาดังแต่ ๑๐ ขึ้นไป ในพระมัชฌิมะ ได้แก่ พระระดับกลาง มีพรรษาดังแต่ครบ ๕ แต่ยังไม่ถึง ๑๐ ในพระนวกะ ได้แก่ พระใหม่มีระดับอายุ คุณธรรม ความรู้ที่นับว่ายังใหม่ มีพรรษต่ำกว่า ๕ ที่ยังต้องถือนิสสัย, วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๕๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อจ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๘๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๔. ไม่มีความเคารพ-ยำเกรงในสิกขา^{๓๓}

๕. ไม่มีความเคารพ-ยำเกรงในกันและกัน^{๓๔}

ความเคารพในบุคคลและสิ่งเหล่านี้ ย่อมเป็นเหตุให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน
คือ^{๓๕}

๑. มีความเคารพ ความยำเกรงในศาสดา

๒. มีความเคารพ ความยำเกรงในธรรม

๓. มีความเคารพ ความยำเกรงในสงฆ์

๔. มีความเคารพ ความยำเกรงในสิกขา

๕. มีความเคารพ ความยำเกรงในกันและกัน

๖. อัปปมาทการวตา ความเคารพในความไม่ประมาท

๗. ปฏิสันถารการวตา ความเคารพในการต้อนรับ^{๓๖}

หลักธรรมที่ว่าด้วยความเคารพทั้ง ๖ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแห่ง
ภิกษุ และเพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม ในบรรดาคุณธรรมเหล่านี้ อัปปมาทการวตา
ได้แก่ ความเคารพในความไม่ประมาท หมายถึง การพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบ ก่อนที่
จะกระทำ พูด และคิด ด้วยความมีสติอยู่เสมอ อย่าให้ผิดพลาด ความเคารพนอกนี้ จะสำเร็จได้
ถ้ามีความไม่ประมาทเพียงอย่างเดียว

โทษของการขาดความเคารพ

การปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งมรรคผลนิพพานของพระสงฆ์ (รวมทั้งบุคคล
ทั่วไป) ถ้าไม่ปฏิบัติตามหลักการวะ ดังที่กล่าวข้างต้น ย่อมเป็นไปไม่ได้ที่จะมีความเจริญ
ก้าวหน้าในธรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

^{๓๓} หมายถึง ไม่บ่าเหยียดใครสักคน คือ ศีล สมานี.และปัญญา ให้บริบูรณ์, อจ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๘๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๓๔} หมายถึง ก่อการทะเลาะวิวาทกัน เป็นต้น, อจ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๘๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๓๕} อจ.ปญจก.อ. (ไทย) ๒๒/๓๔๓-๓๔๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๓๖} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓-๓๔๔, อจ.ภฎก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๕๒-๔๕๓.

๑. เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง ไม่มีความประพฤติ
เสมอภาค ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย จักบำเพ็ญอุกฤษมาจาริกธรรม^{๓๓} ให้บริบูรณ์ได้

๒. เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุไม่บำเพ็ญอุกฤษมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญ
เสขธรรม^{๓๔} ให้บริบูรณ์ได้

๓. เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุไม่บำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญศีล
ทั้งหลาย^{๓๕} ให้บริบูรณ์ได้

๔. เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุไม่บำเพ็ญศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญ
สัมมาทิฐิ^{๓๖} ให้บริบูรณ์ได้

๕. เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุไม่บำเพ็ญสัมมาทิฐิให้บริบูรณ์แล้วจักบำเพ็ญสัมมาสมาธิ
ให้บริบูรณ์ได้^{๓๗}

ดังนั้น การปฏิบัติตามหลักการวะ ด้วยความเต็มใจ ย่อมเป็นไปได้เพื่อเจริญอกงามใน
พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ดีแล้ว

อานิสงส์แห่งการมีความเคารพ

ภิกษุ (รวมทั้งบุคคลทั่วไป) ผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม
ตระหนักในหลักการวะ ย่อมสามารถปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวงได้ ดัง
พระพุทธพจน์ที่ว่า

^{๓๓} อุกฤษมาจาริกธรรม หมายถึง อุกฤษมาจาริกศีล คือ ศีลที่บัญญัติว่าด้วยเรื่องวัตรอันเป็นระเบียบ
ปฏิบัติจนบรรรมเนียมขั้นสูง ได้แก่ จันทรวัตร ๘๒ มหาวัตร ๑๔ เช่น เจตยัมภวันวัตร ระเบียบปฏิบัติที่ลาน
พระเจดีย์, โพธิยัมภวันวัตร ระเบียบปฏิบัติที่ลานคันโพธิ์, อุปัชฌายวัตร ระเบียบปฏิบัติที่สหวิหการิกพึงปฏิบัติต่อ
พระอุปัชฌาย์, อูรายละเอียดยใน อ.ป.ญจ.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วิ.อ. (ไทย)
๑/๔๕๓, วิ.ญ. (ไทย) ๖/๕๓/๖๓, ๗๕-๘๓/๑๐๐-๑๐๕.

^{๓๔} เสขธรรม ในที่นี้หมายถึง เสขปณฺธิตตสิล กล่าวคือ ปัญญาที่ว่าด้วยเสขยวัตร (ระเบียบปฏิบัติที่พึง
ศึกษา), อ.ป.ญจ.อ. (บาลี) ๓/๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๓๕} ศีลทั้งหลาย ในที่นี้หมายถึง มหาศีล ๔ ได้แก่ ปาราชิก ๔, อ.ป.ญจ.อ. (บาลี) ๓/๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๓.

^{๓๖} สัมมาทิฐิ ในที่นี้หมายถึง วิปัสสนาสัมมาทิฐิ, อ.ป.ญจ.อ. (บาลี) ๓/๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๓๗} อ.ป.ญจ. (ไทย) ๒๒/๒๑/๒๔-๒๕.

๑. เป็นไปได้ที่ภิกษุมีความเคารพ มีความขำเกรง มีความประพฤติดมอภาคในเพื่อนพรหมจาริกทั้งหลาย จักบำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้
๒. เป็นไปได้ที่ภิกษุบำเพ็ญสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์ได้
๓. เป็นไปได้ที่ภิกษุบำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์ได้
๔. เป็นไปได้ที่ภิกษุบำเพ็ญศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสัมมาทิฐิให้บริบูรณ์ได้
๕. เป็นไปได้ที่ภิกษุบำเพ็ญสัมมาทิฐิให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้^{๑๒}

บุคคลผู้หวังความก้าวหน้าในชีวิต อาศัยความไม่ประมาท ปฏิบัติตามหลักการธรรมดังกล่าว ย่อมจะประสบกับความสุข ความเจริญรุ่งเรืองตามสมควรแก่กำลังสติปัญญา การมีความเคารพในความไม่ประมาท ย่อมเป็นเหตุปัจจัยทำให้เกิดความเคารพในการธรรมข้ออื่นๆ

๓.๓.๓ ความไม่ประมาทในอปริหานิยธรรม

อปริหานิยธรรม หมายถึง ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว มี ๒ ประเภท คือ ราชอปริหานิยธรรม (อปริหานิยธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้มีหน้าที่ในการปกครอง) และภิกขุอปริหานิยธรรม^{๑๓} (อปริหานิยธรรมสำหรับบรรพชิตผู้เฝ้าธรรม)^{๑๔} สำหรับภิกขุอปริหานิยธรรม เมื่อภิกษุปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้ พึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย เพราะหลักอปริหานิยธรรมเหล่านี้ เป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อความไม่ประมาท เพราะความประมาท คือ ทางแห่งความเสื่อม ความไม่ประมาท คือ ทางป้องกันความเสื่อม ภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักนี้แล้ว ย่อมไม่มีความเสื่อมเลย มีแต่ความเจริญฝ่ายเดียว

^{๑๒} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑/๒๔-๒๕.

^{๑๓} ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๒๕ หน้า ๑๐๑.

^{๑๔} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๑๖-๑๒๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ส่วนหลักอปริหานิยธรรมสำหรับคฤหัสถ์ พระพุทธเจ้าได้ตรัสหลักธรรมที่ไม่เสื่อมของพวกเจ้าลิจฉวี เรียกว่าอปริหานิยธรรม มี ๗ อย่าง คือ

๑. พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญ^{๔๔} อย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังหมั่นประชุมกันเนื่องนิศย์ ประชุมกันมากครั้ง

๒. พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังพร้อมเพรียงประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่พวกเจ้าวัชชีพึงทำ

๓. พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ ถือปฏิบัติมั่นในวัชชีธรรมที่วางไว้เดิม^{๔๕}

๔. พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจ้าวัชชีผู้มีพระชนมายุมากของชาววัชชี และสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง

๕. พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่เจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังไม่อุคคร่าขึ้นใจกุลสตรีหรือกุลกุมารีให้อยู่ร่วมด้วย

๖. พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ ในแคว้นวัชชีของชาววัชชี ทั้งในเมืองและนอกเมือง และไม่ละเลยการบูชาอันชอบธรรมที่เคยให้ เคยกระทำต่อเจดีย์เหล่านั้นให้เสื่อมสูญไป

๗. พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังจัดการรักษา คุ้มครอง ป้องกันพระอรหันต์ทั้งหลายโดยชอบธรรม ด้วยตั้งใจว่า

^{๔๔} ความเจริญ ในที่นี้หมายถึง ความเจริญด้วยคุณธรรมมีศีลเป็นต้น, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๔๕} วัชชีธรรมที่วางไว้เดิม หมายถึง ประเพณีที่สืบต่อกันมานาน เช่น จับผู้ต้องสงสัยว่าเป็นโจร ผู้จับจะไม่สอบสวนเอง แต่จะส่งให้ฝ่ายสอบสวน ฝ่ายสอบสวนสืบสวนแล้วรู้ว่าไม่ใช่ก็ปล่อย ถ้ายังสงสัยก็ส่งต่อขึ้นไปตามลำดับชั้น บางกรณีอาจส่งถึงเสนาบดี บางกรณีอาจส่งถึงพระราชา เพื่อทรงวินิจฉัย, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๑๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

“ทำอะไร พระอรหันต์ที่ยังไม่มา พึงมาสู่แคว้นของเรา และท่านที่มาแล้วพึงอยู่อย่างผาสุก”^{๔๗}

พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย คราบเก่าที่พวกเจ้าวัชชียังมีอุปทานิยธรรมทั้ง ๗ ประการนี้อยู่และใส่ใจอุปทานิยธรรมทั้ง ๗ ประการนี้อยู่

๓.๓.๔ ความไม่ประมาทในมงคลสูตร

คำว่า มงคล แปลว่า สิ่งที่ทำให้ประสบความสำเร็จ หมายถึง คุณธรรมที่นำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าในชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม ความไม่ประมาท หรือ อัปมาทธรรม เป็นมงคลลำดับที่ ๒๑^{๔๘} ในมงคล ๓๘ ประการ^{๔๙} กล่าวคือ อปฺปมาโท จ ธมฺเมสุ เอตมฺมํจลนุคฺคํ แปลว่า ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย เป็นมงคลอันสูงสุด ความไม่ประมาท ถือได้ว่าเป็นรากฐาน เป็นบ่อเกิดของความดีงามทั้งมวล การประพฤติธรรมทุกระดับ ถ้ามีความไม่ประมาทเสียแล้ว ย่อมได้รับผลแห่งธรรมนั้นๆ อย่างเต็มที่ ตรงข้ามกับความประมาท ซึ่งเป็นเหตุแห่งความหายนะทุกอย่าง

บุคคลผู้ประมาท ย่อมไม่มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิตและหน้าที่การงาน แต่บุคคลผู้ไม่ประมาท ย่อมมีความเจริญก้าวหน้าในชีวิตและหน้าที่การงาน ตลอดทั้งการประพฤติปฏิบัติธรรม เป็นต้นถ้อยเดียว ด้วยเหตุนี้ ความไม่ประมาท จึงเป็นอุดมมงคลสูงสุดของชีวิต^{๕๐} และในมงคลทั้ง ๓๘ ประการ ถ้ามีความมัวเมาประมาท ไม่ได้ประพฤติปฏิบัติตาม ย่อมไม่ได้รับประโยชน์จากหลักธรรมเหล่านั้น ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมนานาประการ และเป็นเหตุแห่งการบรรลุมรรคผลนิพพาน

^{๔๗} อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๒๑-๓๑-๓๒.

^{๔๘} ชู มงฺกล. (ไทย) ๑/ ๓, ๒๔๕-๒๖๔, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘/๓.

^{๔๙} คุรยลละเอียดยในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๓๒ หน้า ๑๐๕.

^{๕๐} มงฺกล. (ไทย) ๑/๓.

๓.๓.๕ ความไม่ประมาทในไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ แปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง หมายถึง สิ่งทั้งหลายที่มีลักษณะเสมอกัน ๓ ประการ คือ ความไม่เที่ยงแท้แน่นอน (อนิจจัง) ความไม่คงที่ ความเปลี่ยนแปลง ความไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิม (ทุกขัง) ความไม่สามารถบังคับให้เป็นไปได้ตามความต้องการ เพราะสิ่งนั้นๆ ไม่มีความเป็นอัตตาตัวตนของมันอย่างแท้จริง (อนัตตา)^{๕๑} ด้วยเหตุนี้ สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม (ยกเว้นนิพพาน) ล้วนตกอยู่ในกฎธรรมชาติ อันเป็นธรรมชาติของสรรพสิ่ง กล่าวคือ มีการเกิดขึ้นในเบื้องต้น ดำรงอยู่ชั่วขณะ แล้วแตกสลายไปในที่สุด^{๕๒} ปราภูการณ์เหล่านี้ เรียกว่า เป็นความเสื่อม

ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลาย เป็นไปโดยกฎธรรมชาติ แต่ในอีกแง่มุมหนึ่ง ตัวมนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความเสื่อมความเจริญ สังคมหรือโลกจะเสื่อมหรือเจริญ ให้ดูที่ตัวมนุษย์เป็นสำคัญ เพราะมนุษย์เป็นผู้ที่จะทำให้เสื่อมหรือทำให้เจริญ ตัวอย่างเช่น ถ้าสมัชใด มนุษย์มีความเข้มแข็ง มีความเอาใจใส่ ใช้สติปัญญา ตั้งใจทำงาน มีความเพียรพยายาม ตั้งใจเรียนรู้และสร้างสรรค์ สังคมตั้งแต่ครอบครัวขึ้นไปจนถึงประเทศชาติ ข่อมเจริญมั่นคง แต่สมัชใดมนุษย์เกียจคร้าน ไร้ความเพียร มีแต่ความหลงมัวเมา ผ่าชีวิตและความสุขไว้กับการเสพบริโภค ไม่ใฝ่รู้และคิดถึงจุดหมายอะไรที่ค้ำจุนสูงขึ้นไป เมื่อนั้นสังคมก็เสื่อม^{๕๓} ความเสื่อมหรือความเจริญทั้งหมดนี้ จึงเป็นเรื่องสมมติในสังคมมนุษย์ แต่สมมตินี้เอง เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งสำหรับมนุษย์ เมื่อเราชอบสมมติในด้านที่เรียกว่าเจริญ เราก็เป็นความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เจริญ เพราะว่ามันเจริญไปถึงจุดหนึ่งแล้วก็เสื่อม หรือเสื่อมไปถึงจุดหนึ่งแล้ว ก็เปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญอีก เป็นอยู่อย่างนี้เรื่อยไป ทั้งความเจริญและความเสื่อม คือ ความเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ สิ่งทั้งหลายเสื่อมแล้วเจริญ ก็เป็นความเปลี่ยนแปลง เจริญแล้วเจริญต่อไปอีก หรือยิ่งขึ้นไปอีก ก็เป็นความเปลี่ยนแปลง หรือเสื่อมแล้วเสื่อมต่อไปอีกหรือยิ่งขึ้นไปอีก ก็เป็น

^{๕๑} ศ.สพว. (ไทย) ๑๘/๑/๑-๒.

^{๕๒} อ.จ.ก.อ. (บาลี) ๒/๒๐๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), อาริคนุญ-อาริคนุญ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม,

ความเปลี่ยนแปลง สรุปความว่า ทุกอย่าง คือ ความเปลี่ยนแปลงไม่ว่าจะเปลี่ยนแปลงไปทางไหน หรือเปลี่ยนแปลงอย่างไร ก็แล้วแต่เหตุปัจจัย...^{๔๔}

มนุษย์ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงกฎธรรมชาติได้ แต่ถ้าเรามีความไม่ประมาท เราก็สามารถเอาประโยชน์จากอนิจจังได้ เพราะฉะนั้น ความไม่ประมาท ก็คือหลักธรรมที่ทำให้เราสามารถเอาประโยชน์จากอนิจจัง โดยการทำความดีปัจจัยที่จะให้เปลี่ยนแปลงไปในทางเจริญ มันก็จะเจริญอยู่เรื่อยไป ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับมนุษย์จะต้องใช้สติปัญญาพิจารณาให้รู้เหตุปัจจัยแล้วจัดการกับเหตุปัจจัยนั้นๆ ด้วยความไม่ประมาท^{๔๕} ดังนั้น ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย คือ การรู้เท่าทันของการเปลี่ยนแปลงและรู้จักวางท่าทีให้ถูกต้อง หาประโยชน์จากความเปลี่ยนแปลงนั้น

๓.๓.๖ ความไม่ประมาทในอริยมรรคมีองค์ ๘

คำว่า อริยมรรคมีองค์ ๘^{๔๖} แปลว่า หนทาง หรือวิถีทางอันประเสริฐที่จะนำไปสู่การพ้นทุกข์ ๘ ประการ ถ้าเรามาจากคำสองคำคือ อริยะ แปลว่า ประเสริฐ มรรค แปลว่า หนทาง อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ กล่าวได้ว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญที่สุดในการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้น เพราะเป็นหนทางเดียวเท่านั้นที่จะนำสัตว์ทั้งหลายไปสู่ความบริสุทธิ์ ไม่มีวิธีอื่นนอกจากนี้ การปฏิบัติตามหลักความไม่ประมาทเท่านั้น ที่จะทำให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ถึงความเจริญออกงามบริบูรณ์ได้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อควงอาทิตย์กำลังจะอุทัย บ่อมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทโค ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ก็เป็นคัมภีร์ เป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอริยมรรคมีองค์ ๘ แก่ภิกษุ ฉันทนั้น^{๔๗} ...ความมีกัลยาณมิตร เท่ากับเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่าผู้มี

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๘.

^{๔๕} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), การพัฒนาจริยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๓, และดู พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มอรินทรพรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๒๖-๓๔.

^{๔๖} ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข ข้อ ๒๖ หน้า ๑๐๒.

^{๔๗} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๕-๑๒๘/๒-๓๖.

กัลยาณมิตรพึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ...ธรรมเอก ที่มีอุปการะมากเพื่อการเกิดขึ้นของอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็คือ ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท^{๔๔} ...เรามองไม่เห็นธรรมข้ออื่นที่เป็น เหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ เกิดขึ้นแล้ว ก็ถึงความเจริญเต็มบริบูรณ์ เหมือนอย่างความถึงพร้อมด้วย ความไม่ประมาทนี้เลย ภิกษุผู้ไม่ประมาทพึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ เธอจักเจริญ จักกระทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘^{๔๕}

ตามนัยพุทธพจน์ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ความไม่ประมาท เป็นหลักธรรมที่สำคัญ และมีคุณค่าอย่างมาก อันเป็นบุพนิมิตของการเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ กล่าวคือ ทางที่เป็นเครื่องชี้นำให้ชีวิตดำเนินไปสู่ความสวัสดิทุกเมื่อ ดังนั้น บุคคลผู้ต้องการความสุข ความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน การศึกษา และการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด จงปฏิบัติ ตามหลักอัมปมาทธรรม คือ ความไม่ประมาท

^{๔๔} อ.อุกก. (ไทย) ๒๐/๓๒-๑๒๘/๑๖-๒๕.

^{๔๕} พ.ธิต. (ไทย) ๒๕/๑๕๕/๒๓๓.

บทที่ ๔

ประโยชน์ของความไม่ประมาทในชีวิตประจำวัน

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาประเด็นเกี่ยวกับบทบาทของความไม่ประมาทในชีวิตประจำวัน หลักธรรมในการพัฒนาให้เกิดความไม่ประมาท

๔.๑ บทบาทของความไม่ประมาทในชีวิตประจำวัน

บทบาทของความไม่ประมาทในชีวิตประจำวัน หมายถึง การมีชีวิตอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือการใช้สติอยู่เสมอในการดำรงชีวิต อัมปมาทะ (ความไม่ประมาท) เป็นตัวการทำให้เกิดความระมัดระวังตัว ป้องกันไม่ให้พลาดตกไปในทางชั่วหรือทางเสื่อม คอยยับยั้ง เตือนไม่ให้เพเลิดเพลินมัวเมาลุ่มหลงสยบอยู่ คอยกระตุ้น ไม่ให้หยุดอยู่กับที่ และคอยเร่งเร้าให้ขะมักเขม้นที่จะเดินรุดหน้าอยู่เรื่อยไป ทำให้สำนึกในหน้าที่การงานอยู่เสมอ โดยตระหนักถึงสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ ทำแล้วและยังมิได้ทำ และช่วยให้ทำการต่างๆ ด้วยความละเอียดรอบคอบ จึงเป็นองค์ธรรมสำคัญยิ่งในการดำเนินชีวิต*

ความไม่ประมาทเป็นเหตุเบื้องต้นในการเริ่มทำความดี สร้างกุศลธรรมให้เกิดขึ้นกับชีวิต การพัฒนาวิสัยและคุณธรรมให้กับตนเอง ก็ต้องอาศัยความไม่ประมาทเป็นพื้นฐาน ความไม่ประมาทเป็นคำสอนรวบยอดของพระพุทธศาสนา ความไม่ประมาทเป็นต้นเหตุและเป็นพื้นฐานรองรับคุณธรรมความดีทั้งหลาย (กุศลธรรม^๒) ให้เกิดขึ้น พัฒนาจิตให้เป็นคนมีความรอบคอบ มีสติ มีเหตุผล มีความละเอียดรอบาป เกรงกลัวต่อบาป มีความกล้าหาญ อดทน เพียรพยายามละชั่ว ทำความดีอยู่ตลอดเวลา บุคคลไม่ควรประมาทในการศึกษาเล่าเรียน การบริหารเวลา ชีวิต วัช การประพฤติธรรม ควรรีบเร่ง ทำบุญกุศล โดยการรักษาศีล เจริญภาวนา ตั้งแต่เยาว์วัย มีสติเตือนใจอยู่เสมอว่า ความประมาทเป็นหนทางนำมาซึ่งความเสื่อม

* พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๐๘-๘๐๙.

^๒ ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๓๐ หน้า ๑๐๔.

การนำความรู้เรื่องความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย มาพัฒนาคุณภาพชีวิตนั้น มีข้อควรปฏิบัติ ดังต่อไปนี้^๕

๑. ฝึกตนเองไม่ให้ประมาทในการละความชั่ว และสร้างคุณดี มีวิธีปฏิบัติ ดังนี้

๑.๑ ละกายทุจริต ไม่ทำความชั่วทางกาย เช่น ไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตทรัพย์สิน และของรักของชอบของผู้อื่น ไม่ทำงานผิดหน้าที่ มีจิตสำนึกกับผิดชอบในการกระทำของตนเอง โดยการประพฤติกายสุจริต ทำหน้าที่ให้ถูกต้องตามระเบียบกฎหมาย และหลักธรรมคำสอนในทางศาสนา

๑.๒ ละวจีทุจริต ไม่ทำความชั่วทางวาจาให้บุคคลอื่นเสียหาย เสียผลประโยชน์ เช่น ไม่พูดกลับกลอก ไม่พูดโกหก พูดนินทา พูดยุแหย่ให้แตกสามัคคี ประพฤติวจีสุจริต โดยการพูดความจริง พูดคำมีประโยชน์สร้างสรรค์ พูดยกย่องชมเชย ให้กำลังใจซึ่งกันและกัน

๑.๓ ละมโนทุจริต ไม่ทำความชั่วทางความคิด ไม่สะสมความชั่วไว้ในใจ เช่น ไม่คิดอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตนโดยทางมิชอบ ไม่คิดพยาบาท ไม่ผูกโกรธ อาฆาตจองเวร ไม่มีความคิดเห็นผิดไปจากทำนองคลองธรรม และประพฤตินโมสุจริต โดยคิดด้วยจิตเมตตาปรารถนาให้บุคคลอื่นมีความสุข พร้อมทั้งให้อภัยคนอื่นอยู่เสมอ มีความคิดที่จะแบ่งปัน สร้างสรรค์สังคมและประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้า

๑.๔ ละความเห็นผิด ไม่หลงมกมาย มีความเห็นถูกต้อง เห็นว่าสิ่งทั้งหลายเกิดแต่เหตุ ความทุกข์ทั้งปวง ย่อมเกิดมาแต่เหตุ เมื่อหมดเหตุ ความทุกข์ย่อมสูญสลายหมดไป มีความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เชื่อกรรม^๖ เชื่อบุญ-บาปว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เรื่องการเวียนว่ายตายเกิดมีจริง^๗

^๕ ดู บุญน้อม มุ่งงาม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ค่านิยมแบบพุทธและแนวการดำเนินชีวิตของชาวพุทธในปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๓๓, หน้า ๒๔๐-๒๕๑.

^๖ คำว่า กฎแห่งกรรม หมายถึง กรรมนิยาม ใน ๕ กฎ คือ (๑) กรรมนิยาม กฎแห่งธรรมชาติที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือ กระบวนการให้ผลของการกระทำ หรือผลเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ เช่นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว (๒) อุตุนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมि เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเกี่ยวกับ ดิน อากาศ อุตุ กาล (๓) พีชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบทันท์ หรือพันธุกรรม (๔) จิตตนิยาม กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิต (๕) ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และความเป็นเหตุผลของกันและกันของสิ่งทั้งหลาย เช่น คนเราเกิดมาแล้วก็ต้องแก่ เจ็บ ตายไป, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๖/๑๒.

^๗ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๖/๕๕, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๒. พัฒนาชีวิตให้รู้จักคุณค่าของเวลาและรู้จักบริหารเวลา ฝึกตนเองให้เป็นคนตรงเวลา ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ทำงานเสร็จตรงตามเวลา ไม่ทำตนให้เป็นคนเสียเวลากับการเที่ยวเตร่ การหลับนอน รู้จักวางแผนใช้เวลา การทำเช่นนี้ จัดว่าเป็นความไม่ประมาทในเรื่องเวลา

๓. สร้างความสำเร็จในชีวิต ด้วยการศึกษเล่าเรียนใฝ่รู้ สร้างความเชี่ยวชาญในวิชาการ วิชาเรียนต้องเรียนให้เต็มที่ ตั้งใจเรียน ไม่มีเพศสัมพันธ์ในวัยเรียน ฯลฯ

๔. พัฒนาคตนเองให้มีวินัยและคุณธรรม โดยฝึกหัดตนเองให้มีวินัยทางกาย ทางวาจา และทางความคิด ระลึกอยู่เสมอว่าความรู้ต้องคู่คุณธรรม หากมีความรู้อย่างเดียว ขาดคุณธรรมเมื่อไร ชีวิตจะล่มจม ดังคำกล่าวที่ว่า ความรู้ท่วมหัว เอาตัวไม่รอด

๕. มีความเลื่อมใสศรัทธาในคำสอนทางศาสนา ประพฤติตนเป็นคนมีเหตุผล หลีกห่างจากอบายมุข ไม่ควรวิตกลองสิ่งเสพติด ไม่ประพฤติดังต่อयाเสพติด การใช้ชีวิตด้วยความมัวเมา เป็นการแสดงความกล้าในทางที่ผิด และเสี่ยงต่อความตาย และมีเพศสัมพันธ์ที่ผิดศีลธรรม ดังนั้น จึงไม่ควรประมาทในเรื่องอบายมุข

๖. มีจุดยืนของชีวิตในการสั่งสมความดีอยู่เสมอ มีสติมองเห็นภัยธรรมชาติ อันเป็นธรรมชาติของชีวิต คือ ภัยจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ภัยที่เกิดจากกิเลส ภัยที่เกิดจากการเบียดเบียน ภัยที่เกิดจากเชื้อโรค มีสติเตือนตนอยู่เสมอว่า หากทำความชั่วแล้วผลที่จะติดตามมาคือความเดือดร้อนและผลกระทบจะนำไปเกิดในอบายภูมิ^๖ เป็นต้น

การดำรงชีวิตหรือการเป็นอยู่ของมนุษย์นั้น เราอาจจะมองได้หลายมุม ผู้วิจัยมีทัศนะ ๒ ด้าน คือ ด้านหนึ่ง ชีวิตเป็นการดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอดและเพื่อความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต อีกด้านหนึ่ง ชีวิตเป็นการแสวงหาความสุข ทั้งนี้มิใช่เพราะคนรวยหรือคนมีเงินพร้อมอยู่แล้ว ที่กำลังหาทางปรนเปรอตนเองเท่านั้น แม้แต่คนยากจนหรือที่ตกอยู่ใน

^๖ เชื่อว่าอบาย เพราะปราศจากความงอกงาม คือความเจริญ หรือความสุข, เชื่อว่าทุกข์ เพราะเป็นคติคือเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ และคำว่าทุกข์ หมายถึง คติหรือภูมิเป็นที่ไปอันเป็นทุกข์ แบ่งเป็น ๒ อย่าง ได้แก่ อาคาริยทุกข์ คือ คติของภคผู้สละผู้ตายแล้วไปเกิดในนรกบ้าง กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้างเปรตวิสัยบ้าง และ อนาคาริยทุกข์ คือทุกข์ของบรรพชิตผู้มรณภาพแล้ว ไปเกิดในนรก เป็นต้น เป็นสมณอัภย สมณเปรต มีกายถูกไฟช่วงเพราะผ้าสังฆาฏิเป็นต้น, เชื่อว่าวิมิบาท เพราะเป็นสถานที่ตกไปของหมู่สัตว์ที่มีความชั่ว, เชื่อว่านรก เพราะปราศจากความยินดี เหตุเป็นที่ไม่มีความสบายใจ, ม.น.อ. (บาลี) ๑/๑๘๐, ๓๕๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.น.ฎีกา. (บาลี) ๑/๑๘๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ความทุกข์ยากลำบาก ที่กำลังต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดอย่างสุดแรง กำลังพยายามทำให้ชีวิตคนมีความสุขเช่นเดียวกัน เพราะทุกคนรักความสุข เกลียดความทุกข์ และในการแสวงหาความสุขในปัจจุบันนั้น มีหลายคนประสบผลสำเร็จอย่างน่าภูมิใจ ในขณะที่อีกหลายคนประสบความล้มเหลวครั้งแล้วครั้งเล่า จนเกิดความท้อแท้ หมดหวังในชีวิต และแสวงหาทางออกอย่างผิดๆ จนเป็นที่น่ากังวลและห่วงใย

พระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติ ได้ให้ความสนใจในการดำรงชีวิตในปัจจุบันเป็นอย่างมาก จึงได้วางหลักการในการดำเนินชีวิตไว้มากมาย เพื่อเป็นแนวทางให้พุทธศาสนิกชนได้พิจารณาด้วยตนเองว่า จะดำเนินชีวิตอย่างไร เพื่อให้เป็นชีวิตที่ดีงาม

การตั้งเป้าหมายชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรมไว้ถูกต้อง แล้วประทับใจประกอบตนให้ดำเนินชีวิตไปตามเป้าหมายนั้น ด้วยความไม่ประมาท เป็นขั้นตอนแรกในการสร้างความสุขและความเจริญก้าวหน้าแก่ชีวิต เพราะถ้าใครตั้งเป้าหมายชีวิตไว้ผิด เช่น ตั้งเป้าหมายไว้ว่า จะเป็นโจรที่ปล้นเก่งที่สุด หรือจะเป็นนักผลิตยาเสพติดที่เก่งที่สุด แล้วพยายามดำเนินชีวิตไปตามทางนั้น ก็ไม่สามารถจะมีความสุขความเจริญก้าวหน้าได้ ถึงจะไปแสวงหามาได้ด้วยความรู้ความสามารถเพียงใด ก็ไม่เป็นไปเพื่อความสุข เพราะความรู้ความสามารถเหล่านั้น ล้วนเป็นไปเพื่อขังความพินาศและความทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่คนและผู้อื่น บุคคลผู้รักความเจริญก้าวหน้าทั้งหลาย จึงจำเป็นต้องตั้งเป้าหมายในชีวิตให้ถูกต้องก่อน จึงไปแสวงหาความรู้ความสามารถ พากเพียรพยายามด้วยความอดสาหัส เพื่อดำเนินไปตามทางที่ถูกต้องนั้น ให้บรรลุเป้าหมายชีวิตที่ถูกต้องดังต่อไปนี้

ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาถือว่า การดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท โดยพยายามเอาชนะอุปสรรคและทุกข์ต่างๆ ได้นั้น เป็นการดำรงชีวิตอยู่ด้วยความมั่นใจอย่าง บุคคลผู้รู้เท่าทัน และการดำรงชีวิตเช่นนี้ จะต้องปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติตามโดยไม่ขึ้นกับกาลเวลา บุคคลผู้มีสติรู้เท่าทันความเป็นจริงของโลก ข่อมไม่หลงมัวเมาในสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคนพากันแสวงหามุ่งหวัง ต้องการ อยากได้ อยากมี และอยากเป็นด้วยกันทั้งนั้น และเมื่อได้มาแล้ว ก็ไม่ควรประมาทมัวเมาลุ่มหลง จนตกเป็นทาสของสิ่งที่ตนได้มา ซึ่งเรียกกันว่า หลงโลก หรือเมาชีวิต

โดยใช้สติปัญญาพิจารณา รู้จักวางใจต่อความเป็นจริงต่างๆ ที่มีประจำอยู่กับโลกและชีวิตของมนุษย์ ให้ถือว่าเป็นเรื่องที่มีอยู่ตามธรรมดาของมัน และปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา ดังนี้

๑. รู้เท่าทันโลกธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่ครอบงำสัตว์โลกอยู่ และสัตว์โลกทั้งหลาย ทั้งปวง ก็เป็นไปตามสิ่งนี้ ฉะนั้น เราต้องตั้งสติให้มั่นคงต่อการผันแปรและเปลี่ยนแปลงของสถานะต่างๆ ที่ปรากฏขึ้นในโลก และเกี่ยวพันกับการดำรงชีวิตของคนเรา ที่เรียกว่า โลกธรรม ๘ ประการ คือ (๑) ลาภ (สิ่งที่ได้มา) (๒) เสื่อมลาภ (สิ่งที่เสียไป) (๓) ใด้ยศ (๔) เสื่อมยศ (๕) สรรเสริญ (๖) นินทา (๗) สุข (๘) ทุกข์^๑ โลกธรรมเหล่านี้ แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่น่าชื่นชมปรารถนา เรียกว่าอิฏฐารมณ์ และอีกฝ่ายหนึ่งเป็นสิ่งที่ไม่น่าชื่นชม ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าชอบใจ เรียกว่าอนิฏฐารมณ์ ทั้ง ๒ สิ่งนี้ เกิดขึ้นได้กับทุกคน ทั้งที่เป็นปุถุชน หรือ พระอริยะ จะแตกต่างกันก็อยู่ที่มีความรู้ลึก การวางตัววางใจต่อสิ่งเหล่านี้เท่านั้น สำหรับ ปุถุชน เมื่อประสบกับอิฏฐารมณ์ ย่อมทำให้หลงใหล เพลิดเพลินยินดี ชิดติด เมื่อประสบกับ อนิฏฐารมณ์ ย่อมทำให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจ แต่สำหรับพระอริยะแล้ว ย่อมมีปัญญารู้เท่าทันต่อสิ่งเหล่านี้ พิจารณาเห็นตามความเป็นจริงว่า สิ่งเหล่านี้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นแก่ตน ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ไม่หลงใหลมัวเมาเคลิ้มไปตาม อิฏฐารมณ์ ไม่ขุนมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งไป เพราะอนิฏฐารมณ์ มีสติดำรงอยู่ไม่หวั่นไหว

ในโลกธรรมทั้ง ๘ อย่างนี้ เมื่ออย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นกับเรา ก็ควรพิจารณาว่าเป็นของไม่แน่นอน มีกเรเปลี่ยนแปลงแปรปรวนได้ตลอดเวลา เช่น ได้ลาภมาแล้ว ก็อาจจะเสียไปได้ บางทีต้องกังวลใจในการรักษา หรือ เสียชีวิตเพราะการรักษาลาภก็มี เมื่อได้ยศแล้ว ก็อาจจะถูกถอดถอนได้ หรือได้รับคำสรรเสริญแล้ว ในทางกลับกัน ก็อาจจะถูกนินทาว่าร้าย ความสุขทางโลก เป็นความสุขที่เจือปนด้วยความทุกข์ บุคคลผู้ไม่ประมาทเมื่อรู้ชัดอย่างนี้แล้ว ก็ควรเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ เหล่านี้ ด้วยการเห็นโทษและมีปัญญาสละออก คือ ไม่ให้สิ่งเหล่านั้นครอบงำได้ โดยเกี่ยวข้องกับมันในฐานะนาย มิใช่ทาสของมัน ถ้าเราไม่ยึดติดมันแล้ว จิตใจก็จะผ่องใส คลายอยากมืออยากได้ลงได้

^๑ อ.อุ.อุ.ก. (ไทย) ๒๓/๕๖/๑๕๕.

๒. 'ไม่มองข้ามเทวทูต' กล่าวคือ รู้จักมองสภาวะต่างๆ ตามความเป็นจริง เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงคตินิยามของชีวิต ที่ไม่ควรลุ่มหลงมัวเมา ซึ่งเรียกว่าเทวทูต มี ๕ ประการ คือ

๑. ทารก หรือเด็กอ่อน โดยพิจารณาว่า ทุกคนเกิดมาก็เคยผ่านภาวะเช่นนี้เหมือนกันหมด

๒. คนแก่ โดยพิจารณาว่า ถ้าเรามีชีวิตอยู่ได้นาน ก็ต้องตกอยู่ในสภาวะนี้ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

๓. คนเจ็บ โดยพิจารณาว่า แม้เราเองก็จะต้องประสบเช่นเดียวกับคนอื่นๆ ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้เลย

๔. คนต้องโทษ โดยพิจารณาว่า ใครทำกรรมเช่นไร ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ไม่ช้าก็เร็ว เช่น กรรมชั่ว สามารถตอบสนองคนได้แม้ในชาตินี้ ไม่จำเป็นต้องให้ตายก่อน จึงจะได้รับผลของกรรมชั่ว^๕

๕. คนตาย โดยพิจารณาว่า ทุกคนจะต้องพบกับความตายอย่างแน่นอน ไม่มีใครหลีกเลี่ยง และไม่สามารถกำหนดได้ว่าจะตายที่ไหน เมื่อใด ช้าหรือเร็ว^๖

เมื่อบุคคลพิจารณาอย่างนี้แล้ว แม้จะเดินผ่านเข้าไปในสุสานป่าช้า สถานที่ต้องโทษ หรือโรงพยาบาล เป็นต้น ย่อมไม่มีใจหดหู่หรือความหวาดกลัว เพราะมีสติรู้เท่าทัน รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาเห็นความจริงกับสิ่งเหล่านี้ และเลือกกระทำแต่กุศลกรรม ดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้องจึงงาม

^๕ เทวทูต ในที่นี้หมายถึง สื่อแจ้งข่าวมฤตยู เป็นสัญญาณที่เตือนให้ระลึกถึงคตินิยามของชีวิตมิให้ประมาท ได้แก่ ความแก่ ความเจ็บ เป็นต้น ปรากฏเสมือนหนึ่งเทวทูตทรงเครื่องประดับมาขึ้นในอากาศเตือนว่า วันโน้นท่านจะตาย, อ.สุ.ดิก.อ. (บาลี) ๒/๑๓๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^๖ กรรมที่ให้ผลในชาติปัจจุบัน เรียกว่า ภูมิธรรมเวทนิยกรรม, กรรมที่ให้ผลในชาติถัดไป เรียกว่า อุภยเวทนิยกรรม, กรรมที่ให้ผลในชาติต่อๆ ไป เรียกว่า ปรมาปรเวทนิยกรรม, อ.สุ.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑๓/๓๕๓.

^๗ พุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๖/๕๔๔.

๓. เข้าใจในหลักความจริงของชีวิต กล่าวคือ แม้จะไม่เห็นเทวทูตดังกล่าวแล้ว เราก็ควรตระหนักถึงความจริงของชีวิตอยู่เสมอ โดยพิจารณาหลักธรรมข้อที่ควรพิจารณาเนื่องๆ ซึ่งเรียกว่า “อภินิพจน์เวกขณะ” โดยแบ่งออกเป็น ๕ อย่าง ดังนี้

๑. เราควรพิจารณาทุกๆ วันว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้

๒. เราควรพิจารณาทุกๆ วันว่า เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้

๓. เราควรพิจารณาทุกๆ วันว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้

๔. เราควรพิจารณาทุกๆ วันว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจไปทั้งสิ้น

๕. เราควรพิจารณาทุกๆ วันว่า เรามีกรรมเป็นของของตน ทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว**

ตามหลักธรรมที่กล่าวข้างต้น เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ต่อชีวิตอย่างมาก เพราะเป็นเครื่องบรรเทาความประมาทมัวเมาในชีวิต และการหลงการยึดติดในเรื่องตัวตน ที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายตกอยู่ในความประมาทและประพฤติดุจริต

บุคคลผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในชีวิตและการทำงาน ไม่ควรทำความประมาทใน ๗ สถาน คือ

๑. ไม่ประมาทในเวลา มีสติเตือนตนอยู่เสมอว่า วันคืนล่วงไปๆ บัดนี้เรากำลังทำอะไรอยู่ อย่างมัวเมาในสิ่งไร้สาระ เช่น เล่นการพนัน การเที่ยวดูการละเล่นเป็นต้น ต้องรีบเร่งทำงานแข่งกับเวลาอย่างเต็มที่ เพราะเวลานี้น้อย เมื่อผ่านไปแล้ว ไม่อาจเรียกกลับคืนมาได้

๒. ไม่ประมาทในวัย คือ อย่าหลงมัวเมา สำคัญตนว่ายังเป็นหนุ่มเป็นสาว จึงเที่ยวเล่นเพลิดเพลิน หลงระเริงกับสิ่งชั่วชานต่างๆ ไปวันหนึ่งๆ เพราะวัย ย่อมจะร่วงโรยไปตามกาลเวลา เมื่อไม่ขอมทนทุกข์ในวันนี้ เพื่อความสุขในวันข้างหน้า ก็จะหาความสุขสบายและความ

** ที.ป. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๖, อ.สุตต. (ไทย) ๒๓/๔๔/๖๗.

สำเร็จในชีวิตไม่ได้ ต้องตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงของวัยอยู่เสมอ และหมั่นระลึกถึงพระพุทธรูปที่ว่า

วัยของเราแก่ห่อม ชีวิตของเราเหลือน้อย เราจะจากพวกเธอไป เราทำที่พึ่งแก่ตนแล้ว พวกเธอจงอย่าประมาท มีสติ มีศีลบริสุทธิ มีความดำรงมั่นคง รักษาจิตของตนไว้ ผู้ที่ไม่ประมาทอยู่ในธรรมวินัยนี้ ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๓๓}

๓. ไม่ประมาทในความไม่มีโรค ได้แก่ อย่าคิดว่าเราจะแข็งแรงอยู่เช่นนี้ตลอดไป เพราะความเจ็บป่วยนั้น เกิดขึ้นได้กับทุกเพศทุกวัย เราอาจจะเจ็บไข้เมื่อใดก็ได้ ในขณะที่มีสุขภาพแข็งแรงอยู่ ต้องรีบชวนขวายเป็นผู้สร้างเสริมความดีและสิ่งที่เป็นประโยชน์ แก่ตนเองและส่วนรวมอย่างเต็มที่ คนที่เจ็บป่วย ย่อมส่งผลกระทบต่อสุขภาพจิตด้วย และทำให้มีปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับหน้าที่การงานได้

๔. ไม่ประมาทในการงาน กล่าวคือ มีสติเตือนตนอยู่เสมอ เราจะต้องทำหน้าที่การงานทุกอย่างให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยไม่ยอมให้งานค้างค้ำอาชุล จะต้องไม่ผัดวันประกันพรุ่ง พยายามเอาตัวอย่างของคนที่มีพรสวรรค์ได้จากการขยันทำงานทุกอย่างที่สุจริต และใช้ทรัพย์นั้นให้เป็นประโยชน์แก่ตนและคนอื่นให้มีความสุข ด้วยการเลี้ยงตนเอง บิดา มารดา บุตร ภรรยา คนใช้ มิตรสหาย ญาติพี่น้อง ให้มีอันเป็นที่มาได้ด้วยหยาตเหงื่อแรงงาน ป้องกันภัยต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้น ทำพิธีกรรม ๕ อย่าง^{๓๔} และบำรุงสมณะพราหมณ์ผู้ทรงศีลให้มีกำลังบำเพ็ญสมณธรรม และตั้งสอนประชาชนได้ อนึ่ง การที่จะประสบความสำเร็จในด้านการงานนั้น จะต้องนึกถึงพระพุทธรูปที่ว่า

ยศ^{๓๕} ย่อมเจริญแก่บุคคลที่มีความขยันหมั่นเพียรมีสติ มีการงานสะอาด ใคร่ครวญก่อนทำ สำรวม ดำรงชีวิตโดยธรรม และไม่ประมาท... คนพาลมี

^{๓๓} อัง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๔๑/๓๐๕-๓๐๘, อัง. ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๕/๖๕.

^{๓๔} ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๑๘ หน้า ๘๖.

^{๓๕} ยศ หมายถึง ความเป็นใหญ่ ความเป็นใหญ่ ความเป็นใหญ่ ความเป็นใหญ่ ความเป็นใหญ่ และการสรรเสริญ.

ปัญญาทรม ประกอบความประมาทอยู่เสมอ ส่วนบัณฑิตผู้มีปัญญา รักษา
ความไม่ประมาทไว้เหมือนคนรักษาทรัพย์อันประเสริฐ ฉะนั้น^{๑๔}

๕. ไม่ประมาทในชีวิต คือ ระลึกละสังวรว่า ชีวิตนี้ไม่แน่นอน อย่าคิดว่าเรายังมีชีวิต
อยู่สบายคืออยู่ แล้วจะอยู่ในโลกนี้ไปอีกนาน เพราะในสภาพที่เป็นจริงแล้ว เราอาจจะตายเมื่อ
ไรก็ได้ มัจจุราชไม่ได้บอกเตือน หรือทำเครื่องหมายให้เราล่วงหน้าก่อน ฉะนั้น ต้องรีบเร่งใน
การละเว้นความชั่ว ประกอบคุณงามความดี และทำจิตใจผ่องใสอย่างเต็มที่ทุกกรณี เท่าที่
โอกาสจะเปิดให้

แม้ในขณะที่มีชีวิตอยู่ บุคคลควรดำรงชีพอยู่ด้วยความไม่ประมาท เพราะชีวิตนั้นจะ
อยู่ในโลกนี้อีกไม่นาน ดังนั้น จึงควรขวนขวายในการกระทำความดีต่างๆ ด้วยความไม่
ประมาท คนที่ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความประมาทนั้น ไม่ว่าจะเป็นฆราวาสหรือพระสงฆ์ ย่อมเป็น
เหมือนคนที่ตายแล้ว ในประเด็นนี้ จะเห็นได้จากเรื่องพระนางสามาวดี พระมเหสีของพระเจ้า
อุเทนผู้ครองกรุงโกสัมพี ซึ่งมีชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท บำเพ็ญกุศลธรรมจนบรรลु
โศคาปัตติผลพร้อมด้วยบริวาร ในขณะที่พระนางมาคันธิยา ซึ่งเป็นพระมเหสีอีกองค์หนึ่งของ
พระเจ้าอุเทน ใช้ชีวิตอยู่ด้วยความประมาท คือ คอยหาเหตุประทุษร้ายพระพุทธเจ้า กับพวก
พระนางสามาวดีหลายครั้ง ในที่สุด ญาติของพระนางมาคันธิยาทั้งหมด ได้ถูกพิพากษาให้ลง
โทษโดยเอาไฟคลอก เอาไฟเหล็ก ไถร่างกายออกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย ส่วนพระนางมาคันธิยาถูก
ลงโทษ โดยให้เชือกเนื้อออกทอดน้ำมันที่ละชันๆ จนตาย บุคคลที่มีชีวิตอยู่ด้วยความประมาท
พระพุทธเจ้าตรัสเปรียบเทียบกับ เป็นเหมือนกับคนที่ตายแล้ว ตรงข้ามกับบุคคลผู้ไม่ประมาท
ทรงเปรียบกับคนที่มีชีวิตอยู่อย่างมีคุณค่า ดังพระพุทธพจน์ว่า

ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ ความประมาทเป็นทางแห่งความ
ตาย คนผู้ไม่ประมาทเชื่อว่าย่อมไม่ตาย คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว
ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย ความประมาทเป็นหนทางแห่งความตาย
ชนทั้งหลายผู้ไม่ประมาทแล้ว ชื่อว่าไม่มีการตาย บัณฑิตทั้งหลายทราบข้อ

^{๑๔} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๖/๓๒.

ความนี้โดยความต่างกัน จึงดำรงชีวิตอยู่ในความไม่ประมาท พอใจใน
ความไม่ประมาท...^๖

พระพุทธพจน์ที่ว่า ผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย อธิบายความว่า ความจริงเรื่องความ
ตายเป็นของธรรมดา เพราะเมื่อเกิดต้องตาย แม้ว่าคนนั้นๆ จะอยากตายหรือไม่ก็ตาม แต่สิ่งที่
นำคิดอยู่อย่างหนึ่ง คือ คนที่ประมาท แม้มีชีวิตอยู่ พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า เป็นเหมือนคนตาย
แล้ว แต่ผู้ที่ไม่ประมาท ถึงแม้ตายไปแล้ว ก็เสมือนหนึ่งว่าไม่ตาย

เรื่องความไม่ตายตามพระพุทธพจน์นี้ หมายถึง เกียรติยศ ชื่อเสียงของบุคคลผู้ทำดี
จะปรากฏ ในโลกนี้ตลอดไป ครอบงำนานเท่านาน และชื่อว่าไม่ตายจากความคิดต่างๆ อันเป็นสิ่งที่
ตนจะพึงมีพึงได้ เช่น นักเรียนนักศึกษาผู้ไม่ประมาท ตั้งใจเรียนก็จะไม่ตายจากวิชาความรู้ ผู้
ขยันทำงานก็จะไม่ตายจากทรัพย์สินเงินทองที่เป็นรางวัลของการทำงาน หรือผู้แสวงหา
โมกขธรรม (การหลุดพ้น) ดำเนินชีวิตตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมจะไม่ตายจากมรรคผล
นิพพาน แม้ว่าเขาเหล่านั้นจะยังไม่บรรลุสิ่งที่ตนปรารถนาก็ตาม หรือ ผู้บรรลุพระอรหันต์แล้ว
แม้ขันธ ๕^๗ จะแตกทำลายไป ท่านผู้นั้นก็จะไม่ตายจากพระนิพพาน ฉะนั้น พระองค์จึงตรัส
ว่า ผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย

ส่วนพระพุทธพจน์ที่ว่า บัณฑิตย่อมพอใจในความไม่ประมาท หมายถึง ธรรมดา
คนที่เป็นบัณฑิต ย่อมรู้สิ่งที่มีคุณค่าและไม่มีคุณค่า และสิ่งที่มีประโยชน์หรือเป็นโทษ เกลียด
ชังสิ่งที่เป็นโทษ และเร่งรีบบันเทิงในสิ่งที่ไม่เป็นโทษ เช่น ความไม่ประมาท ความไม่ประมาท
คือความมีสติทุกเมื่อ ผู้ไม่ประมาทคือผู้ใช้สติตรวจสอบดูสิ่งที่เราจะทำ คำที่เราพูด และเรื่องที่เรา
กำลังจะดำเนินการว่าสิ่งนั้นๆ เป็นสิ่งที่มีคุณหรือมีโทษ มีประโยชน์หรือไร้ประโยชน์ แล้ว
เลือกทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ เลือกพูดแต่คำที่ควรพูด และเลือกคิดแต่เรื่องที่มีสาระ บุคคลผู้
เป็นบัณฑิตจะไม่ทำ ไม่พูด และไม่คิดเรื่องที่ไม่ดี ซึ่งตนเองไม่ได้ใช้สติตรวจสอบดูคุณและโทษ
ก่อน เพราะการทำอย่างนั้น เป็นการทำของผู้ประมาท ผู้มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาทอย่างนี้
ชื่อว่าผู้ยินดีในความไม่ประมาท

^๖ พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๒/๓๑, พ.ร.อ. (บาลี) ๒/๑-๖๓ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^๗ ขันธ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖/๒๔, ส.สพ. (ไทย)

เพื่อความไม่หลงประมาทมาในชีวิต บุคคลผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในชีวิต
ควรระลึกและใส่ใจอยู่เป็นนิตย์ในพระพุทธพจน์ที่ว่า

มนุษย์ทุกคนไม่ว่าเด็ก-ผู้ใหญ่ โง่-ฉลาด มั่งมี-ยากจน ล้วนต้องตาย^{๑๘}
ชีวิตของสัตว์เปรียบเหมือนภาชนะดินที่ช่างหม้อปั้นแล้ว เส็กบ้าง ใหญ่บ้าง
สูงบ้าง คับบ้าง ซึ่งล้วนมีความแตกสลายเป็นที่สุด^{๑๙}

ความไม่ประมาท กล่าวคือ การไม่อยู่ปราศจากสติ เป็นสิ่งที่มีคุณค่ายิ่งต่อการดำรง
ชีวิต เพราะจะทำให้การดำรงชีวิตไม่ผิดพลาดและประสบผลสำเร็จ ดังนั้น ผู้มีปัญญาจึงรักษา
ความไม่ประมาทไว้เหมือนทรัพย์ประเสริฐสุด^{๒๐} เพราะความไม่ประมาทเป็นธรรมมีคุณค่า
อย่างยิ่ง

๖. ไม่ประมาทในการศึกษา หมายถึง พยายามคอยเตือนตัวเองอยู่เสมอว่า จะ
ชวนชวนแสวงหาความรู้อย่างเต็มที่ สิ่งใดที่สนใจและมีประโยชน์จะรีบศึกษาให้เข้าใจจน
สามารถนำไปปฏิบัติได้ แม้คนที่จดจำพระพุทธพจน์^{๒๑} ได้มากมาย แต่ถ้ามาประมาท ไม่ทำ
ตามพระพุทธพจน์นั้น ย่อมไม่ได้รับผลอย่างแท้จริง และตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่า
ของการศึกษา ซึ่งจะเป็นกุญแจไขปัญหาชีวิตทุกอย่างให้แก่เราได้

๗. ไม่ประมาทในการปฏิบัติธรรม คือ ระลึกรู้เสมอว่า จะปฏิบัติธรรมอย่าง
สม่ำเสมอ ไม่ย่อท้อ เพราะตระหนักดีว่าการปฏิบัติธรรมนั้น ทำให้คนมีความสุขกายสบายใจ
และเป็นวิธีเดียวที่จะทำให้เราสามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตคือนิพพานได้^{๒๒} ดัง
พระพุทธพจน์ที่ว่า

^{๑๘} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๘๓/๓๖๘.

^{๑๙} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๘๔/๔๕.

^{๒๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๖/๓๒.

^{๒๑} พุทธพจน์ ในที่นี้หมายถึง พระไตรปิฎก, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๓๐.

^{๒๒} ดู บุญน้อม มุ่งงาม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หาค่านิยมแบบพุทธและแนวการดำเนินชีวิตของชาวพุทธ
ในปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า
๒๔๖-๒๔๘.

ท่านทั้งหลาย อย่าประกอบความประมาท อย่าประกอบความเชยชม
ยินดีในกามเลย เพราะผู้ไม่ประมาทแล้ว พะงะพินิจอยู่ ย่อมได้รับความสุขอัน
ไพบูรณ์^{๒๓} ...ภิกษุยินดีในความไม่ประมาท หรือมีปกติเห็นภัยในความ
ประมาท เป็นผู้ไม่เสื่อม^{๒๔} ชื่อว่าอยู่ใกล้นิพพานแท้^{๒๕}

ในประเด็นเกี่ยวกับเรื่องความไม่ประมาทในสถานทั้ง ๗ นี้ บัณฑิตและคนพาลมี
ทัศนะและแนวปฏิบัติไม่เหมือนกัน สำหรับบัณฑิตเห็นว่า ความไม่ประมาทดี และสรรเสริญ
ความไม่ประมาท ส่วนคนพาลไม่เห็นความสำคัญของความไม่ประมาท และชอบปฏิบัติตน
โดยความประมาท ความไม่ประมาทมีค่าต่อชีวิตทุกด้าน ไม่ว่าด้านการศึกษาของนักเรียนนัก
ศึกษา ด้านการทำงานของผู้ทำงาน และด้านการปฏิบัติธรรมของผู้แสวงหาความหลุดพ้น
เป็นต้น ผู้ที่เป็นนักเรียนนักศึกษา ถ้ามีสำนึกว่า วัยเด็กคือวัยเรียน เพื่อเตรียมตัวเป็นผู้ใหญ่
แล้วมุ่งมาดต่อการศึกษาเล่าเรียน จนจบชั้นที่ตนต้องการ ส่วนคนทำงาน เมื่อรู้ว่ากาลเป็นของ
มีค่า เวลาเป็นของมีคุณค่า แล้วไม่ปล่อยเวลาให้ล่วงเลยเราไปโดยเปล่าประโยชน์ เวลาของทั้ง
หมคก็จะเต็มไปด้วยประโยชน์

สำหรับผู้แสวงหาประโยชน์สูงสุด เมื่อรู้ว่าชีวิตมีเวลาน้อยนิดเพื่อแสวงหาธรรม
เป็นเครื่องพ้นทุกข์ แล้วใช้ชีวิตนั้นแสวงหาโมกขธรรมจนเต็มกำลัง ย่อมมีหนทางที่จะประสบ
ความสำเร็จในสิ่งที่ตนประสงค์ได้ ส่วนผู้ประมาท ย่อมพลาดจากประโยชน์อันจะพึงมีพึงได้
ดังนั้น บัณฑิตจึงสรรเสริญความไม่ประมาท

๔.๒ ประโยชน์ของความไม่ประมาท

ประโยชน์ คือ สิ่งที่เราจะพึงได้รับ อันนำมาซึ่งความสุขทั้งต่อตนเองและผู้อื่นทั้งใน
ชาตินี้และชาติหน้า ความไม่ประมาท หรืออัปมาทธรรม เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่าง
ยิ่งต่อประโยชน์ตนและประโยชน์ส่วนรวม ด้วยเหตุนี้ ความไม่ประมาท จึงชื่อว่ามิกฺข

^{๒๓} ความสุขอันไพบูรณ์ หมายถึง นิพพาน, พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๘๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๒๔} ไม่เสื่อม หมายถึง ไม่เสื่อมจากสมณะและวิปัสสนา มรรคและผลที่ได้บรรลุแล้ว ทั้งยังจะได้บรรลุ
มรรคผลที่ยังไม่ได้บรรลุ, อ.จ.ตฺตฺก. (ไทย) ๒๑/๓๖/๖๐.

^{๒๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒/๓๔.

ประโยชน์อย่างมากในการประกอบกิจการงานต่างๆ ทั้งเป็นบ่อเกิดหรือเป็นที่มาแห่งความดีงามและความเจริญทั้งหลายทั้งปวง และพระพุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองตั้งมั่นอีกยาวนาน ก็เพราะอาศัยความไม่ประมาทนี้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้พิจารณาเห็นประโยชน์ตน... ประโยชน์ผู้อื่น... ประโยชน์สองฝ่าย ก็ควรแท้ที่เดียวที่จะทำกิจของคน... กิจของผู้อื่น... กิจทั้งสองฝ่ายนั้นให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทนี้^{๒๖}

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือ เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความไม่ประมาทนี้ เมื่อไม่ประมาทแล้ว กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เสื่อมไป

เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มาก เหมือนความไม่ประมาทนี้ ความไม่ประมาท ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก

ภิกษุทั้งหลาย เพราะพูดถึงองค์ประกอบภายใน เราไม่เห็นองค์ประกอบอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มาก เหมือนความไม่ประมาทนี้ ความไม่ประมาท ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก

เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่หายไปแห่งสังขาร เหมือนความไม่ประมาทนี้ ความไม่ประมาท ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่หายไปแห่งสังขาร^{๒๗}

เพราะดังคนอยู่บนพื้นฐานของความไม่ประมาท ย่อมได้รับประโยชน์ทั้งสองฝ่าย กล่าวคือ ทั้งทางโลกและทางธรรม ดังเรื่องตัวอย่างนี้ว่า พราหมณ์คนหนึ่งทูลถามพระพุทธเจ้าว่า มีบ้างไหม ธรรมข้อเดียวที่จะยึดเอาประโยชน์ไว้ได้ทั้ง ๒ อย่าง คือ ทั้งทิฐฐัมมิกัตตะ^{๒๘} (ประโยชน์ปัจจุบัน หรือประโยชน์เฉพาะหน้า) และสัมปรายิกัตตะ^{๒๙} (ประโยชน์เบื้องหน้า

^{๒๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒๒/๓๒.

^{๒๗} อญ.มก. (ไทย) ๒๐/๕๕, ๘๓, ๕๕, ๑๑๕/๑๑, ๑๕, ๑๖, ๑๘.

^{๒๘} ดูรายละเอียดในวิทธานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๑๔ หน้า ๕๕.

^{๒๙} ดูรายละเอียดในวิทธานิพนธ์ฉบับนี้ ภาคผนวก ข้อ ๑๕ หน้า ๕๕.

หรือ ประโยชน์ชั้นสูงขึ้นไป) ? พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า มี พราหมณ์ทูลถามว่า ธรรมนั้นคืออะไร ? พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ธรรมนั้น คือ ความไม่ประมาท^{๑๐}

ตามนัยข้างต้น ความไม่ประมาท กล่าวได้ว่า มีประโยชน์อย่างใหญ่หลวง เพราะอาศัยความไม่ประมาทนี้ มนุษย์และเทวดา ย่อมสามารถประพฤติปฏิบัติพรหมจรรย์ให้ถึงที่สุดแห่งทุกขได้^{๑๑} แม้แต่พระพุทธเจ้าเอง ทรงได้บรรลुพระสัมโพธิญาณ ก็ด้วยความไม่ประมาท^{๑๒} หรือแม้แต่ปัจฉิมโอวาท ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ก่อนปรินิพพานว่า สิ่งทั้งหลายที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ที่มุ่งหมายให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท^{๑๓} ตามนัยแห่งพระพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่า ความดีทั้งหลายจะไร้ค่า ถ้าประมาท ประโยชน์ทั้งหลายทั้งทางโลกและทางธรรม ไม่ว่าจะเป็นของบรรพชิต หรือคฤหัสถ์ จะสำเร็จได้ก็ด้วยความไม่ประมาท

วคิน อินทสระ ได้กล่าวถึงประโยชน์ของความไม่ประมาทว่า บุคคลผู้ไม่ประมาท ย่อมรักษาประโยชน์ของตนเองและผู้อื่นไว้ได้ ทั้งสามารถทำกิจต่างๆ ได้สำเร็จทั้งทางโลกและทางธรรม กล่าวคือ ย่อมหาทรัพย์สมบัติได้ มีความถึงพร้อมด้วยปัจจัย ๔ คือ มีเสื้อผ้า ยารักษาโรค ยานพาหนะ และมีบ้านอยู่อาศัยอย่างสะดวกสบาย และทำให้ไม่มีการยึดมั่นถือมั่นในทรัพย์สมบัติ แม้เมื่อทรัพย์สมบัตินั้นสูญหายไป ย่อมทำไม่ให้เกิดความทุกข์ เพราะได้เข้าใจความจริงของชีวิตว่า สิ่งทั้งหลาย ไม่มีความแน่นอน^{๑๔}

ในทรรคนะของสมภพ ชีวรัฐพัฒน์ ประโยชน์ของความไม่ประมาท คือ

๑. ป้องกันความชั่ว สร้างและเพิ่มพูนความดี พัฒนาชีวิตให้มีคุณภาพดีขึ้น

๒. พัฒนาจิตให้หนักแน่น ชีวิตมีจุดยืน ดำเนินชีวิตเป็นไปตามเป้าหมาย ไม่หลงคิด อบายมุขและพฤติกรรมที่เสี่ยงต่อภัยจากยาเสพติด และภัยจากโรคเอดส์

^{๑๐} อ.จ.ภก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๕๒๓-๕๒๗.

^{๑๑} อ.จ.ภก.อ. (บาลี) ๒/๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๑๒} อ.จ.ภก. (ไทย) ๒๐/๕/๖๑.

^{๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

^{๑๔} ดู วคิน อินทสระ, หลักธรรมอันเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๗๖-๘๓.

๓. เป็นพื้นฐานให้พัฒนาวินัยและคุณธรรม เป็นคนตรงต่อเวลา รับผิดชอบ มีเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

๔. ระบบการดำเนินงานของชีวิตมีเป้าหมาย มีแผนงาน และสร้างสรรค์ ความก้าวหน้า

๕. มีสติกำกับตนเอง เป็นคนรอบคอบ มีเหตุผล ไม่หลงลืม

๖. เมื่อตายแล้ว ไม่หลงตาย ไม่มีผลกรรมนำไปเกิดในอบายภูมิ ตายแล้วไปสวรรค์

๗. เมื่อประพฤติดุธรรมระดับสูง ก็ง่ายต่อการบรรลุธรรม^๙

ตามนัยดังกล่าว ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ได้ชื่อว่าเป็นหลักธรรม ที่ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ทั้งทางโลกและทางธรรม ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า มนุษย์จะบรรลุประโยชน์ทุกประเภททุกระดับได้ จะต้องอาศัยหลักธรรม คือ ความไม่ประมาท กล่าวคือ มีสติ ไม่ลุ่มหลงมัวเมาด้วยความสะควกสบายที่ทำให้พลั้งพลาด หรือหลงไหลไปกับอบายมุขทั้งหลาย จนกลายเป็นความประมาท และเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมเสียทรัพย์สินไปในที่สุด^{๑๐} ดังนั้น การที่มนุษย์ จะบรรลุจุดหมายของชีวิตได้ต้องไม่ประมาทในการกระทำทั้งมวล ไม่ว่าจะเป็นทางกาย ทางวาจา และทางใจ เพราะเมื่อปฏิบัติกิจต่างๆ ด้วยความไม่ประมาทแล้ว ย่อมไม่ทำให้ประโยชน์ทั้งหลายให้เสียไป และย่อมประสบความสำเร็จตามสมควรแก่กำลังสติปัญญา

๔.๒.๑ ประโยชน์ในชาตินี้

๑. ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

การดำเนินชีวิตให้บรรลุจุดหมาย หรือ ประโยชน์ที่เป็นจุดหมายของชีวิตแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น ดังนี้

ชั้นที่ ๑ ทิฐฐัมมิกัตตะ [ประโยชน์ที่เห็นได้ในปัจจุบัน]

ก) มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค งามสง่า อายุยืน

^๙ สมภพ ชีวรัฐพัฒน์, มงคลกับคุณภาพชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : นานาสังพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๔.

^{๑๐} พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน (ผาตา), “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องประโยชน์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนธรรมมหาบัณฑิต, (สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓, หน้า ๘๒.

- ข) มีเงินมีงาน มีอาชีพสุจริต พึ่งตนได้ทางเศรษฐกิจ
- ค) มีสถานภาพดี เป็นที่ยอมรับนับถือในสังคม
- ง) มีครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าพอใจ^{๑๑}

ประโยชน์ที่เห็นได้ในปัจจุบันนี้ เป็นเป้าหมายขั้นต้น คือ การตั้งเป้าหมายชีวิตเพื่อประโยชน์ในชาตินี้ เป็นการตั้งเป้าหมายไว้ว่าจะต้องสร้างตัวและฐานะให้ได้ ด้วยการประกอบอาชีพสุจริต ไม่ฝักใฝ่กฎหมายและศีลธรรม ตามความสามารถและความถนัดของแต่ละบุคคล เช่น นักธุรกิจ แพทย์ วิศวกร ชาวไร่และชาวนา เมื่อตั้งเป้าหมายชีวิตไว้แล้ว ก็มุ่งมั่นขุดสาคะ ผักฝนตนเอง ให้บรรลุเป้าหมายชีวิตนั้น ให้ได้ด้วยความไม่ประมาท

อนึ่ง บุคคลผู้ปรารถนาอายุยืน ความไม่มีโรค ความมีผิวพรรณวรรณะดี การไปเกิดในสวรรค์ ความเกิดในตระกูลสูง และความพอใจอื่นๆ อีกมากมาย จะสำเร็จได้เพราะอาศัยความไม่ประมาท ทั้งหมดนี้ พึงให้เกิดมีโดยธรรม และใช้หรือปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขโดยชอบ

๒. ประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

การที่ได้ฝึกฝนอบรมตนเองให้เป็นคนดี เพื่อบรรลุผลประโยชน์ที่แท้จริง ถึงความเจริญงอกงามแห่งสติปัญญาและคุณธรรมต่างๆ เช่น สมบูรณ์ความรู้และความประพฤดี พึ่งตนเองได้ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ทั้งในแง่เศรษฐกิจและจริยธรรม ตลอดจนปรมาตม์ ทั้งหมดนี้ จะต้องทำให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง หรือพัฒนาชีวิตของตนให้บรรลุถึงได้ด้วยอาศัยความไม่ประมาท ประโยชน์สำหรับตนเองนี้ เรียกว่าอัตตัตถะ^{๑๒} [จุดหมายเพื่อตน หรือประโยชน์ตน]

เมื่อบุคคลผู้ไม่ประมาท มีจิตใจประกอบด้วยเมตตากรุณา และมีความสามารถที่จะทำชีวิตของตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ ซึ่งพึงช่วยเหลือให้ผู้อื่นหรือเพื่อนมนุษย์ได้บรรลุถึง ด้วยการชักนำสนับสนุนให้เขาพัฒนาชีวิตของเขาเองขึ้นไปจนเข้าถึงตามลำดับ ประโยชน์ต่อสังคมหรือผู้อื่นนี้ เรียกว่าปรัตถะ [จุดหมายเพื่อผู้อื่น หรือประโยชน์

^{๑๑} อ.อ.อุก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๔๕, พ.อ. (ไทย) ๓๐/ ๒๕๕/๒๔๕, และ อ. พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕ (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๓๕-๓๖.

^{๑๒} พ.อ. (ไทย) ๓๐/๖๓๗, ๓๓๓, ๒๕๕/๒๔๕.

ท่าน] และประโยชน์ร่วมกันอันเกิดจากสิ่งที่เป็นของกลางในทางรูปธรรม เช่น ถนนหนทาง ในทางนามธรรม เช่น ศิลปวิทยาและศีลธรรม ดำเนินชีวิตคนให้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขและความดีงามร่วมกัน ไม่ควรให้การแสวงหาประโยชน์คน เป็นไปเพื่อกระทบกระเทือนความสุข และเสียหายต่อส่วนรวม หรือ ประโยชน์สุขและความดีงามร่วมกันของชุมชนหรือสังคม รวมทั้งภาวะและปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ซึ่งพึงช่วยกันสร้างสรรค์บำรุงรักษา เพื่อเกื้อหนุนให้ทั้งคน และผู้อื่นก้าวไปสู่จุดหมายที่พึงปรารถนา

คนที่มีความมั่นใจในชีวิตของตน จนไม่หวาดหวั่นพรั่นพรึงแม้ต่อความตาย ก็ เพราะได้ดำเนินชีวิตของตนอย่างถูกต้อง ได้ใช้ชีวิตให้เกิดคุณประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่น จนคุ้มค่าสมกับที่ได้มาเป็นคนแล้วชาติหนึ่ง กล่าวได้ว่าเป็นอยู่อย่างผู้ชนะ ประสบความสำเร็จ ในการดำเนินชีวิต และเป็นผู้เข้าถึงจุดหมายแห่งชีวิตอย่างแท้จริง ทั้งหมดนี้ พึงให้เกิดมิโดย ธรรม ใช้หรือปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขโดยชอบ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

๔.๒.๒ ประโยชน์ในชาติหน้า

ประโยชน์ชั้นที่ ๒ เรียกว่าสัมปรายกัตตะ ได้แก่ ประโยชน์ที่เห็นได้ในเบื้องหน้า หลังจากตายแล้ว แบ่งออกเป็น ๔ ประการ ดังนี้

๑. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่น เชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

๒. สิลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล คือ รักษากายวาจาเรียบร้อยดีไม่มีโทษ มีความภูมิใจในชีวิตสะอาดที่ได้ประพฤติดแต่การสุจริต

๓. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน เป็นการเฉลี่ยสุขให้แก่ผู้อื่น

๔. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา รู้จักบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ ประโยชน์ เป็นต้น^{๑๑}

สัทธาสัมปทา หมายถึง ความอบอุ่นสบายซึ่งสุขใจ ด้วยศรัทธา มีหลักใจ สิลสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยศีล คือ รักษากายวาจาเรียบร้อยดีไม่มีโทษ มีความภูมิใจ ในชีวิต สะอาด ที่ได้ประพฤติดแต่การสุจริต จาคสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน

^{๑๑} อ.อุ.อ.ก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๕๒, พ.อ. (ไทย) ๓๐/ ๒๕๕/๒๕๕.

เป็นการเฉลี่ยสุขให้แก่ผู้อื่น ความอิจฉา ในชีวิตมีคุณค่า ที่ได้เสียสละทำประโยชน์ ปัญหา สัมปทา หมายถึง ความแก่ล้า กล้า มั่นใจ^{๔๐} ที่มีปัญญาแก้ปัญหาในชีวิตได้ความโล่งจิตมั่นใจว่า ได้ทำกรรมดี มีทุนประกันภพชาติใหม่

คุณธรรมเหล่านี้ เมื่อสั่งสมไว้ดีแล้ว ย่อมจะเป็นประโยชน์ในชาติหน้า ซึ่งเป็น เป้าหมายชั้นกลาง เป็นการตั้งเป้าหมายชีวิตเพื่อประโยชน์ในชาติหน้า คือ นอกจากจะพยายาม สร้างฐานะของตนเองให้ได้แล้ว ก็ควรสร้างบุญกุศล ด้วยการให้ทาน รักษาศีลและภาวนาอย่าง เต็มความสามารถในทุกโอกาสที่อำนวยให้ เพื่อสะสมเป็นทุนเป็นเสบียงในภพชาติต่อไป

๔.๒.๓ ประโยชน์ระดับสูงสุด

ประโยชน์ในขั้นที่ ๓ เรียกว่าปรมัตถะ [ประโยชน์สูงสุด] แบ่งออกเป็น ๔ ประการ ดังนี้

- ก) ไม่หวั่นไหวไปตามความผันผวนปรวนแปรต่างๆ
- ข) ไม่ผิหว้างเศร้าบีบคั้นจิตเพราะความยึดติดถือมั่น
- ค) ปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส สดชื่น เบิกบานใจตลอดเวลา
- ง) เป็นอยู่และทำการด้วยปัญญาซึ่งมองที่เหตุปัจจัย^{๔๑}

ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่านิพพาน กล่าวคือ การหลุดพ้นจากทุกข์ ได้แก่ เครื่อง พันธนาการทั้งหลายทั้งปวงว่าเป็นประโยชน์สูงสุด ประโยชน์สูงสุดนี้ จะเข้าถึงได้ด้วยอาศัย ความไม่ประมาท คุณธรรมเหล่านี้ เมื่อสั่งสมไว้ดีแล้ว ย่อมจะเป็นประโยชน์ในชาติต่อไปภาย หน้า จนถึงชาติสุดท้ายคือการบรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นเป้าหมายชั้นสูงสุด คือการตั้งเป้าหมายชีวิต เพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง ซึ่งจะต้องตั้งใจปฏิบัติธรรม เพื่อปราบกิเลสให้หมดสิ้น แล้วเข้าสู่ภาวะ แห่งนิพพาน ตามพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, หน้า ๔๕.

^{๔๑} ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๑, ๑๔๕.

อนึ่ง การยึดติดอยู่ในศีลและพรต ด้วยอำนาจคัมภีรและอุปาทาน แม้บุคคลนั้นจะบำเพ็ญตบะอย่างแรงกล้า โดยใช้วิธีการมฤคัลลิกานุโยค หรืออศตคัลลิกานุโยคก็ตาม ย่อมไม่สามารถบรรลุคุณวิเศษในทางธรรมชั้นสูงสุด คือ นิพพานได้ เพราะมีความประมาท พึงพอใจอยู่กับศีลและพรตที่ตนยึดถือไว้ผิด ไม่อาจยอมรับแนวทางอื่นได้ จึงทำให้เขาพลอยหลงดีใจ และพอใจอยู่กับสิ่งที่เขาได้ปฏิบัติอยู่ด้วยทวิฐและมานะ บุคคลเช่นนั้น ถือว่ามีความประมาทในสกลกัณฐกร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงบุคคลประเภทนี้ไว้ว่า

พราหมณ์ทั้งหลาย มีเวทะ ๕ อย่าง กล่าวคือ การบำเพ็ญตบะ ประพฤติอยู่ตั้งร้อยปี แต่จิตของพราหมณ์เหล่านั้น ไม่เว้นโดยชอบ มีจิตเลว ย่อมไม่บรรลุถึงฝั่ง (คือนิพพาน) ...บุคคลละมานะแล้ว มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว มีจิตดี พ้นในธรรมทั้งปวงแล้ว ผู้เดียว อยู่ในป่า ไม่ประมาทแล้ว บุคคลนั้น พึงข้ามพ้นฝั่งแดนแห่งมัจจุได้^๑

ความไม่ประมาทเป็นธรรมป้องกันความเสียหายที่จะเกิดขึ้น เมื่อเราทำงานเพื่องมุงประโยชน์อันใด เราทำด้วยความไม่ประมาท คือ มีความระมัดระวังอยู่เสมอการงานที่เราทำ ก็จะไม่ผิดพลาด เสร็จลงตามเป้าหมายที่วางไว้ และเราก็จะได้รับประโยชน์จากการทำงานนั้นอย่างเต็มที่ ไม่เสียผลที่จะพึงมีพึงได้เพราะความไม่ประมาท

๔.๓ หลักการพัฒนาให้เกิดความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท กล่าวได้ว่า มีคุณประโยชน์สูงสุดต่อการดำเนินชีวิตที่จริง แต่จะไม่มีผลใดๆ ทั้งสิ้น ถ้าไม่สามารถนำหลักอปมาทธรรมมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ความไม่ประมาทจะเกิดคุณค่าได้ ก็ต่อเมื่อได้ฝึกหัดตนตามหลักหลักการพัฒนาให้เกิดความไม่ประมาท

โดยธรรมชาติคนที่เป็นหนุ่มหรือเป็นสาว ย่อมจะเมาในความเป็นหนุ่มเป็นสาว และจากความเมานี้ ก็จะเป็นเหตุให้ประพฤติกิริยาทุจริตได้ต่างๆ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ แต่ถ้าผู้ใดหมั่นนึกถึงบ่อยๆ ว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ก็จะทำให้

^๑ ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ศ.ฎีกา. (บาลี) ๑/๑๒๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ความเมาในความเป็นหนุ่มเป็นสาวหมดไป หรือเบาบางลงได้เพราะทรงเห็นประโยชน์เช่นนี้ จึงได้ตรัสสอนให้หมั่นพิจารณาเรื่องนี้บ่อยๆ ในทำนองเดียวกันคนที่ไม่ค่อยจะเจ็บป่วยร่างกาย แข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บเป็นเวลานานๆ ก็ย่อมจะเกิดความเมาในความไม่มีโรคของตน คนที่ยังอีกนานกว่าจะตาย ก็ย่อมจะเกิดความเมาในความมีชีวิตของตน จากความเมาเหล่านี้ก็จะ เป็นเหตุให้ประพฤติกการทุจริตได้ต่างๆ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ แต่ถ้าผู้ใดหมั่น พิจารณาบ่อยๆ ถึงความจริงเหล่านี้ ก็จะทำให้ความเมาเหล่านั้นหมดไปหรือเบาบางลงได้

ความเมาในความเป็นหนุ่มเป็นสาวก็ดี ความเมาในความไม่มีโรคก็ดี ความเมาใน ความมีชีวิตก็ดี ความเมาเหล่านี้มีผลเสียหลายอย่างร้ายแรงอย่างไร ขอให้นึกถึงคนที่เมาเหล้า ซึ่งเมื่อ เมาแล้วย่อมทำให้ลืมตัว ทำให้ขาดสติสัมปชัญญะ ไม่รู้จักผิดไม่รู้จักถูก ขาดความควบคุมตัว เอง นิสสัยเดิมมีอยู่อย่างไร ก็จะแสดงนิสสัยนั้นๆ ออกมาไม่รู้จักรละอายและในที่สุดก็จะทำอะไร ผิดๆ โดยไม่รู้สีกตัว คนที่เมายศ เมาอำนาจ เมาทรัพย์สมบัติ เมาในลูก เมาในสามี เมาในภรรยา เมาในความรัก ก็เช่นเดียวกับคนที่เมาในสิ่งเหล่านี้ ทำอะไรผิดบ้าง คนที่ไม่เมาจะมองเห็นได้ ง่าย ส่วนคนที่กำลังเมาจะไม่เห็น เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้หมั่นนึกถึง ความจริงเหล่านี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย ควรสร้างอัปปมาทะโดยฐานะ ๔ คือ

๑. จงละกายทุจริต จงเจริญกายสุจริต และจงอย่าประมาทในการทั้งสองนั้น
๒. จงละวจีทุจริต จงเจริญวจีสุจริต และจงอย่าประมาทในการทั้งสองนั้น
๓. จงละมโนทุจริต จงเจริญมโนสุจริต และจงอย่าประมาทในการทั้งสองนั้น
๔. จงละมิจฉาทิฐิ จงเจริญสัมมาทิฐิ และจงอย่าประมาทในการทั้งสองนั้น^{๔๙}

ในเมื่อภิกษุละกายทุจริต เจริญกายสุจริต ฯลฯ ละมิจฉาทิฐิ เจริญสัมมาทิฐิแล้ว เธอ ย่อมไม่หวาดกลัวต่อความตายที่จะมีข้างหน้า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรสร้างอัปปมาทะ โดยการรักษาใจด้วยดี ในฐานะ ๔ คือ

๑. จิตของเรา อย่าคิดใจในธรรมที่ชวนให้เกิดความติดใจ
๒. จิตของเรา อย่าขัดเคืองในธรรมที่ชวนให้เกิดความขัดเคือง
๓. จิตของเรา อย่าหลงในธรรมที่ชวนให้เกิดความหลง

^{๔๙} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๓/๑๑๖-๑๓๘-๑๓๙.

๔. จิตของเรา อย่างมัวเมาในธรรมที่ชวนให้เกิดความมัวเมา

เมื่อจิตของภิกษุ ไม่ตั้งใจในธรรมที่ช่วยชวนชวนให้เกิดความตั้งใจ เพราะปราศจากราคะแล้ว ไม่ขัดเคือง... ไม่หลง... ไม่มัวเมาแล้ว เธอข่มไม่หวาดเสียว ไม่หวั่นไหว ไม่ครั่นคร้าม ไม่สะดุ้ง และไม่ต้องเชื่อถือ แม้แต่เพราะถ้อยคำของสมณะพราหมณ์^{๔๔}

อีกทั้งทรงพร่ำสอนให้ภิกษุสร้าง ความไม่ประมาทในฐานะทั้ง ๔ ประการ คือ

๑. ในการละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต
๒. ในการละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต
๓. ในการละเมคฺคโนทุจริต ประพฤติเมคฺคโนสุจริต
๔. ในการละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูกต้อง^{๔๕}

เพื่อความไม่ประมาทในการปฏิบัติธรรม พระองค์จึงตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้ปลุกเร้าจิตใจ ระดมความเพียรในการบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลु เพื่อกระทำให้แจ้งในธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง โดยไม่ให้เกิดความนิ่งนอนใจ เพราะเห็นแก่ความเมื่อยล้า อ่อนเพลีย เป็นต้นดังต่อไปนี้

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ข่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า บัดนี้เรายังเป็นหนุ่มแน่นมีผมดำสนิท ประกอบด้วยความเป็นหนุ่มอันเจริญ ตั้งอยู่ในปฐมวัย ถึงกระนั้น ก็ข่อมมีสมัยที่ขระจะถูกต้องกายนี้ได้ ก็ผู้ที่แก่แล้ว ถูกขระครอบงำแล้ว จะมนสิการคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ข่อมมิใช่จะทำได้โดยง่าย จะเสพอาศัยเสนาสนะอันสงัดในราวป่าแดนไพร ก็มิใช่จะทำได้โดยง่าย อย่างกระนั้นเลย ก่อนที่สภาพไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพึงพอใจนั้นจะมาถึง เราจะเริ่มระดมความเพียรเสียก่อนเถิดเพื่อจะได้บรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อจะได้ทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง ซึ่งเมื่อเรามีพร้อมแล้ว แม้จะแก่เฒ่าลง ก็จักเป็นอยู่ผาสุก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่เห็นภัยในอนาคตข้อที่ ๑ นี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาทมีความเพียร มีใจโคคเคี้ยวอยู่

๒. อีกประการหนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ข่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า บัดนี้เรามีอาหารน้อย มีโรคเบาบาง ประกอบด้วยไพศาตุสำหรับข่อยอาหารสมมาเสมอ ไม่เย็นเกินไป พอดีเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรแต่ก็มีสมัยที่พยาธิจะถูกต้องกายนี้ ก็ผู้ที่ถูกความป่วยไข้เบียดเบียน

^{๔๔} เป็นคำเรียกพราหมณ์พวกหนึ่งที่เป็นสมณะ เชื่อว่าเป็นสมณะโดยการบวช และเชื่อว่าเป็นพราหมณ์โดยชาติกำเนิด, ที.ที.อ. (บาลี) ๑/๕๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๔๕} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๓/๑๑๗/๑๗๕.

แล้ว จะมนสิการคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมมิใช่จะทำได้โดยง่าย... เราจะเริ่มระดมความเพียรเสียก่อน... แม้เจ็บไข้ ก็จักเป็นอยู่ผาสุก

๓. บัดนี้แล ข้าวกล้ายังดี บิณฑบาตหาได้ง่าย สะดวกแก่การหาเลี้ยงชีพ แต่ก็ย่อมมีสมัยที่อาหารขาดแคลน ข้าวกล้าไม่ดี หาบิณฑบาตได้ยาก ไม่สะดวกแก่การแสวงหาเลี้ยงชีพ อนึ่ง ในสมัยที่ข้าวขาดมากแพง พวกประชาชนก็จะอพยพไปยังสถานที่หาอาหารได้ง่าย ในที่นั้น ย่อมมีการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ (วัดในถิ่นนั้นก็จะคับคั่งจอแจ) มีการอยู่พลุกพล่านกันได้โดยง่าย การที่จะเข้าไปอาศัยเสนาสนะอันสงัดในราวไพร ก็มีใ้จะทำได้ง่าย... เราจะเริ่มระดมความเพียรเสียก่อน... แม้อาหารขาดแคลน ก็จักเป็นอยู่ผาสุก...

๔. บัดนี้แล ประชาชนยังพร้อมเพรียงกันอยู่ ชื่นชมต่อกัน ไม่วิวาทกัน เป็นดั่งน้ำนมกับน้ำ มองดูกันด้วยสายตารักใคร่ แต่ก็ย่อมมีสมัยที่มีภัย มีความปั่นป่วนในแดนคง ประชาชนสับสนวุ่นวาย และเมื่อมีภัยพวกประชาชนย่อมอพยพไปในที่ปลอดภัย ในที่นั้นย่อมมีการคลุกคลี การประพุดติพรหมจรรย์ ย่อมมิใช่จะทำได้โดยง่าย... เราจะเริ่มระดมความเพียรเสียก่อน... แม้มีภัย ก็จักเป็นอยู่ผาสุก...

๕. ในบัดนี้แล สงฆ์เป็นผู้พร้อมเพรียงกัน ชื่นชมต่อกัน ไม่วิวาทกันมีการสวดปาติโมกข์ร่วมกัน อยู่ผาสุก แต่ก็ย่อมมีสมัยที่สงฆ์แตกกัน เมื่อสงฆ์แตกกันแล้ว จะมนสิการคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมมิใช่จะทำได้โดยง่าย... เราจะเริ่มระดมความเพียรเสียก่อน... แม้มีภัย ก็จักเป็นอยู่ผาสุก...^{๔๖}

ในอนาคตสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนภิกษุผู้อยู่ป่าว่า เมื่อมองเห็นภัยที่จะเกิดขึ้น ในอนาคต ๕ ประการแล้ว ควรจะเป็นอยู่โดยไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศตัวเด็ดเดี่ยวเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อเข้าถึงธรรมที่ยังไม่เข้าถึง เพื่อประจักษ์แจ้งธรรมที่ยังไม่ประจักษ์แจ้ง ดังนี้

๑) ...ภิกษุอยู่ป่าในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นว่า บัดนี้เราอยู่ในป่าผู้เดียว วูฟึงกัดเรา แมลงป่องฟึงค้อยเรา หรือตะขาบฟึงกัดเรา เพราะสัตว์เหล่านั้นกัดค้อย เราพึงทำกาละ (ตาย) อันตรายอาจมีแก่เรา อย่างกระนั้นเลย เราจะเร่งรีบทำความเพียร เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อเข้าถึงธรรมที่ยังไม่เข้าถึง เพื่อประจักษ์แจ้งธรรมที่ยังไม่ประจักษ์แจ้ง ลุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ป่า เห็นภัยในอนาคตข้อที่ ๑ นี้ ไม่ควรประมาท เร่งระดมความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว เพื่อ

^{๔๖} อ.ป.ญ.ก. (ไทย) ๒๒/๓๘/๘๕.

ถึงธรรมที่ยังไม่เข้าถึง เพื่อบรรลुธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อประจักษ์แจ้งธรรมที่ยังไม่ประจักษ์แจ้ง

๒) ...เราอยู่ในป่าผู้เดียว ฟังพลาลัมลง ภัตตาหารที่ฉันแล้วไม่ย่อยคิของเราฟังกำเริบ เสมหะของเราฟังกำเริบ หรือ ลมพินพิงคังสาสตราฟังกำเริบ เพราะเหตุนี้ๆ เราฟังเสียชีวิต...

๓) ...เราอยู่ในป่าผู้เดียว อาจพบสัตว์ร้าย คือ สิงโต เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หรือ เสือดาว สัตว์เหล่านั้นอาจทำร้ายเราถึงตาย เพราะการทำกาละนั้น เราฟังเสียชีวิต...

๔) ...เราอยู่ในป่าผู้เดียว อาจพบคนร้ายที่ทำการมาแล้วหรือยังไม่ได้ทำ (ประกอบกรรมชั่วมาแล้วหรือยังไม่ได้ทำในตอนนี้ แต่หลบหนีคดีมาอยู่ในป่า) พวกเขาอาจปลงเราเสียจากชีวิต [ฆ่าให้ตาย] เพราะการปลงนั้น เราอาจเสียชีวิต...

๕) ...เราอยู่ในป่าผู้เดียว อาจมีมนุษย์ร้าย ฆาตกรร้ายนั้น ฟังปลงเราจากชีวิต เพราะการปลงชีวิตเรานั้น เราฟังเสียชีวิต...^{๔๑}

ชีวิตของคนเรามีคุณค่า ก็เพราะดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท พร้อมกับทำงาน และปฏิบัติหน้าที่อย่างมีสติ ให้เป็นประโยชน์แก่ตนและส่วนร่วม เราจะมีคุณภาพชีวิตดีขึ้น เพราะมีการสติและความไม่ประมาท ชีตถิความถูกต้อง รับผิดชอบต่อหน้าที่การงานได้ดี มีวินัยควบคุมตัวเองได้ โดยไม่ทำตนเองเป็นภาระของคนอื่น และยึดหลักธรรมต่อไปนี้เป็นแนวปฏิบัติ คือ

๑. มีความขยันหมั่นเพียรในการ
 - ๑.๑ เพิ่มพูนความรู้ประสบการณ์
 - ๑.๒ ปฏิบัติหน้าที่
 - ๑.๓ ประกอบธุรกิจและการกิจต่างๆ โดยไม่ย่อท้อ
 - ๑.๔ ใช้เวลาที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์
๒. มีความไม่ประมาท ไม่ขาดสติสัมปชัญญะในทุกกรณี เช่น
 - ๒.๑ ไม่ลืมตน
 - ๒.๒ ไม่หลงตน
 - ๒.๓ ไม่ลืมกาลเทศะ

^{๔๑} อ.บุญจก. (ไทย) ๒๒/๗๗/๘๗-๘๘.

๒.๔ ไม่ละทิ้งความจริงและเหตุผล

๒.๕ ตั้งอยู่บนความถูกต้องของศีลธรรมและกฎหมาย

๓. มีความระมัดระวังในการคิด การพูด และการกระทำ ใช้โยนิโสมนสิการประกอบทุกเมื่อ

๔. รู้จักข่มจิตใจและระงับอารมณ์ คือ ไม่อยู่ในอำนาจของความโลภและความโกรธ ไม่เห็นแก่ได้ ไม่ย่อหวั่นของหองอวดดี และไม่มองคนในแง่ร้าย^๔

เมื่อพุทธศาสนิกชนไทย ได้ประพฤติปฏิบัติตามหลักอัปมาทธรรม คือ ความไม่ประมาทแล้ว ข้อมือจิตประโยชน์ทั้งหลายไว้ได้ กล่าวคือ ทั้งประโยชน์ทางโลกและทางธรรม และทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ตลอดจนประโยชน์อย่างยิ่งคือมรรคผลนิพพาน และความไม่ประมาท กล่าวได้ว่า เป็นธรรมที่มีคุณค่าสำหรับคนเราทุกหมู่เหล่า ผู้ที่ประพฤติตามหลักธรรมนี้แล้ว ชีวิตย่อมไม่เป็นหมัน แม้ตายจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเชื่อว่ามีชีวิตอยู่ บุคคลผู้ไม่ประมาท ย่อมไม่ปล่อยให้ความชั่วผ่านไปให้เสียเปล่า สามารถรักษาประโยชน์ของตนเองและผู้อื่นไว้ได้ตรงข้ามกับบุคคลผู้ประมาท ย่อมนำความเดือดร้อนและความเสื่อมเสียมาสู่ตนเองและผู้อื่น

ดังนั้น บุคคลอาศัยความเป็นผู้ไม่ประมาท ดำรงตนด้วยความเป็นผู้ตื่นตัวอยู่เสมอ ไม่หลงมัวเมาไปกับชีวิต ทรัพย์สินสมบัติ เกียรติยศ ชื่อเสียงและมิตรบริวาร เป็นต้น มุ่งบำเพ็ญประโยชน์ของคนและผู้อื่นด้วยรัก ความปรารถนาดี มีจิตใจอ่อนโยน ไม่ดุร้าย ใฝ่สันติ มีจิตเอื้อเฟื้อ ชอบช่วยเหลือ มีความซื่อสัตย์ และมีเหตุผล เมื่อรวมกันอยู่เป็นชุมชนหรือสังคม ก็จะมีความสุขและความปลอดภัย เพราะผู้ที่ใช้สติควบคุมกำกับพฤติกรรมของตนอยู่เสมอ อันเป็นเหตุทำให้ตนเองและผู้อื่น สังคมและประเทศชาติย่อมถึงพร้อมด้วยความเจริญรุ่งเรือง พัฒนาสถาพรสืบไปตราบนานเท่านาน

^๔ ดู พระธรรมญาณมุนี, พระธรรมญาณมุนี ๘๐ ปี, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๑-๒๓.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย บทวิจารณ์ และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องความไม่ประมาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยพบว่า บุคคลจะเข้าถึงหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาได้ ด้วยการปฏิบัติหลักธรรม คำสอนของพระพุทธเจ้า ข้อมประมวลลงในคำสอนเรื่องความไม่ประมาท (Carefulness) นี้บ่งชี้ถึงความประมาทและความไม่ประมาท ที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก โดยสาระัตถะสำคัญ มีความหมายสอดคล้องกัน กล่าวคือ ความไม่ประมาท ก็คือ การอยู่ด้วยสติและปัญญา สาระัตถะสำคัญ หรือ ตัวแกนของความไม่ประมาท ก็คือ สติ สติจะคอยสร้างความตื่นตัวและคอยตรวจสอบ เมื่อมีอะไรเกิดขึ้น อันจะทำให้เกิดความเสียหาย ความไม่ดี และทำให้เกิดความเสื่อมเสีย ข้อมสามารถนำมาแก้ไขป้องกันได้ทัน อาศัยความไม่ประมาทข้อมสามารถป้องกันอันตรายที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบันและอนาคตได้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์บกทั้งหลายทุกชนิด ข้อมรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้าง เรียกได้ว่า เป็นรอยเท้าที่ใหญ่กว่ารอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด ฉะนั้น กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวง มีความไม่ประมาทเป็นมูล สรุปประมวลลงในความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่า ความไม่ประมาทเป็นธรรมที่ยิ่งใหญ่แห่งกุศลเหล่านั้น ฉะนั้นเหมือนกัน

ความไม่ประมาทเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งกล่าวได้ว่า เป็นรากฐานของความดีงามทั้งหมด เพราะหากมีความประมาท ข้อมไม่อาจบรรลุถึงวัตถุประสงค์แห่งการปฏิบัติธรรมนั้นๆ ได้ ด้วยเหตุนี้ บุคคลจึงไม่ควรประมาทในชีวิต ในวัย ในการทำงาน ในการศึกษา และในการปฏิบัติธรรม เป็นต้น ด้วยว่า เมื่อมีความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายแล้ว ข้อมเป็นเหตุนำมาซึ่งประโยชน์อันยิ่งใหญ่ กล่าวคือ ข้อมนำผู้ประพฤติปฏิบัติตามไปสู่ความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ในหน้าที่การงาน และการประพฤติปฏิบัติธรรม ฉะนั้น ความไม่ประมาท จึงนับได้ว่า เป็นอุดมมงคลแห่งชีวิต ผู้ที่มีความไม่ประมาท รู้จักเลือกคบกับภพมิตร ปฏิบัติธรรมตามความเหมาะสมแก่สถานะและภาวะ ข้อมจะได้รับความสุข ความสำเร็จ และ

ความเจริญรุ่งเรืองในหน้าที่การงานของตน อุปสรรคและอันตรายทั้งหลาย ย่อมไม่แผ้วพานผู้มี
ความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท จึงเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ต่อประโยชน์ตนและ
ประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งจะเห็นได้จากปัจฉิมโอวาทที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ก่อนปรินิพพานว่า เรา
ขอเตือนเธอทั้งหลาย สิ่งทั้งหลายที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอ
ทั้งหลาย จงยังประโยชน์ที่มุ่งหมายให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท เพราะประโยชน์ทั้งหลาย
ทั้งทางโลกและทางธรรม ไม่ว่าจะเป็นส่วนของบรรพชิต หรือคฤหัสถ์ จะสำเร็จได้ก็ด้วยความ
ไม่ประมาท

บุคคลที่ไม่ประมาท คือ ผู้ที่ดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติ
ปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง ด้วยความรอบคอบและความระมัดระวัง ไม่ยอมถลำลงไป
ในทางเสื่อม และไม่ยอมพลาศโอกาสสำหรับความติงามและความเจริญก้าวหน้า ตระหนักใน
สิ่งที่พึงกระทำและพึงละเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อย
ปละละเลย กระทำการด้วยความจริงจังรอบคอบและระมัดระวังไป ผู้ไม่ประมาท ย่อมจักได้
รับประโยชน์ ๓ อย่าง คือ ประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ในชาติหน้า และประโยชน์สูงสุด คือ
การบรรลุพระนิพพาน ผู้ไม่ประมาท สามารถป้องกันตนเองและผู้อื่น ป้องกันชาติและโลกไม่
ให้ตกไปสู่ความหายนะ บุคคลผู้บรรลุธรรมขั้นสูงสุด กล่าวคือ พระอรหันต์ จะเป็นผู้สมบูรณ์
ด้วยความไม่ประมาท จึงเป็นผู้มีความตื่นตัวไวต่อสถานการณ์ที่จะป้องกันความเสื่อมและสร้าง
ความเจริญ ซึ่งตรงข้ามกับบุคคลที่ประมาท คือ ผู้ที่อยู่ด้วยการขาดสติ ขาดความระมัดระวัง
เลินเล่อ ทำอะไรโดยไม่รอบคอบ เป็นเหตุให้เกิดความผิดพลาดในกิจการงานต่างๆ เพราะ
ฉะนั้น บุคคลผู้มีความประมาท จึงพลาดจากประโยชน์ที่ตนจะพึงมีพึงได้

หลักธรรมที่ส่งเสริมความไม่ประมาท ได้แก่ สติ การระลึกรู้ มีความตื่นตัวอยู่เสมอ
ในการทำกิจต่างๆ โยนิโสมนสิการ คือ การพิจารณา ไตร่ตรองด้วยปัญญาอย่างรอบคอบ ซึ่ง
เป็นองค์ประกอบภายใน และปรโตโฆสะ คือ เสี่ยงจากผู้อื่น หรือการได้สัจจากคนอื่นหรือ
จากฝ่ายอื่นอันเป็นส่วนที่ติงาม กัลยาณมิตร คือ บุคคลผู้ควรเอาเป็นแบบอย่าง ซึ่งเป็นองค์
ประกอบภายใน อปฺริหานิชฺธรรม คือ ธรรมที่ไม่เสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญเพียงอย่างเดียว
ได้แก่ การไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติ ไม่ถอนสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้

แล้วเป็นอาทิ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ การมีความรู้ ความเข้าใจถูกต้อง มองเห็นสภาวะธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง เป็นต้น สำหรับสาเหตุแห่งความประมาท คือ อบายมุข ได้แก่ ช่องทางแห่งความหายนะทั้งหลาย เช่น การเป็นนักเลงการพนัน นักเลงสุรา เกียจคร้านทำงาน การคบเพื่อนชั่ว

ความไม่ประมาท จึงเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งทั้งต่อประโยชน์ตนและประโยชน์ส่วนรวม และเป็นรากฐานของความดีงามทั้งหมด เพราะการประพฤติปฏิบัติธรรมทุกระดับ ตั้งแต่ระดับโลกียะ คือ ระดับศีลธรรมจริยธรรม จนถึงระดับโลกุตระ กล่าวคือ มรรคผลนิพพาน ถ้ามีความประมาท ข่อมไม่อาจบรรลุถึงวัตถุประสงค์การปฏิบัติธรรมนั้นๆ ได้ ด้วยเหตุนี้ บุคคลจึงไม่ควรมัวเมาประมาทในชีวิต พึงยินดีในความไม่ประมาท ซึ่งจะเป็นอุดมมงคลแห่งชีวิตทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

๕.๒ บทวิจารณ์

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานอยู่เสมอในทุกเหตุการณ์ สถานการณ์ ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย คือ การเป็นอยู่ด้วยความตื่นตัว มีสติสัมปชัญญะ ระลึกรู้ก่อนคิด พูดและทำตลอดเวลา ระมัดระวังภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นทุกขณะ เพราะฉะนั้น อปปมาทธรรม จึงถือได้ว่า เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการปฏิบัติธรรมทุกระดับ และในหน้าที่การงานทุกอย่าง เพราะถ้ามีความประมาทเสียแล้ว ชีวิตย่อมไร้ค่า กิจกรรมทั้งหลาย ข่อมไม่สำเร็จประโยชน์ตามความมุ่งหมาย ด้วยเหตุนี้ ความไม่ประมาท จึงมีประโยชน์อย่างยิ่งทั้งต่อตนเองและสังคม ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

ด้วยเหตุผล ดังกล่าวข้างต้น ความเสื่อม ความหายนะทั้งหมดที่เกิดขึ้นในสังคมไทย และสังคมโลก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสงคราม ความวิกฤติทางเศรษฐกิจ ปัญหาสังคมต่างๆ เช่น ปัญหาความตกต่ำทางศีลธรรม ปัญหายาเสพติด ปัญหาคอร์รัปชัน และปัญหาอาชญากรรม ล้วนแล้วแต่เกิดจากความประมาท ฉะนั้น ความประมาท จึงเป็นเหมือนสัญญาณแห่งความฉิบหาย เป็นที่มาแห่งความเสื่อม ในทางตรงข้าม ความไม่ประมาท เป็นเหมือนสัญญาณแห่งความสร้างสรรค์ ความดีงาม ความเจริญรุ่งเรือง

ในปัจจุบัน ในสังคมพุทธศาสนิกชนไทย มีความหลงมัวเมากับการยึดติดอยู่กับพิธีกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างทางศาสนา โดยไม่รู้จักประยุกต์ให้เหมาะสมกับยุคสมัย ซึ่งประชาชนจะต้องรักษาไว้ด้วยความตื่นเปลี่ยนทางเศรษฐกิจอย่างมากมายน มีการโฆษณาชวนเชื่อโดยการประโคมข่าวกันอย่างครึกโครม แต่ประโยชน์ที่จะได้รับจากการปฏิบัติตามพิธีกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีนั้นมีเพียงเล็กน้อย

นอกจากนี้ ชาวพุทธส่วนใหญ่ ยังหลงยึดติดและผลิตเพลีนอยู่กับสิ่งที่ไร้สาระซึ่งไม่ค่อยมีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตและหน้าที่การงาน ตัวอย่างเช่น หลงมัวเมาอยู่กับอบายมุขต่างๆ เช่น การเล่นเกมพนัน การซื้อสลากกินแบ่งรัฐบาลที่เกาจิอาจารย์ต่างๆ อวดอ้างคนว่าเป็นผู้รู้คอยบอก ซึ่งก็เป็นเพียงการหลอกลวงเพื่อหวังลาภสักการะและชื่อเสียงส่วนตัวเท่านั้น เป็นสาเหตุให้ประชาชนมัวเมาอยู่กับการเชื่อโชคลาง การอยากรวยทางลัด โดยไม่ต้องทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร ไม่เร่งประกอบการทำงานเลี้ยงชีพ เป็นการใช้เวลาให้สิ้นเปลืองไปโดยเปล่าประโยชน์อย่างน่าเสียดาย ทั้งนี้ เพราะประชาชนยังไม่เข้าใจสาระสำคัญแห่งคำสอนทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ประชาชนมิได้สนใจต่อการนำเอาหลักธรรมมาประพฤติปฏิบัติ แต่สนใจและให้ความสำคัญเพียงแต่พิธีกรรมและความเชื่ออันงมงาย เรื่องนี้ ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของความล้าหลังที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทย ที่วงการของคณะสงฆ์จะต้องมีส่วนรับรู้และรับผิดชอบ โดยชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องให้แก่ประชาชน ไม่ให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างประมาทมัวเมา

ดังนั้น สังคมไทยและสังคมโลก เมื่อต้องการสันติภาพ กล่าวคือ ความสงบสุขร่มเย็น ความเป็นมิตรภาพไมตรี ความเอื้ออาทรต่อกันและกัน ทุกคนจะต้องตื่นตัวไม่ประมาทในทุกๆ สถานการณ์อยู่เสมอ แต่ถ้าชาวโลกยังมัวเมาประมาทหลงผลิตเพลีนขึ้นคืออยู่ในการบริโภควัตถุนิยมอยู่ สังคมโลกย่อมหมุนไปสู่ความหายนะ ดังคำกล่าวที่ว่า ถ้าธรรมะไม่กลับมาโลกาจะพินาศ แต่ถ้าธรรมะพัฒนา โลกก็จะเกิดสันติภาพสถาพร ธรรมะในที่นี้ ย่อมสรุปลงในความไม่ประมาทนั่นเอง

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

วัตถุประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้ ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมคือความไม่ประมาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท ความสัมพันธ์ระหว่างความไม่ประมาทกับหลักธรรมข้ออื่นๆ ตลอดจนทั้งบทบาทและประโยชน์ของความไม่ประมาทในชีวิตประจำวัน แนวคิดเรื่องความไม่ประมาทดังกล่าวมานี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการศึกษาวิเคราะห์เรื่องความไม่ประมาทที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้น สำหรับการวิจัยในโอกาสต่อไป ผู้ที่สนใจจะวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ ควรศึกษาเปรียบเทียบ หรือวิเคราะห์ ในเรื่องต่อไปนี้

๑. ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความไม่ประมาทในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาอื่นๆ

๒. วิเคราะห์กฎหมายอาญาว่าด้วยการกระทำความผิดโดยประมาท ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องความไม่ประมาท และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความไม่ประมาทตามที่ได้เสนอแนะไว้นี้ ขอมจะเป็นประโยชน์ให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจเรื่องนี้ชัดเจนขึ้น และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและต่อสังคมได้ เพื่อความสุข ความเจริญในชีวิตและหน้าที่การงานต่อไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๒.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา

จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรังษี, ๒๕๒๕.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

พุทธโฆส. ธมฺมปทกถา (ทฎิโย ภาค). กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____. วิสุทธิมคฺค นาม ปกรณวิเสสตุส ปจโม ภาค. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราช

วิทยาลัย, ๒๕๒๑.

สิริมงคล. มงคลตุดทีปนี (ปจโม-ทฎิโย ภาค). กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,

๒๕๒๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมศิลปากร. มลทินปัญหา. พิมพ์ครั้งที่ ๑ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวิสุทธิวงศาจารย์ (สูง

ธรรมาภ). กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

แก้วชาย ธรรมาชัย. ปัญหาพระเจ้ามิลินท์. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเขตโล่การพิมพ์, ๒๕๔๐.

เดือน คำดี. ศาสนศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย

เกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑.

ตากัง ตุนกู. แห่งการงานอันวิภาน. แปลโดย โสริช โพธิ์แก้ว. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ
โกมลคีมทอง, ๒๕๒๑.

ติช นัท ฮันห์. ปาฏิหาริย์แห่งการตื่นอยู่เสมอ. แปลโดย พระประชา ปสนุนธโม.
กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๑.

ท.ธรรมศรี (นามแฝง). ประชุมนานาชาติสงฆ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ม.ป.ป..
บุญมี แท่นแก้ว. จริยธรรมกับชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : หจก. ธนะการพิมพ์,
๒๕๓๕.

ปิ่น มุกกันต์. การทำบุญให้ทานที่สมบูรณ์แบบ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรบัณฑิต,
๒๕๓๑.

_____. ประมวลศัพท์ศาสนา. กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๒๗.

_____. มงคลชีวิต ภาค ๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. มงคลชีวิต ภาค ๓. กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๓๑.

พร รัตนสุวรรณ. อภินิหารปัจเจกชน ความตายคืออะไร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๗.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). การพัฒนาจริยธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช). หลักการพัฒนาดน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียง
เชียง, ๒๕๒๘.

พระธรรมญาณมุนี. พระธรรมญาณมุนี ๘๐ ปี. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). จาริกบุญ-จาริกธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕.

_____. ธรรมบุญชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด,
๒๕๔๒.

_____. ธรรมะกับการพัฒนาชีวิต. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

- _____ . พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒.
- _____ . สถานการณ์พระพุทธศาสนากระแสสายศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕.
- พระธรรมมหาวิราวัตร. มงคลดลทีปนี หรือ มงคลสูตร ภาคพิศดาร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ศ.ธรรมภักดี, ๒๕๔๑.
- พระมหาจรรยา สุทธิธนาโณ. สุราปริทัศน์ : วิธีและขั้นตอนของการเลิกสุรา. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๗.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตาโณ). นิเทศธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ชีรพงศ์การพิมพ์, ๒๕๓๗.
- พระราชวรมนี. คุณธรรมกับจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
- พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตตาโณ). ธรรมปริทรรศน์ ๒. กรุงเทพมหานคร : ศิวพรการพิมพ์, ๒๕๒๕.
- ภิญโญ จิตต์ธรรม. ความเชื่อ. สงขลา : มงคลกลการ, ๒๕๒๒.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- _____ . พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- _____ . มงคลดลทีปนีแปล ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- _____ . มงคลดลทีปนีแปล ภาค ๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- ระวี ภาวิไล. อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๓๘.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญการพิมพ์, ๒๕๓๑.

ลาอุแบร์. จดหมายเหตุลาอุแบร์ ฉบับสมบูรณ์ เล่ม ๑. แปลโดย สันต์ โกมลบุตร,
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๒๐.

วศิน อินทสระ. พุทธจริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทองกวาว, ๒๕๓๖.

_____. หลักธรรมอันเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สวัสดิ์ ทองมีเพชร. สารัตถธรรมเพื่อการพัฒนา (ภูมิอศอนจริยธรรมและคุณธรรมสำหรับผู้
บริหาร. นครปฐม : สถาบันพัฒนาผู้บริหารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ,
๒๕๓๖.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช. ธรรมคุณฎี. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิวิทยาลัยเขต
สิรินธร ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๑.

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์. มงคลยодชีวิต. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. นวโกวาท. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถระ). มงคลในพระพุทธ
ศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๘.

สมภพ ชีวรัฐพัฒน์. มงคลกับคุณภาพชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : นานาสังพิมพ์,
๒๕๔๐.

สันต์ โกมลบุตร. กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕. ประวัติศาสตร์ การบริโภคนิสราในประเทศไทย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖.

สุริยา รัตนกุล และคณะ. อาหารแสดงโรคและบริโภคนิสัยของกะเหรี่ยงสะกอ. นครปฐม :
สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๑.

อุปติสสเถระ. วิมุตติมรรค. แปลโดยพระราชวรมณี และคณะ จากภาษาอังกฤษของพระเอฮารา,
พระโสมเถระ และพระมหินทเถระ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

(๒) บทความในวารสาร :

ชาร์ล ฟิวส์ และคณะ. “แค่เธอผู้รักสุขภาพ”, วารสารรีดเดอร์ส ไดเจสท์. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๘ (๒๕๓๕) : ๕๗-๕๘.

ไทรภพ ลิ้มปัทม์. “โทษของสุราในทัศนะของนักจัดรายการวิทยุและโทรทัศน์”, วารสารหมอชาวบ้าน. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑๔๕ (๒๕๓๔) : ๓-๔.

ประเวศ วะสี. โทษของสุราในทัศนะของนักวิชาการ. วารสารหมอชาวบ้าน, ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑๔๕, ๒๕๓๔, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๕.

มาลิน จุลศิริ. “โทษของสุราในทัศนะของนักวิชาการ”, วารสารหมอชาวบ้าน. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑๔๕ (๒๕๓๔) : ๕-๖.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

บุญน้อม มุ่งงาม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ค่านิยมแบบพุทธและแนวการดำเนินชีวิตของชาวพุทธในปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๓.

พระมหาไพฑูรย์ แก้วเขียว. “พุทธจริยธรรมกับการดื่มสุราของชาวไทยพุทธ : ศึกษาเฉพาะกรณีชาวไทยพุทธในกรุงเทพมหานคร”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน (ผาตา). “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องประโยชน์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Gorkom, Nian Van. *Abhidhamma in Daily Life*. Bangkok : Dhamma Study Group, 1975.

Hakeda, Yoshito S., tr. *The Awakening of Faith*. New York : Columbia University Press, 1967.

Henry, Clarke Warren. *Buddhism*. New York : Harvard University Press, 1972.

Humphreys, Christmas. *Buddhism*. London : Penguin Group Publisher, 1988.

Jacobson, Nolan Plinhy. **Buddhism : The Religion of Analysis.** London : George Allen & Unwin, 1969.

Khantipalo Bhikhu. **Claim and Insight.** London : Curzon press, 1984.

Ratanasuwan, Phorn. **Mental Health and Religion.** Bangkok : Home of The Psychical Research, 1972.

ภาคผนวก
รายละเอียดของหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๑. กาม : สิ่งที่น่าปรารถนา

กาม หมายถึง ความใคร่ ความอยาก หรือ สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. กิเลสกาม กิเลสที่ทำให้ใคร่ ได้แก่ ราคะ โสภะ อิงฉา (ความอยากได้) เป็นต้น
๒. วัตถุกาม วัตถุอันน่าใคร่ ได้แก่ กามคุณ ๕ หรือเบญจกามคุณ (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย) ที่น่าใคร่ น่าพอใจ)*

๒. ทุจริต : ความประพฤติชั่ว

ทุจริต หมายถึง ความประพฤติชั่ว ประพฤติไม่ดี

๑. กายทุจริต ได้แก่ ความประพฤติชั่วด้วยกาย มี ๓ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน และกามเมสุมิงฉาจาร
๒. วจีทุจริต ได้แก่ ความประพฤติชั่วด้วยวาจา มี ๔ คือ มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา และสัมผัปปลาปะ
๓. มโนทุจริต ได้แก่ ความประพฤติชั่วด้วยใจ มี ๓ คือ อภิชฌา พยาบาท และมิงฉาทิฐิ^๒

๓. สุจริต : ความประพฤติดี

สุจริต หมายถึง ความประพฤติดี ประพฤติชอบ

๑. กายสุจริต ได้แก่ ความประพฤติชอบด้วยกาย มี ๓ คือ จงดเว้นและประพฤติตรงข้ามกับปาณาติบาต อทินนาทาน และกามเมสุมิงฉาจาร

* ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๗/๑๖๘, ๓๒๗, ๓๓๓.

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๒๙, อภ.ธ. (ไทย) ๓๔/๘๔๐/๓๒๗.

๒. วชิสุจริต ได้แก่ ความประพฤติชอบด้วยวาจา มี ๔ คือ งดเว้นและประพฤติตรงข้ามกับมุสาวาท ปิสุณาวาจา สุรสุวาจา และสัมผัปปลาปะ

๓. มโนสุจริต ได้แก่ ความประพฤติชอบด้วยใจ มี ๓ คือ อนภิชณา อพยาบาท และสัมมาทิฐิ^๓

๔. ไตรลักษณ์ : ลักษณะที่เสมอกัน

ไตรลักษณ์ แปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง หมายถึง สิ่งทั้งหลายที่มีลักษณะเสมอกัน ๓ ประการ คือ

๑. อนิจจัง ได้แก่ ความไม่เที่ยงแท้แน่นอน

๒. ทุกขัง ได้แก่ ความไม่คงที่ ความเปลี่ยนแปลง ความไม่สามารถคงทนอยู่ในสภาพเดิม

๓. อนัตตา ได้แก่ ความไม่สามารถบังคับให้เป็นไปได้ตามความต้องการ เพราะสิ่งนั้นๆ ไม่มีความเป็นอัตตาตัวตนของมันอย่างแท้จริง^๔

๕. ไตรเวท : คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์

พระเวท หมายถึง คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์ แบ่งออกเป็น ๓ อย่าง ได้แก่

๑. อุกเวท ประมวลบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า

๒. ยชุรเวท ประกอบด้วยบทสวดอันวอนในพิธีบูชาัญญต่างๆ

๓. สามเวท ประมวลบทเพลงขับสำหรับสวดหรือร้องเป็นทำนองในพิธีบูชาัญญ

ต่อมาเพิ่มอถรรพเวท หรืออาถรรพณเวท อันว่าด้วยคาถาอาคมทางไสยศาสตร์เข้ามาอีกเป็น ๔^๕

๖. ไตรสิกขา : การอบรม

ไตรสิกขา ได้แก่ การอบรมแบ่งออกเป็น ๓ ประการ คือ

^๓ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๒๖, อภิ.ส. (ไทย) ๓๔/๘๔๐/๓๒๖.

^๔ ศ.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑-๒.

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๖.

๑. อริสัจตสิกขา ได้แก่ สิกขาที่ถือศีลอันยิ่ง หรือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมใจทางความประพฤติอย่างสูง

๒. อริจิตตสิกขา ได้แก่ สิกขาที่ถือจิตอันยิ่ง หรือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมจิต เพื่อให้เกิดคุณธรรมเช่นสมาธิอย่างสูง

๓. อริปัญญาสิกขา ได้แก่ สิกขาที่ถือปัญญาอันยิ่ง หรือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง^๖

หลักธรรมทั้ง ๓ ประการเหล่านี้ เรียกง่ายๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา

๗. วิชา : ความรู้พิเศษ

วิชา หมายถึง ความรู้เหนือประสาทสัมผัส แบ่งออกเป็น ๓ ประการ ได้แก่

๑. ปุพเพนิวาสานุสสติ ได้แก่ ระลึกชาติได้

๒. ทิพพจักขุ ได้แก่ ตาทิพย์

๓. อาสวักขยญาณ ได้แก่ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ^๗

๘. ปัจจย : สิ่งจำเป็นชีวิต

ปัจจย หมายถึง สิ่งจำเป็นชีวิต หรือ สิ่งจำเป็นเบื้องต้นของชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยเลี้ยงอัตภาพ แบ่งออกเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. จีวร (ผ้าห่ม)

๒. บิณฑบาต (อาหาร)

๓. เสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย ที่นั่งที่นอน)

๔. กิลาณปัจจยเภสัชบริวาร หรือ เภสัช (ยาและอุปกรณ์รักษาโรค)

สี่อย่างนี้ สำหรับภิกษุ จำกัดเข้าอีก เรียกว่านิสสัย ๔ แปลว่า เครื่องอาศัยของบรรพชิต

๑. ปิณฑยาโลปโกษนะ (โกษนะคือผ้าขาวที่ได้มาด้วยกำลังปลีแข้ง)

๒. บังสุกุลจีวร (ผ้าที่เข้าทั้งตามกองขยะหรือตามป่าช้า)

๓. รุกขมูลเสนาสนะ (อยู่อาศัยโคนไม้)

^๖ ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๓๑, อจ.ติก. ๒๐/๕๒๑/๒๕๔.

^๗ ที.สี. (ไทย) ๘/๑๓๑-๑๓๘/๑๐๑-๑๑๒.

๔. ปุติมุตตเกสัช (ขาดองน้ำบุตรนำ)

ส่วนที่อนุญาตนอกเหนือจากนี้ เป็น อติเรกลก^๔

๕. อิทธิบาท : ธรรมแห่งความสำเร็จ

อิทธิบาท หมายถึง หลักธรรมที่นำมาซึ่งความสำเร็จ แบ่งออกเป็น ๔ ประการ ดังนี้

๑. ฉันทะ พอใจ ความชอบในความเป็นครูและการเรียนการสอน

๒. วิริยะ มีความเพียรพยายาม ในการฝึกหัด ปรับปรุงเทคนิคและวิธีการสอนอยู่เสมอ ไม่ท้อแท้เบื่อหน่าย

๓. จิตตะ ใส่ใจกับหน้าที่ บทเรียน ศิษย์ และสอนด้วยความสุข สนุกกับการให้ความรู้แก่นักเรียน ไม่ทำงานแบบจืดจาง

๔. วิมังสา มีการประเมินผลการเรียนการสอนอยู่เสมอ มีวิจารณ์ญาณด้วยความรอบคอบ ไตร่ตรองด้วยปัญญาในเมื่อเกิดปัญหาต่างๆ

บุคคลผู้ต้องการประสบความสำเร็จในกิจการงานทั้งหลาย จะต้องปฏิบัติตามหลักอิทธิบาทเหล่านี้^๕

๑๐. อริยสัจจ์ : ความจริงอันประเสริฐ

อริยสัจจ์ หมายถึง ความจริงอันประเสริฐ หรือ ความจริงของพระอริยะซึ่งเป็นความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ แบ่งออกเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. ทุกข์ ได้แก่ ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก สภาพะที่บีบคั้น ชัดแจ้ง บกพร่องขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งทีรัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์

๒. ทุกขสมุทัย ได้แก่ เหตุเกิดแห่งทุกข์ สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๓/๑๐๖.

^๕ ที.ป. (ไทย) ๑๑/๒๓๑/๒๓๓.

๓. ทุกขนิโรธ ได้แก่ ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ดับหาดับสิ้นไป ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา ต่ำรากตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกข้อม ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดภัยเป็นอิสระ คือนิพพาน

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ได้แก่ ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ามัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง มรรคมืองค์ ๘ นี้ สรุปลงในไตรสิกขา คือ สิล สมาธิ ปัญญา^{๑๑}

๑๑. ปฏิสัมภिता : ความชำนาญ

ปฏิสัมภिता คือ ปัญญาแตกฉาน ชำนาญในเรื่องต่างๆ ซึ่งมีทั่วไปแก่พระพุทธเจ้า และมหาสาวกทั้งหลายด้วย ดังนี้

๑. อัฏฐปฏิสัมภिता หมายถึง ปัญญาแตกฉานในเรื่องความสามารถอธิบายแยกแยะความหมายของเนื้อเรื่องออกไปได้โดยพิสดาร

๒. ธัมมปฏิสัมภिता หมายถึง ปัญญาแตกฉานในหลักการ สามารถจับใจความคำอธิบายโดยพิสดาร มาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้

๓. นิรุตติปฏิสัมภिता หมายถึง ปัญญาแตกฉานในภาษา รู้ภาษาต่างๆ และรู้จักใช้ถ้อยคำชี้แจงแสดงอรรถและธรรมให้คนอื่นเข้าใจและเห็นตามได้

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภिता หมายถึง ปัญญาแตกฉานในความคิดทันการ คือ มีไหวพริบสามารถเข้าใจคิดเหตุผลและสามารถโต้ตอบได้เหมาะสมทันการ ^{๑๒}

๑๒. สติปัญญา : ที่ตั้งของสติ

สติปัญญา หมายถึง หมายถึง ที่ตั้งของสติ การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นอย่างมันเอง แบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ

๑. กายานุปัสสนาสติปัญญา ได้แก่ การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงกายไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ท่านจำแนกวิธีปฏิบัติไว้หลายอย่าง

^{๑๑} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๕/๒๐๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๑๘, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๖๖๕/๕๒๘, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๔๕/๑๒๗.

^{๑๒} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๒/๑๘๓-๑๘๔, ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๑๑๐/๑๒๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๑๘/๓๕๕.

คือ อานาปานสติ กำหนดลมหายใจ, อิริยาบถ กำหนดรู้ทันอิริยาบถ, สัมปชัญญะ สร้างสัมปชัญญะในการกระทำความเคลื่อนไหวทุกอย่าง, ปฏิภูมณสิกการ พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประชุมเข้าเป็นร่างกายนี้, ธาตุมนสิกการ พิจารณาเห็นร่างกายของคนโดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่างๆ, นวสีวธิกา พิจารณาซากศพในสภาพต่างๆ อันแปลกกันไปใน ๘ ระยะเวลา ให้เห็นคติธรรมคาของร่างกาย ของผู้อื่นเช่นใด ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ได้แก่ การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือ มีสติรู้ชัดเวทนาอันเป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉยๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นสามิส และเป็นนิรามิส ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ได้แก่ การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือ มีสติรู้ชัดจิตของคนที่มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว ฟุ้งซ่านหรือ เป็นสมาธิ ฯลฯ อย่างไรๆ ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ได้แก่ การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือ มีสติรู้ชัดธรรมทั้งหลายได้แก่ นิรวณ ๕ ขันธ์ ๕ อาขยณะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔ ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ตามที่เป็นจริงของมันอย่างนั้นๆ”

๑๓. ปธาน : ความเพียร

ปธาน หมายถึง ความเพียร แบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ

๑. สังวรปธาน ได้แก่ เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น

๒. ปหานปธาน ได้แก่ เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. ภวานาปธาน ได้แก่ เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น

๔. อนุรักษ์นาปรัง ได้แก่ เพียรรักษา คือ เพียรรักษาคุณธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูรณ์^{๓๓}

ปรัง ๔ นี้ เรียกอีกอย่างว่า สัมมปปรัง ๔ (ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่)

๑๔. ทิฏฐธัมมิกัตถะ : ประโยชน์ที่เห็นได้ในปัจจุบัน

ทิฏฐธัมมิกัตถะ หมายถึง ประโยชน์ที่เห็นได้ในปัจจุบัน แบ่งออกเป็น ๔ ประการ ดังนี้

๑. มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค งามสง่า อายุยืน
๒. มีเงินมีงาน มีอาชีพสุจริต พึ่งตนได้ทางเศรษฐกิจ
๓. มีสถานภาพดี เป็นที่ยอมรับนับถือในสังคม
๔. มีครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าพอใจ^{๓๔}

๑๕. สัมปรายิกัตถะ : ประโยชน์ที่เห็นได้ในเบื้องหน้า

สัมปรายิกัตถะ ได้แก่ ประโยชน์ที่เห็นได้ในเบื้องหน้า หลังจากตายแล้ว แบ่งออกเป็น ๔ ประการ ดังนี้

๑. สัทธาสัมปทา ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่น เชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
๒. สีลสัมปทา ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยศีล คือ รักษากายวาจาเรียบร้อยดีไม่มีโทษ มีความภูมิใจในชีวิตสะอาดที่ได้ประพฤติแต่การสุจริต
๓. จาคสัมปทา ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน เป็นการเฉลี่ยสุขให้แก่ผู้อื่น
๔. ปัญญาสัมปทา ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยปัญญา รู้จักบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นคั่น^{๓๕}

๑๖. ศีล : ความปกติ

ศีล หมายถึง ความปกติทางกายและวาจา แบ่งออกเป็น ๕ ประการ ได้แก่

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี ได้แก่ เจตนาเป็นเครื่องจเว้นจากการฆ่าสัตว์

^{๓๓} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๕๖.

^{๓๔} อ.จ.อุฎฺธก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๘๕, พ.จ. (ไทย) ๓๐/ ๒๕๕/๓๘๕.

^{๓๕} อ.จ.อุฎฺธก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๘๕, พ.จ. (ไทย) ๓๐/ ๒๕๕/๓๘๕.

๒. อทินนาทานา เวรมณี ได้แก่ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการลักทรัพย์

๓. กามสุมิฉฉาจารา เวรมณี ได้แก่ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการประพฤติดิฉัน

กาม

๔. มุสาวาทา เวรมณี ได้แก่ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดเท็จ

๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี ได้แก่ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท^๖

๑๗. เบญจธรรม

เบญจธรรม หรือ เบญจกัลยาณธรรม หมายถึง ธรรมอันถึงงามห้าอย่าง คู่กับเบญจศีล เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีลผู้รักษาเบญจศีลควรมิไวัประจำใจ แบ่งออกเป็น ๕ ประการ คือ

๑. เมตตาและกรุณา (ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญ และความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์) คู่กับศีลข้อที่ ๑

๒. สัมมาอาชีวะ (การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต) คู่กับศีลข้อที่ ๒

๓. กามสังวร (ความสังวรในกาม ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงไหล ในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส) คู่กับศีลข้อที่ ๓

๔. สังกะ (ความสัตย์ ความซื่อตรง) คู่กับศีลข้อที่ ๔

๕. สติสัมปชัญญะ (ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิดรู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำ และไม่ควรรว้างมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท) คู่กับศีลข้อที่ ๕^๗

๑๘. พลิ : การอุทิศ

พลิ ได้แก่ การอุทิศ แบ่งออกเป็น ๕ อย่าง คือ

๑. ญาติพลิ สงเคราะห์ญาติ

๒. อติธิพลิ ต้อนรับแขก

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๖/๒๔๗, อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๒/๒๒๗, ๒๖๔/๓๐๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๗/๓๘๘.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

๓. ปุพเพตปตฺติ ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ

๔. ราชปตฺติ บำรุงราชการด้วยการเสวยภาณิอากรเป็นต้น

๕. เทวตปตฺติ ถวายเทวดา คือ ลักการะบำรุงหรือทำบุญอุทิศสิ่งที่เคารพบูชาตามความเชื่อถือ^{๙๔}

๑๙. ธรรมชั้น : กองธรรม

ธรรมชั้น หมายถึง กองธรรม หรือหมวดธรรม หรือประมวลธรรมทั้งปวงเข้าเป็นหัวข้อใหญ่ แบ่งออกเป็น ๕ ประการ คือ

๑. สิลชั้น ได้แก่ กองศีล หมวดศีล ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น อปจายนมัย เวชยาวัจจมัย ปาติโมกขสังวร กายสุจจริต สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ

๒. สมาริชั้น ได้แก่ กองสมาธิ หมวดสมาธิ ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ฉันทะ วิริยะ จิตตะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

๓. ปัญญาชั้น ได้แก่ กองปัญญา หมวดปัญญา ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ัมมวิจยะ วิมงสา ปฏิสัมภิตา สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ

๔. วิมุตติชั้น ได้แก่ กองวิมุตติ หมวดวิมุตติ ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ปหานะ วิราคะ วิโมกข์ วิสุทธิ สันติ นิโรธ นิพพาน

๕. วิมุตติญาณทัสสนชั้น ได้แก่ กองวิมุตติญาณทัสสนะ หมวดธรรมเกี่ยวกับการรู้ การเห็นในวิมุตติ ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ผลญาณ ปัจจเวกขณญาณ

ธรรมชั้น ๔ ข้อนั้น เรียกอีกอย่างว่า สาระ ๔ (แก่น หลักธรรมที่เป็นแกน หัวใจธรรม)^{๙๕}

๒๐. นิ वर्ณ : สิ่งที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม

นิ वर्ณ หมายถึง สิ่งที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม หรือสิ่งที่กั้นจิตไม่ให้บรรลुकุณความดี ซึ่งเป็นอกุศลธรรมที่ทำให้จิตให้เศร้าหมองและทำปัญญาให้อ่อนกำลัง แบ่งออกเป็น ๕ อย่าง คือ

^{๙๔} พ.ญ. (ไทย) ๓๐/๑๒๐/๔๕, อ.จ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๓๕๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๙๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๒๐/๓๐๑, อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๐๘/๑๕๒, อ.จ.จตุกก. (ไทย)

๑. กามฉันทะ ได้แก่ ความพอใจในกาม ความต้องการกามคุณ
๒. พยาบาท ได้แก่ ความคิดร้าย ความขัดเคืองแค้นใจ
๓. ถีนมิทธะ ได้แก่ ความหดหู่และเซื่องซึม
๔. อุทธัจจกุกกุจจะ ได้แก่ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ
๕. วิจิกิฉา ได้แก่ ความลังเลสงสัย^{๒๐}

๒๑. ปิตี : ความอímใจ

ปิตี หมายถึง ความอímใจ หรือ ความคื้มค้ำ แบ่งออกเป็น ๕ ประการ คือ

๑. ขุพทกัปิตี ได้แก่ ปิตีเล็กน้อย พอชนชูชันน้ำตาไหล
๒. ขณิกัปิตี ได้แก่ ปิตีชั่วขณะ ทำให้รู้สึกแปลกๆ เป็นขณะๆ ดูกฟ้าแลบ
๓. โลกกันติกัปิตี ได้แก่ ปิตีเป็นระลอกหรือปิตีเป็นพักๆ ให้รู้สึกชุ่มลงมาๆ ในกาย ดูกคลื่นซัดต้องฝั่ง

๔. อุพเพกัปิตี ได้แก่ ปิตีโลดลอย เป็นอย่างแรงให้รู้สึกใจฟูแสดงอาการหรือทำการบางอย่างโดยมิได้ตั้งใจ เช่น เปล่งอุทาน หรือให้รู้สึกตัวเบาลอยขึ้นไปในอากาศ

๕. ปรณัปิตี ได้แก่ ปิตีซาบซ่าน ให้รู้สึกเย็นซ่านแผ่เอิบอาบไปทั่วสรรพางค์ ปิตีที่ประกอบด้วยสมาธิ ท่านมุ่งเอาข้อนี้^{๒๑}

๒๒. พลละ : ธรรมอันเป็นกำลัง

พลละ หมายถึง ธรรมอันเป็นกำลัง แบ่งออกเป็น ๕ อย่าง คือ

๑. สัทธา ได้แก่ ความเชื่อ
๒. วิริยะ ได้แก่ ความเพียร
๓. สติ ได้แก่ ความระลึกได้
๔. สมาธิ ได้แก่ ความตั้งจิตมั่น
๕. ปัญญา ได้แก่ ความรู้ทั่วชัด^{๒๒}

^{๒๐} อภ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๕๑/๓๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๘๓/๕๑๐.

^{๒๑} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๘๒.

^{๒๒} ที.ปว. (ไทย) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒, อภ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๓/๑๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๔๔/๔๖๒.

ธรรม ๕ อย่างนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อินทรีย์ ๕ (ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน) ที่เรียกว่าอินทรีย์ เพราะความหมายว่าเป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่แต่ละอย่างๆ ของคน คือ เป็นเจ้าการ ในการครอบงำเสีย ซึ่งความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลง ตามลำดับ ที่เรียกว่าพละ เพราะความหมายว่าเป็นพลังทำให้เกิดความมั่นคงซึ่งความไร้ศรัทธาเป็นต้น แต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้ พละหมวดนี้เป็นหลักปฏิบัติทางจิตใจให้ถึงความหลุดพ้นโดยตรง

๒๓. อธิกรณ์ : เรื่องที่เกิดขึ้นแล้ว จะต้องจัดต้องทำ

อธิกรณ์ หมายถึง เรื่องที่เกิดขึ้นแล้ว จะต้องจัดต้องทำ หรือ เรื่องที่สงฆ์ต้องดำเนินการ มี ๔ อย่าง คือ

๑. วิวาทาธิกรณ์ ได้แก่ การเถียงกันเกี่ยวกับพระธรรมวินัย
 ๒. อนุวาทาธิกรณ์ ได้แก่ การโจทหรือกล่าวหากันด้วยอาบัติ
 ๓. อาปัตตาธิกรณ์ ได้แก่ การต้องอาบัติ การปรับอาบัติ และการแก้ไขตัวให้พ้นจากอาบัติ
 ๔. กิจจาธิกรณ์ ได้แก่ กิจธุระต่างๆ ที่สงฆ์จะต้องทำ เช่น ให้อุปสมบท ให้ผ้ากฐิน
- ในภาษาไทย อธิกรณ์มีความหมายเลื่อนกลางลงและแคบเข้า กลายเป็น คดีความโทษเป็นต้น^{๒๐}

๒๔. การวะ : ความเคารพ

ความเคารพในบุคคลที่ควรแก่การเคารพ เช่น บิคามารดา ครูอาจารย์ หรือญาติผู้ใหญ่ ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองในหมู่เครือญาติ แบ่งออกเป็น ๗ ประการ ดังนี้

๑. มีความเคารพ ความยำเกรงในศาสดา
๒. มีความเคารพ ความยำเกรงในธรรม
๓. มีความเคารพ ความยำเกรงในสงฆ์
๔. มีความเคารพ ความยำเกรงในสิกขา
๕. มีความเคารพ ความยำเกรงในกันและกัน

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖๒-๓๖๓.

๖. มีความเคารพในความไม่ประมาท

๗. มีความเคารพในการต้อนรับ^{๒๔}

๒๕. อปฺริหานิยธรรม : ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม

อปฺริหานิยธรรม หมายถึง ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว มี ๒ ประเภท คือ ราชอปฺริหานิยธรรม (อปฺริหานิยธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้มีหน้าที่ในการปกครอง) และภิกขุอปฺริหานิยธรรม (อปฺริหานิยธรรมสำหรับบรรพชิตผู้ไฝ่ธรรม)^{๒๕}

ภิกขุอปฺริหานิยธรรม หมายถึง หลักอปฺริหานิยธรรมสำหรับภิกษุ ดังนี้

๑. ไม่ชอบการงาน ไม่ยินดีในการงาน ไม่มันประจบความเป็นผู้ชอบการงาน

๒. ไม่ชอบการพุดคุย

๓. ไม่ชอบการนอนหลับ

๔. ไม่มัวเพลินการคลุกคลีหมู่คณะ

๕. ไม่เป็นผู้มีความปรารถนาลามก, ไม่ตกอยู่ในอำนาจความปรารถนาลามก

๖. ไม่เป็นผู้มีบาปมิตร

๗. ไม่ถึงความนอนใจเสียในระหว่าง ด้วยการบรรลुकุณพิเศษเพียงขั้นต้น^{๒๖}

อปฺริหานิยธรรมอีกอย่างหนึ่ง ที่ภิกษุเมื่อปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้ พึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย トラบเท่าที่

๑. มีศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใส

๒. หิริ ความละอาย

๓. โอตตัปปะ ความเกรงกลัวบาป

๔. พาหุสัจจะ ความเป็นผู้มีสุตะมาก

๕. อารัทธวิริยตา ความปรารถนาความเพียร

๖. อุปฺภูตัสสติดา ความมีสติมั่นคง

๗. ปัญญา ความรอบรู้^{๒๗}

^{๒๔} อ.จ.ก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๕๒-๔๕๓.

^{๒๕} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๑๖-๑๒๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๒๖} อ.จ.ส.ก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๓๘-๓๙.

^{๒๗} อ.จ.ส.ก. (ไทย) ๒๓/๒๕/๓๘-๔๐, ฉ.จ.อ. (บาลี) ๒/๓๐๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เมื่อภิกษุปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้ ฟังหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย เพราะหลักอปริหานิยธรรมเหล่านี้ เป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อความไม่ประมาท เพราะความประมาท คือ ทางแห่งความเสื่อม ความไม่ประมาท คือ ทางป้องกันความเสื่อม ภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักนี้แล้ว ย่อมไม่มีความเสื่อมเลย มีแต่ความเจริญฝ่ายเดียว

ราขอปริหานิยธรรม ได้แก่ อปริหานิยธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้มีหน้าที่ในการปกครอง มี ๗ อย่าง คือ

๑. พวกเจ้าวัชชี ฟังหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังหมั่นประชุมกันเนื่องนิคัฏ์ ประชุมกันมากครั้ง

๒. พวกเจ้าวัชชี ฟังหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังพร้อมเพรียงประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่พวกเจ้าวัชชีพึงทำ

๓. พวกเจ้าวัชชี ฟังหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ ถือปฏิบัติมั่นในวัชชีธรรมที่วางไว้เดิม

๔. พวกเจ้าวัชชี ฟังหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจ้าวัชชีผู้มีพระชนมายุมากของชาววัชชี และสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง

๕. พวกเจ้าวัชชี ฟังหวังได้แต่เจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชี ยังไม่ฉุคร่าขึ้นใจกุลสตรีหรือกุลกุมาริให้อยู่ร่วมด้วย

๖. พวกเจ้าวัชชี ฟังหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ในแคว้นวัชชีของชาววัชชี ทั้งในเมืองและนอกเมือง และไม่ละเลยการบูชาอันชอบธรรมที่เคยให้ เคยกระทำต่อเจดีย์เหล่านั้นให้เสื่อมสูญไป

๗. พวกเจ้าวัชชี ฟังหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังจัดการรักษา กุ่มครอง ป้องกันพระอรหันต์ทั้งหลาย โดยชอบธรรมด้วย ตั้งใจว่าทำอย่างไร พระอรหันต์ที่ยังไม่มา ฟังมาสู่แคว้นของเรา และท่านที่มาแล้ว ฟังอยู่อย่างผาสุก^{๒๔}

^{๒๔} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๒๑-๓๑-๓๒.

พวกเจ้าวัชชี หวังจะได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย คราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังมีอุปทานิยธรรมทั้ง ๗ ประการนี้อยู่ และใส่ใจอุปทานิยธรรมทั้ง ๗ ประการนี้อยู่

๒๖. อริยมรรค : วิถีทางอันประเสริฐ

อริยมรรคมองค์ ๘ แปลว่า วิถีทางอันประเสริฐ ๘ ประการ คือ

๑. สัมมาทิฐิ (ความเห็นถูกต้อง)
๒. สัมมาสังกัปปะ (ความคิดถูกต้อง)
๓. สัมมาวาจา (การพูดถูกต้อง)
๔. สัมมากัมมันตะ (การกระทำถูกต้อง)
๕. สัมมาอาชีวะ (อาชีพถูกต้อง)
๖. สัมมาวายามะ (เพียรพยายามในทางที่ถูกต้อง)
๗. สัมมาสติ (ระลึกถูกต้อง)
๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตไว้ถูกต้อง)^{๒๕}

๒๗. วิชา : ความรู้แจ้ง

วิชา หมายถึง ความรู้แจ้ง หรือ ความรู้วิเศษ แบ่งออกเป็น ๘ ประการ คือ

๑. วิปัสสนาญาณ ได้แก่ ญาณในวิปัสสนา ญาณที่เป็นวิปัสสนา คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขารคือนามรูปโดยไตรลักษณ์ มีต่างกันออกไปเป็นชั้นๆ ต่อเนื่องกัน
๒. มโนมยิทธิ ได้แก่ ฤทธิ์สำเร็จด้วยใจ ฤทธิ์ทางใจ คือ นิรมิตกายอื่นออกจากกายนี้ ดูชักไล่จากหญ้าปล้อง ชักดาบจากฝัก หรือชักงูออกจากคราบ
๓. อิทธิวิชา หรือ อิทธิวิธี ได้แก่ แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้
๔. ทิพโสต ได้แก่ หูทิพย์
๕. เจโตปริยญาณ ได้แก่ ความรู้ที่กำหนดใจผู้อื่นได้
๖. ปุพเพนิวาสานุสสติ ได้แก่ ระลึกชาติได้
๗. ทิพจักขุ ได้แก่ ตาทิพย์
๘. อาสวักขยญาณ ได้แก่ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ^{๒๖}

^{๒๕} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑/๒, อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑๓-๑๑๔/๒๕๔-๒๖๐.

^{๒๖} ที.ธี. (ไทย) ๕/๑๓๑-๑๓๔/๑๐๑-๑๑๒.

๒๘. มานะ : ความสำคัญตนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้

มานะ ได้แก่ ความสำคัญตนว่าดีกว่า หรือค้อยกว่าคนอื่น แบ่งออกเป็น ๕ ประการ คือ

๑. เป็นผู้เลศกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลศกว่าเขา
๒. เป็นผู้เลศกว่าเขาสำคัญตัวว่าเสมอเขา
๓. เป็นผู้เลศกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา
๔. เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเลศกว่าเขา
๕. เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเสมอเขา
๖. เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา
๗. เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลศกว่าเขา
๘. เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญว่าเสมอเขา
๙. เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา^๓

๒๙. อาฆาตวิตถุ : เรื่องแห่งความผูกโกรธ

บุคคลเมื่อกระทำการที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อกันและกัน ย่อมเป็นสาเหตุแห่งการผูก ความอาฆาตพยาบาท ซึ่งเรียกว่า อาฆาตวิตถุ แบ่งออกเป็น ๕ ประการ ดังนี้

๑. บุคคลนั้น ได้กระทำการอันไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว
๒. บุคคลนั้น กำลังกระทำการอันไม่เป็นประโยชน์แก่เรา
๓. บุคคลนั้น จักได้กระทำการอันไม่เป็นประโยชน์แก่เรา
๔. บุคคลนั้น ได้กระทำการอันไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่เป็นที่รักที่ชอบใจของเราแล้ว
๕. บุคคลนั้น กำลังกระทำการอันไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา
๖. บุคคลนั้น จักได้กระทำการอันไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา
๗. บุคคลนั้น ได้กระทำการอันเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของเราแล้ว
๘. บุคคลนั้น กำลังกระทำการอันเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของเรา

^๓ พ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๐๒/๕๔,๘๒๕/๕๑๕, พ.จ. (ไทย) ๓๐/๕๗๘/๒๘๓, จง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๔๗๓

๘. บุคคลนั้น จักได้กระทำให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา^{๓๒}

๓๐. กุศลธรรม หรือ กุศลกรรมบถ : ทางแห่งกุศลกรรม

กุศลกรรมบถ หมายถึง ทางแห่งกุศลกรรม ทางทำความดี กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ ว่าโดยหัวข้อย่อ ดังนี้

ก. กายกรรม ๓ (การกระทำทางกาย) คือ (๑) ปาณาติปาตา เวรมณี^{๓๓} (เว้นจากปลงชีวิต) (๒) อทินนาทานา เวรมณี (เว้นจากถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ โดยอาการขโมย) (๓) กามสมุจฉาจารา เวรมณี (เว้นจากประพฤติดีกในกาม)

ข. วจีกรรม ๔ (การกระทำทางวาจา) คือ (๔) มุสาวาทา เวรมณี (เว้นจากพูดเท็จ) (๕) ปิสุณาย วาจา เวรมณี (เว้นจากพูดส่อเสียด) (๖) ผรุสย วาจา เวรมณี (เว้นจากพูดคำหยาบ) (๗) สัมผัสปลลาปา เวรมณี (เว้นจากพูดเพื่อเชื้อ)

ค. มโนกรรม ๓ (การกระทำทางใจ) คือ (๘) อนภิชชา (ความไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) (๙) อพยาบาท (ความไม่คิดร้ายผู้อื่น) (๑๐) สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ ถูกต้องตามคลองธรรม)^{๓๔}

๓๑. โพรปิกขัยธรรม : ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้

โพรปิกขัยธรรม หมายถึง ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้ หรือ ธรรมที่เกี่ยวพันแก่ริษมรรค แบ่งออกเป็น ๓๗ ประการ ดังนี้

๑. สติปัฏฐาน ๔

๒. สัมมัปปธาน ๔

๓. อธิธัมม ๔

๔. อินทริย์ ๕

๕. พละ ๕

^{๓๒} อ.จ.ทพ. (ไทย) ๒๔/๗๕/๑๗๗.

^{๓๓} เวรมณี แปลว่า เจตนาที่ทำให้เว้น หรือ เจตนาที่ตรงข้าม เมื่อจะแปลให้เต็มความ จึงควรแปลว่าการกระทำที่วางจากการคิดเบียดเบียน หรือ การทำดีที่ตรงข้ามกับการเบียดเบียนชีวิต เป็นต้น.

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๒๘๔, ๔๗๑/๓๓๗.

๖. โพรหมก ๗

๗. มรรคมืองค์ ๘^{๓๕}

๓๒. มงคล : สิ่งที่ทำให้มีโชคดี

มงคล หมายถึง สิ่งที่ทำให้มีโชคดี ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ เรียกเต็มว่า อุดมมงคล คือมงคลอันสูงสุด แบ่งออกเป็น ๓๘ ประการ ดังนี้

คาถาที่ ๑

๑. อเสวนา จ พาลานํ ไม่คบคนพาล
๒. ปณฺหิตานญฺจ เสวนา คบบัณฑิต
๓. ปุชา จ ปุชนียานํ บุคคลที่ควรบูชา

คาถาที่ ๒

๔. ปฏฺวีรปเทศวาโส จ อยู่ในปฏฺวีรเทศ อยู่ในถิ่นมีสิ่งแวดล้อมดี
๕. ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา ได้ทำความดีให้พร้อมไว้ก่อน ทำความดีเตรียมพร้อมไว้แต่

ต้น

๖. อตุตฺตสมฺมาปณฺธิ จ ตั้งตนไว้ชอบ

คาถาที่ ๓

๗. พาหุสจฺจนฺตญฺจ เล่าเรียนศึกษามาก ทรงความรู้กว้างขวาง ใส่ใจสดับรับฟังคั่นคว้าหาความรู้อยู่เสมอ

๘. ลิปฺปญฺจ มีศิลปวิทยา ชำนาญในวิชาชีพของตน
๙. วินโย จ สุสิทฺธิจิตฺ มีระเบียบวินัย ได้ฝึกอบรมตนไว้ดี
๑๐. สุภาสิตา จ ยา วาจา วาจาสุภาสิต รู้จักใช้วาจาพูดให้เป็นผลดี

คาถาที่ ๔

๑๑. มาตาปิตุอุปฺภูจฺจัน บำรุงมารดาบิดา
- ๑๒-๑๓. ปุตฺตทารสฺส สงฺคโห = ปุตฺตสงฺคโห สงเคราะห์บุตร และ ทารสฺสสงฺคโห สงเคราะห์ภรรยา

๑๔. อนาถา จ กมฺมุนฺดา การงานไม่อาถุลา

^{๓๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๑๑/๓๓๖.

คาถาที่ ๕

๑๕. ทานญจ รู้จักให้ เพื่อแบ่งปัน บริจาคสงเคราะห์และบำเพ็ญประโยชน์

๑๖. ธมฺมจริยา จ ประพฤติธรรม ดำรงอยู่ในศีลธรรม

๑๗. ฌาตกานญจ สงฺกฺโห สงเคราะห์ญาติ

๑๘. อนวชฺชานิ กมฺมานิ การงานที่ไม่มีโทษ กิจกรรมที่ดีงาม เป็นประโยชน์ ซึ่งไม่เป็นทางเลี้ยว

คาถาที่ ๖

๑๙. อารตี วิรตี ปาปา เว้นจากความชั่ว

๒๐. มหฺขปํนา จ สณฺณโม เว้นจากการดื่มน้ำเมา

๒๑. อปฺปมาโท จ ธมฺเมสุ ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย

คาถาที่ ๗

๒๒. การโว จ ความเคารพ การแสดงออกที่แสดงถึงความเป็นผู้รู้จักคุณค่าของบุคคล สิ่งของ หรือกิจการนั้นๆ รู้จักให้ความสำคัญและความใส่ใจเอื้อเฟื้อโดยเหมาะสม

๒๓. นิวาโต จ ความสุภาพอ่อนน้อม ถ่อมตน

๒๔. สนฺตุฏฺฐิ จ ความสันโดษ ความเอิบอิ่มพึงพอใจในผลสำเร็จที่ได้สร้างขึ้นหรือในปัจจัยลาภที่แสวงหามาได้ ด้วยริ้วแรงความเพียรพยายามของตนเองโดยทางชอบธรรม

๒๕. กตญฺญตา มีความกตัญญู

๒๖. กาเถน ธมฺมุตฺตวณํ พังขรรคมตามกาล หาโอกาสแสวงความรู้เกี่ยวกับหลักความจริง ความดีงาม และเรื่องที่เป็นประโยชน์

คาถาที่ ๘

๒๗. ขนฺติ จ มีความอดทน

๒๘. โสวจฺจสุตฺตา เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย พุคกันง่าย พึงเหตุผล

๒๙. สมณานญจ ทสฺสณํ พบเห็นสมณะ เข้มแข็งเข้าหาท่านผู้สงบกิเลส

๓๐. กาเถน ธมฺมสาธุจฺจลา สนฺทนาธรรมตามกาล หาโอกาสสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็นกัน เกี่ยวกับหลักความจริง ความดีงาม และเรื่องที่เป็นประโยชน์

คาถาที่ ๙

๓๑. ตโป จ มีความเพียรเผากิเลส รู้จักบังคับควบคุมตน ไม่ปรนเปรอตามใจอยาก

๓๒. พุรหมจริยณฺจ ประพฤติพรหมจรรย์ หรือ ดำเนินตามอริยมรรค ซึ่งเป็น การรู้
จักควบคุมคนในทางเพศ หรือถือเมถุนวิริตตามควร

๓๓. อริยสัจจาน ทสฺสนํ เห็นอริยสัจจ์ เข้าใจความจริงของชีวิต

๓๔. นิพพานสัจฉิกิริยา จ ทำพระนิพพานให้แจ้ง บรรลุนิพพาน

คาถาที่ ๑๐

๓๕. มุฏฺฐสฺส โลภมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ ถูกโลภกรรม จิตไม่หวั่นไหว

๓๖. อโสภํ จิตไรรีเสว

๓๗. วิรชํ จิตปราศจากธุลี

๓๘. เขมํ จิตเกษม

แต่ละคถามีบทสรุปว่า “เอตมมฺกฺลมฺมุตฺตมํ นี้เป็นมกฺลอันอุดม” มีคาถาสรุปท้าย
มกฺลทั้ง ๓๘ นี้ว่า

เอตาทิสานิ กตฺวาน

สพฺพตฺถมปฺราจิตา

สพฺพตฺถ สโตถิ กจฺจนฺติ

คณฺเฑสํ มกฺกมฺมุตฺตมณฺติ

เทวคาและมนุษย์ทั้งหลายกระทำมกฺลเช่นนี้แล้ว ย่อมเป็น

ผู้ไม่ปราศัยในที่ทุกสถาน ย่อมถึงความสวัสดิ์ในที่ทั้งปวง

นี่คืออุดมมกฺลของเทวคาและมนุษย์เหล่านั้น^{๓๖}

^{๓๖} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๓, พ.พ. (ไทย) ๒๕/๓๑๗/๓๗๖.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ : พระครูประสิทธิ์สรคุณ ฉายา จิตฺตโม นามสกุล เป้าเปี่ยมทรัพย์

เกิด : วันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๔๗๔

มาตุภูมิ : บ้านเลขที่ ๖๕ หมู่ ๒ ต. บางเล่า อ. คลองเขื่อน จ. ฉะเชิงเทรา

การศึกษา : น.ธ. เอก, พ.ม.

พ.ศ. ๒๕๔๑ สำเร็จการศึกษาพุทธศาสตรบัณฑิต จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รุ่นที่ ๔๔

เข้าศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๒ รุ่นที่ ๑๒

หน้าที่ : เจ้าอาวาส วัดบางเสาธง เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐

โทร. ๐-๒๔๔๑-๓๔๑๑